

ΥΠΑΙΘΡΙΟΙ ΣΤΥΛΟΙ ΚΑΙ ΔΕΝΔΡΑ ΩΣ ΜΕΣΑ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΤΟΥ ΚΕΡΑΥΝΟΥ

Σκοπὸς τοῦ ἄρθρου τούτου εἶναι νέα ἐρμηνεία τῆς κατασκευαστικῆς σημασίας ἐνίων ἐλευθέρων καὶ υπαιθρίων στύλων ἐβραϊκῶν-φοινικικῶν-χαναναϊκῶν, κυπριακῶν, ἄσσυριακῶν, μεσοποταμιακῶν, καθὼς καὶ μινωικῶν, ὡς καὶ ἄλλων τινῶν ἱερῶν. Τῆς ἐρμηνείας ταύτης, ἡ ὁποία σχετίζεται πρὸς τὴν διὰ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς γονιμοποίησιν τῆς γῆς, ἀπαιτεῖται νὰ προηγηθῇ σχετικὴ ἐνημέρωσις ὡς πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦ κεραυνοῦ, ὡς ἔχει τοῦτο μάλιστα κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν ἀναθεωρηθῇ¹.

1 Ἡ δημιουργία τοῦ κεραυνοῦ (E. BECK, Lightning Protection for Electric Systems, 1951) ἐξηγεῖται διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων τῆς ἠλεκτροφυσικῆς. Ὑπάρχουν διάφοροι θεωρίαι πῶς δημιουργοῦνται τὰ δυναμικά, τὰ ὁποῖα παράγουν τὸν κεραυνόν. Βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι ἀποτέλεσμα ὠρισμένων ἀτμοσφαιρικῶν διαδικασιῶν, αἱ ὁποῖαι συντελοῦνται κατὰ τὴν διάρκειαν θυελλῶν, εἶναι ἡ συσσώρευσις φορτίων ἐντὸς τοῦ θυελλοφόρου νέφους ἢ τμήματος ἀπλῶς τούτου καὶ ἡ δημιουργία ὁμοίων ἢ ἀντιθέτων φορτίων ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, κάτωθεν τοῦ νέφους αὐτοῦ, ἐνῶ δὲ τὰ φορτία ταῦτα αὐξάνονται, τὸ δυναμικὸν μεταξὺ νέφους καὶ ἐδάφους αὐξάνεται ἐπίσης καὶ ὡς ἐκ τούτου αὐξάνεται ἀντιστοίχως ἐντὸς τοῦ ἀέρος ἢ κλίσις τοῦ πεδίου, ἢτοι τὰ κατὰ ἑκατοστόμετρον volt. Ἡ κλίσις αὕτη τοῦ πεδίου δὲν ἔχει ὁμοίωμορπον διανομήν: εἶναι περισσότερον ἐντονος εἰς τὸ ἐντὸς τοῦ νέφους κέντρον φορτίου. Ὄταν δὲ ἡ κλίσις αὕτη ὑπερνικήσῃ τὴν δύναμιν τοῦ ἐναντι ταύτης τμήματος ἀέρος, ὁ ἀήρ οὗτος διασπάται καὶ δημιουργεῖται ἡ κορυφή (αἰχμή) ἢ ὁ ὀδηγὸς τοῦ κεραυνοῦ, τὸ σημεῖον δηλαδὴ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκκενώσεως τούτου. Καθὼς δὲ ἡ κορυφή αὕτη ἢ ὁ ὀδηγὸς οὗτος κατέρχεται καὶ πλησιάζει πρὸς τὴν γῆν, τὸ ἠλεκτροστατικὸν πεδὸν αὐξάνεται καὶ ἡ κλίσις τοῦ πεδίου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἀποβαίνει μεγάλη, ἐντὸς ὀλίγου δὲ προκαλεῖ τὴν δημιουργίαν ἀντιστοίχου κορυφῆς ἢ ὀδηγοῦ ἐκκενώσεως ἐκ τοῦ ἐδάφους πρὸς τὰ ἄνω, ὥστε δημιουργεῖται τελικῶς ἐπαφὴ μεταξὺ τῶν δύο κορυφῶν ἢ ὀδηγῶν τοῦ κεραυνοῦ, τοῦ ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀνερχομένου ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ἐκ τοῦ νέφους κατερχομένου ἀφ' ἑτέρου, μέσφ στιγμιαίου σπινθηρὸς πιθανῶς. Προεξοχαί συνεπῶς ὑπεράνω τῆς γῆς ἐντὸς μιᾶς περιοχῆς δοκιμάζουν ἰσχυρὰν κλίσιν πεδίου ἐπὶ τῶν ἀκρῶν των καὶ εἶναι λίαν ἐνδεχόμενον ὡς ἐκ τούτου νὰ πληγοῦν ὑπὸ τοῦ κεραυ-

νοῦ. Ὅτι τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐγνώριζον οἱ ἀρχαῖοι φαίνεται ἐκ τοῦ λόγου τοῦ Ἀρταβάνου εἰς τὴν Αὐλήν τοῦ Ξέρξου, συμφώνως πρὸς τὴν ἀφήγησιν τοῦ Ἡρόδοτου (VII 10). Σήμερον εἶναι γνωστὸν ὅτι: ἐὰν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὑπάρχῃ στῦλος, τὸ πεδὸν ἐντάσεως μεταξὺ τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ ἐκ τοῦ νέφους κατερχομένου ὀδηγοῦ ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ εἶναι δυνατόν νὰ κατευθύνῃ τὸν ὀδηγὸν τούτον ἐκ τοῦ νέφους πρὸς τὸν στῦλον τούτον. Ὑπάρχουν μάλιστα φωτογραφίαι δεικνύουσαι ὀδηγοὺς κεραυνῶν μεταβάλλοντας πορείαν, καμπτομένους δηλαδὴ, ὅπως κατευθυνθοῦν πρὸς πλησίον στύλους ἢ δένδρα ὑψηλά. Δὲν εἶναι μολαταῦτα δυνατόν νὰ διατυπωθῇ ἡ γνώμη ὅτι κτήρια καὶ στῦλοι, εὐρισκόμενοι ἐντὸς ἐπιπέδου ἐπιφανείας χαμηλοῦ ὑψομέτρου, εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐπιδράσουν ὁπωσδήποτε εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐντὸς τοῦ νέφους δημιουργίαν τοῦ ὀδηγοῦ ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ, ἐκτός ἐὰν ἢ εἶναι μεγίστου ὕψους, ὅπως τὸ Empire State Building τῆς Νέας Ὑόρκης π.χ., ὅποτε δημιουργοῦνται ἐντὸς τοῦ νέφους ἐμβολισμοί, τρόπον τινά τοῦ γηίνου δυναμικοῦ καὶ οἱ ὀδηγοὶ ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ δημιουργοῦνται ἀντιστρόφως: δὲν ἀρχίζουν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ἐκ τοῦ νέφους πρὸς τὸ ἔδαφος, ἀλλ' ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἐκ τοῦ ἐδάφους πρὸς τὸ νέφος δηλαδὴ ἢ ἐὰν οἱ στῦλοι οὗτοι εὐρίσκωνται ἐπὶ ὄρεων ἢ ἐπὶ τῆς κλιτύος τούτων, εἰς σχετικῶς μέγα ὕψος, καὶ τὰ θυελλοφόρα νέφη, τὰ ὁποῖα συνήθως κινοῦνται εἰς σχετικῶς χαμηλὰ στρώματα τῆς ἀτμοσφαίρας, διέρχονται σχεδὸν δι' αὐτῶν, ὅποτε δημιουργοῦνται παρόμοιοι ἐμβολισμοὶ τοῦ γηίνου δυναμικοῦ ἐντὸς τῶν νεφῶν.

Ἀποφασιστικὸν ὁπωσδήποτε παράγοντα ἀποτελεῖ ἡ ἔντασις τοῦ φορτίου εἰς τὸν ὀδηγὸν ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ. Οὗτος δυνατόν νὰ ἐλκυσθῇ πρὸς ὑψηλὴν προεξοχήν τῆς γῆς, στῦλον π.χ., ὅσον δὲ μεγαλύτερον εἶναι

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων, τὰ ὅποια προσφέρει ἡ βραχεῖα ἀνάλυσις τοῦ φαινομένου τούτου, εἶναι δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ κατ' ἀρχὴν ἡ γνώμη ὅτι δὲν ἦτο συμβολικὸς ἢ ἀπλῶς διακοσμητικὸς ὁ προορισμὸς τῶν ὑπαιθρῶς ἱσταμένων παννυφῶν, μεταλλίνων δέ, καὶ μάλιστα ἐκ χαλκοῦ, ἐλευθέρων στύλων τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομώντος Ἰαχοῦμ καὶ Βαάς (=Κραταίωσης καὶ Ἰσχύς), ἀλλὰ, τρόπον τινά, μηχανικοτελετουργικὸς καὶ ὅτι πρόγονοι τοῦ συστήματος αὐτῶν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνωρισθοῦν ἐπὶ τινων μνημείων χωρῶν τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ Αἰγαίου, συγγενὲς δὲ αὐτῶν σύστημα ἐπὶ παραστάσεων κυπριακῶν. Τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα ἐνισχύουν τὴν γνώμην ταύτην.

τὸ φορτίον ἐπὶ τοῦ ὁδηγοῦ ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ καὶ ὅσον ἰσχυρότερον εἶναι τὸ πεδῖον μεταξὺ τοῦ ὁδηγοῦ τούτου καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους προεξοχῆς, τοῦ στύλου π.χ., τόσον μεγαλύτεραι εἶναι αἱ πιθανότητες νὰ πληῇ ὁ ὁδηγὸς τοῦ κεραυνοῦ τὸν στύλον τοῦτον. Ὑπάρχουν ἀσφαλῶς πολλαὶ περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι καλοῦνται εἰσέτι «τυχαῖαι» λόγῳ τῆς ἐλλείψεως ἐπαρκῶν γνώσεων πρὸς προσδιορισμὸν τῆς διαδρομῆς τοῦ ὁδηγοῦ τῆς ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ, ὅπως π.χ. ἡ ἄγνοια τῆς καταστάσεως τοῦ ἰονισμοῦ τῆς ἀτμοσφαίρας κατὰ μῆκος τῆς καθόδου τοῦ κεραυνοῦ. Λέγεται ἐν τούτοις ὅτι γεωλογικαὶ διαμορφώσεις ἐπηρεάζουν ὅπωςδήποτε τὴν δημιουργίαν τοῦ ὁδηγοῦ τοῦ κεραυνοῦ καὶ ὅτι ὑπάρχουν εὐπαθεῖς περιοχαί, ὠρισμέναι δηλαδὴ τοποθεσίαι, αἱ ὁποῖαι ὑπόκεινται εἰς συχνούς κεραυνούς, ἐνῶ ἄλλαι σπανίως πλησσοῦνται ὑπὸ τούτων. Εἰς τὴν τεχνικὴν βιβλιογραφίαν μάλιστα γίνεται λόγος ὅτι αἱ «εὐπαθεῖς» αὗται περιοχαί εἶναι δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῶν μέσῳ ραβδοσκοπῆσεως ὑπὸ εἰδικῶν ἀτόμων, ἐχόντων ἐμπειρίαν δηλ. περὶ τὸ θέμα τοῦτο. Κατ' ἐπανάληψιν ἐξ ἄλλου ἔχει διατυπωθῇ ἡ θεωρία ὅτι ἡ διαχωριστικὴ ἐπιφάνεια μεταξὺ δύο διαφόρου ὕψους γεωλογικῶν περιοχῶν ἐνισχύει τὴν δημιουργίαν τοῦ ὁδηγοῦ τῆς ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ. Ὅπωςδήποτε σημαντικὸν παράγοντα εἰς τὴν δημιουργίαν ἢ μὴ τοῦ ὁδηγοῦ τούτου ἀποτελεῖ καὶ ἡ εἰδικὴ ἀντίστασις τοῦ ἐδάφους, ἀντιστοίχως ὑψηλῇ ἢ χαμηλῇ. Καὶ τοῦτο διότι: τὸ ρεῦμα, τὸ ὅποιον παράγεται ἐκ τῆς ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ πρὸς τὴν γῆν πρέπει δι' οἰουδήποτε μέσου νὰ φθάσῃ ὅπωςδήποτε εἰς ταύτην καί, ἐὰν τὸ ἔδαφος εἰς ἐν σημεῖον παρουσιάζῃ ὑψηλὴν ἀντίστασιν, ὥστε τὸ ρεῦμα ἀρκούντως νὰ ἐμποδισθῇ, θὰ προσπαθῇ τότε τὸ ρεῦμα τοῦτο καὶ θὰ κατορθώσῃ νὰ εὕρῃ διέξοδον τελικῶς ἄλλοθι. Ὁ κύριος ὄγκος τοῦ τότε θὰ διαρρεύσῃ μέσῳ ὁδοῦ, ἡ ὁποία θὰ παρουσιάσῃ τὴν χαμηλοτέραν ἀντίστασιν, τοιαύτη δὲ ὁδὸς εἶναι κυρίως πᾶσα μεταλλικὴ ἐπιφάνεια συνδεομένη πρὸς τὸ ἔδαφος, ἥτοι κυρίως μεταλλῖνοι στῦλοι καὶ πύργοι ὑψηλοί. Ἡ μεταλλίνη αὕτη ἐπιφάνεια παρουσιάζει μεγίστην ἡλεκτρικὴν ἀγωγιμότητα καὶ συντελεῖ ἀσφαλῶς πρὸς τὴν προσέλκυσιν τοῦ ὁδηγοῦ τοῦ κεραυνοῦ. Ἐπὶ τῶν μεταλλίνων τούτων κατασκευῶν τὰ ρεύματα φορτίσεως δύνανται νὰ διέρχονται ἐλευθέρως ἐκ τῆς γῆς εἰς τὴν κορυφὴν αὐτῶν

πρὸς διατήρησιν των εἰς τὸ δυναμικὸν τῆς γῆς. Ἡ πιθανότης συνεπῶς εἰς μεταλλίνους πύργους ἢ στῦλους νὰ πληγῇ ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ εἶναι μεγίστη, τοσοῦτω μάλιστα ἐὰν οὗτος εὐρίσκεται ἐπὶ τινος φυσικῆς τοῦ ἐδάφους προεξοχῆς, λόφου, ὄρους ἢ τῆς κλιτύος αὐτοῦ. Μεμονωμένος, κοινός, μὴ μεταλλινός δηλαδὴ, στῦλος ἢ καπνοδόχος ἢ δένδρον ὕψους 50 μ. ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου, χαμηλοτάτου ὑψομέτρου, χώρου τῆς ἐγγύς τῆς Νέας Ὑόρκης περιοχῆς, ἐνθα ἡ ἰσοκεραυνικὴ στάθμη, ἥτοι ἡ ἐτησία συχνότης κεραυνῶν, εἶναι 30, ὅση δηλαδὴ περίπου εἶναι καὶ ἡ μέση ἰσοκεραυνικὴ στάθμη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τῆς Μεσογείου γενικῶς, θὰ πληγῇ μίαν φορὰν κάθε δύο ἔτη. Ἐὰν ὅμως οἱ ἀπλοὶ, μὴ μεταλλῖνοι στῦλοι ἢ καπνοδόχοι κλπ. εὐρίσκονται ἐπὶ ὑψώματος, θὰ πληγοῦν συντομώτερον. Καὶ ἐὰν οἱ στῦλοι οὗτοι εἶναι μεταλλῖνοι ἂν' ἐνὸς καὶ εὐρίσκονται καὶ ἐπὶ τινος ὑψώματος ἂν' ἑτέρου, τότε ἡ συχνότης τῆς ἐπ' αὐτῶν πτώσεως τοῦ κεραυνοῦ θὰ εἶναι κατὰ πολὺ μεγαλυτέρα. Εἶναι γνωστὸν δὲ ὅτι ὑψηλαὶ μεταλλῖναι κατασκευαί, εὐρισκόμεναι ἀκόμη καὶ ἐπὶ ἐπιπέδου, χαμηλοῦ ὑψομέτρου χώρου καὶ ἔχουσαι συνεχόμενον μεταλλινὸν ὄπισμόν πλησσοῦνται συχνάκις ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ, ὅταν θυελλοφόρα νέφη διέρχονται ἐγγύς τούτων, καὶ μάλιστα χωρὶς οἱ ἐντὸς αὐτῶν ἐνοικοὶ νὰ τὸ ἀντιληφθῶν κἂν. Τοιαῦτα κτήρια ἀλλὰ καὶ οἰαδήποτε ἄλλαι κοιναὶ μεταλλῖναι συσκευαί, ἔστω καὶ χαμηλαί, αυτοκίνητα π.χ., ἀποτελοῦν ἐν ὄρῳ θυέλλης καταφύγιον ἀσφαλές. Πρέπει ὅμως νὰ παρουσιάζουν συνεχῆ μεταλλινὸν ὄπισμόν, ἀδιάσπαστον δηλαδὴ ἐνότητα πρὸς τὸν κύριον ἀγωγὸν ἢ τοὺς κυρίους ἀγωγούς. Ἄλλως οἰαδήποτε ἀσυνέχεια δυνατόν νὰ προκαλέσῃ σοβαρὰς καταστροφάς, δημιουργουμένας ὑπὸ τοῦ (ὑψηλοῦ) ρεύματος τοῦ εὐρισκομένου πρὸ τῆς ὑψηλῆς εἰδικῆς ἀντιστάσεως, λόγῳ τῆς ἀσυνεχείας αὐτῆς. Ἡ ὑψηλὴ δὲ αὕτη εἰδικὴ ἀντίστασις, ὅσας παρουσιάζεται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, φαίνεται νὰ ἀσκήσῃ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τῆς διαδρομῆς ἐν γένει τοῦ κεραυνοῦ. Ὅτι ἡ εἰδικὴ αὕτη ἀντίστασις τοῦ ἐδάφους κάτωθεν τοῦ κέντρου φορτίου τοῦ νέφους ἔχει τοιαύτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαδρομῆς ταύτης φαίνεται ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦντος παραδείγματος: Ἄς ὑποθεθῇ α) ὅτι ὑπάρχει βραχὺδὴς λόφος ἀποτελούμενος ἐκ μονωτικῆς κυριολεκτικῶς οὐσίας, μὲ ὑψηλοτάτην εἰδικὴν ἀντίστασιν δηλαδὴ, ἢ μέγας θύλα-

Α. ΕΒΡΑΪΚΑ - ΦΟΙΝΙΚΙΚΑ - ΧΑΝΑΝΑΪΚΑ

Περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ τῶν δύο στύλων τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομώντος, τοῦ Ἰαχούμ καὶ τοῦ Βαάς (εἰκ. 1 ὑπὸ STEVENS, κατὰ ALBRIGHT καὶ WRIGHT ¹), ἔχουν διατυπωθῇ πολλὰ γινώμαι ².

Κατὰ τινὰς οἱ στῦλοι οὗτοι εἶναι ἱεροὶ ὀβελίσκοι, τρόπον τινά, μὲ φαλλικὴν ἔννοιαν, κατ' ἄλλους εἶναι «κοσμικοὶ πεσσοί», ὡς οἱ τοῦ Ἡρακλέους π.χ., κατ' ἄλλους παριστοῦν τὰ δίδυμα ὄρη, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀνατέλλει ὁ ἥλιος ἐκάστην πρωΐαν, καὶ κατ' ἄλλους παριστοῦν δένδρα ἱερά. Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ γνώμη ὅτι εἶναι βωμοὶ πυρὸς.

Πρὸς τὴν γνώμην ὅτι εἶναι βωμοὶ πυρὸς συντάσσεται καὶ ὁ ALBRIGHT ³, ἔχει ὁμως οὗτος τροποποιήσει ἐλαφρῶς αὐτήν, πιστεύων ὅτι οἱ δύο στῦλοι εἶναι ἱερά θυμιατήρια ἀπλῶς.

Ἡ γνώμη ὅτι πρόκειται περὶ βωμῶν πυρὸς ἢ θυμιατηρίων ἀπλῶς, καίτοι εἶναι ἡ πλέον πιθανή, δὲν δικαιολογεῖ ἐν τούτοις ὠρισμένα στοιχεῖα, τὰ ὅποια παρέχει ἡ ὑπὸ τῶν κειμένων τῆς Ἀγίας Γραφῆς περιγραφὴ τῶν δύο τούτων στύλων: συγκεκριμένως δὲν δικαιολογεῖ τὸ πελώριον ὕψος των καὶ τὰ πλεῖστα τῶν μερῶν μὲ τὰ ἐξαρτήματά των (βλ. κατωτέρω).

Σημειωτέον ὅτι συνήθως παρέχεται ἡ ἐξήγησις ὅτι οἱ δύο οὗτοι στῦλοι εἶναι συμβολικὰ ἀντικείμενα καὶ ὅτι τὰ μέρη μὲ τὰ ἐξαρτήματά των εἶναι διακοσμητικά. Τὸ γιγαντιαῖον ὅμως ὕψος τῶν στύλων τούτων, καθ' ἃ μόλις ἐλέχθη, εἶναι κατὰ τῆς ἐρμηνείας ταύτης.

Δεχόμεθα οὕτω κατ' ἀρχὴν ὅτι οἱ στῦλοι οὗτοι κατὰ πρῶτον μὲν λόγον ἐξετέλουν ὠρισμένην λειτουργίαν, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ὅτι ἦσαν διακοσμητικοί. Ἐπίσης ὅτι

κος πλήρης τοιοῦτου ὕλικου ἔχοντος ὑψηλοτάτην εἰδικὴν ἀντίστασιν, βράχου ἢ λίθων π.χ., περιβαλλόμενος ὑπὸ ἐδάφους χαμηλῆς εἰδικῆς ἀντίστασεως, καὶ ὅτι β) ὑπεράνω τοῦ βραχώδους τούτου λόφου ἢ τοῦ θύλακος τούτου ὑπάρχει θυελλοφόρον νέφος καὶ κέντρον φορτίου ἐντὸς τοῦ νέφους τούτου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔχει ἀρχίσει νὰ κατέρχεται ὁδηγὸς ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ, καὶ ὅτι γ) τὸ ἀντίθετον φορτίον ὑπάρχει τότε εἰς τὸ πραγματικὸν γήινον πεδῖον, ἐντὸς τοῦ καλῆς ἀγωγιμότητος κοινῆς ἐδάφους δηλαδὴ, ἥτοι εἴτε κάτωθεν εἴτε ἐπὶ τοῦ ὕλικου τούτου τῆς ὑψηλῆς εἰδικῆς ἀντίστασεως, τοῦ βράχου ἢ τοῦ θύλακος τούτου· ἐξ ἁλλου δ) ὅτι ἡ εἰδικὴ ἀντίστασις τοῦ βραχώδους χώρου ἢ τοῦ θύλακος τούτου εἶναι τόσον ὑψηλή, ὥστε ἐλαχίστη μόνον ἔντασις εἶναι δυνατόν νὰ κυκλοφορήσῃ διὰ μέσου αὐτοῦ πρὸς διατήρησιν τῆς ἐπιφανείας πλησίον τοῦ κέντρου φορτίου τοῦ νέφους εἰς τὸ πραγματικὸν δυναμικὸν τῆς γῆς. ὡς ἀν μεσάζουσα πλάξ μεταξὺ τῶν πλακῶν ἐνὸς φορτισμένου πυκνωτοῦ ἀέρος· ὁ ὁδηγὸς τότε τῆς ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ δὲν θὰ ὠθηθῇ πλέον πρὸς τὸν ὡς ὅσον αὐτὸν τῆς ὑψηλῆς εἰδικῆς ἀντίστασεως, ἀλλὰ θὰ ἐλκυσθῇ μᾶλλον πρὸς τὴν περιβάλλουσαν τοῦτον περιοχὴν, τὴν χαμηλῆς εἰδικῆς ἀντίστασεως δηλαδὴ, καὶ εἶναι δυνατόν κατόπιν τούτου ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ὁδηγοῦ τῆς ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ νὰ καθυστερήσῃ, μέχρις

ὅτου τὸ νέφος μετακινήθῃ ἐκ τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται ὑπεράνω τοῦ ὑψηλῆς ἀντίστασεως βραχώδους ἐδάφους πρὸς τὴν περιβάλλουσαν τὸν ὡς ὅσον τοῦτον περιοχὴν, πρὸς τὸ ἐδαφος δηλαδὴ, τὸ ὁποῖον εἶναι καλῆς ἀγωγιμότητος· ἐκτὸς ἐὰν ἐπὶ τοῦ βραχώδους τούτου χώρου τῆς ὑψηλῆς εἰδικῆς ἀντίστασεως τοποθετηθῇ μέσον χαμηλῆς εἰδικῆς ἀντίστασεως, μετάλλινος ἢ ὕδατινος ἀγωγὸς π.χ., ὕλικὸν δηλαδὴ τὸ ὁποῖον παρουσιάζει μεγάλην ἡλεκτρικὴν ἀγωγιμότητα, ὅποτε τὸ δυναμικὸν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἡλεκτροστατικού πεδίου εὐρίσκεται τότε ἐγγύτατα πλέον τοῦ δυναμικοῦ τῆς γῆς, τοῦ εὐρισκομένου ἐντὸς τοῦ καλῆς ἀγωγιμότητος ἐδάφους, κάτωθεν τοῦ βράχου ἢ τοῦ θύλακος τούτου· καὶ τότε ὑπάρχουν μεγάλαι πιθανότητες ὁ κεραυνὸς νὰ πλήξῃ τὸν ὡς ὅσον τοῦτον τῆς ὑψηλῆς εἰδικῆς ἀντίστασεως ἀκριβῶς.

1 BA 28 2, 1955, εἰκ. 9. Βιβλιογραφίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τοῦ διακόσμου, τῶν σκευῶν κλπ. τοῦ ναοῦ βλ. ἐν B. GOLDMAN, The Sacred Portal, 128-9 σημ. 21,

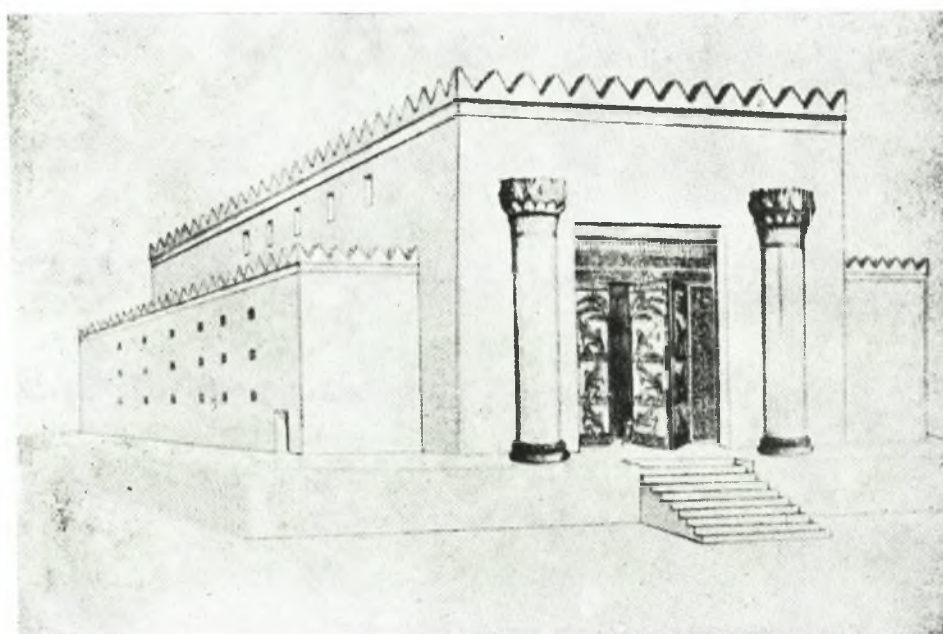
2 Περὶ τῶν γνώμων τούτων βλ. W. F. ALBRIGHT, Archaeology and the Religion of Israel, 1956, 144 κ.ε. καὶ R. B. Y. SCOTT, The Pillars Jachin and Boaz ἐν Journal of Biblical Literature 58, 1939, 143-149.

3 Αὐτόθι.

ὁ ALBRIGHT¹ δικαίως ἀποδέχεται ὅτι οὗτοι σχετίζονται πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θείου πυρὸς καὶ πιστεύει —καὶ μετ' αὐτοῦ καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἐρευνητῶν— ὅτι οἱ στῦλοι οὗτοι, καθὼς καὶ ὅλος ὁ ναὸς τοῦ Σαλομῶντος, εἶναι φοινικικῆς προελεύσεως, ὡς παραδίδεται ἐξ ἄλλου καὶ ὑπὸ τῶν κειμένων τῆς Ἀγίας Γραφῆς, καὶ ἀκόμη ὅτι ὀρθῶς ἀνάγει τὴν ἀπωτέραν καταγωγὴν στύλων καὶ ναοῦ συγχρόνως εἰς πιθανῶς προϋπάρχοντα χαναναϊκὰ πρότυπα.

Ἡ προσφερομένη ἐνταῦθα νέα ἐρμηνεία, συνεπῶς, ἀποτελεῖ οὐσιαστικῶς παραλ-

Εἰκ. 1. Πρόσοψις ναοῦ Σαλομῶντος (ὑπὸ C. F. Stevens καθ' ὑπόδειξιν τῶν Albright καὶ Wright) καὶ ὑπαίθριοι στῦλοι πρὸ αὐτοῦ.

λαγὴν μόνον τῆς γνώμης ταύτης τοῦ ALBRIGHT, διότι πιστεύομεν ὅτι ὁ προσορισμὸς τῶν δύο περὶ ὧν ὁ λόγος στύλων τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομῶντος ἦτο συνυφασμένος πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θείου πυρὸς, ἰδιαίτερος ὅμως πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς συνήθως ἀκολουθούσης βροχῆς, καὶ ὅτι κοιτὶς τῶν ὑπῆρξεν ἡ περιοχὴ τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Αἰγαίου τῆς 2^{ας} χιλιετηρίδος π.Χ.

Συγκεκριμένως, κατὰ τὴν νέαν ταύτην ἐρμηνείαν, προσορισμὸς τῶν δύο τούτων στύλων ἦτο ἢ δι' αὐτῶν καὶ τῶν μερῶν μετὰ τῶν ἐξαρτημάτων τῶν ἐν δεδομένῃ εὐκαιρίᾳ προσπάθεια ἀπαγωγῆς τοῦ οὐρανίου πυρὸς ὑπὸ μορφὴν κεραυνοῦ πρὸς δημιουργίαν πυρᾶς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ (καὶ ὀλοκαύτωσιν δι' αὐτοῦ τῶν σφαγίων) ἐνώπιον τῶν θεωμένων λατρευτῶν καὶ προκλήσεως βροχῆς ἀκολουθῶς. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ἀκριβῶς ταύτην οἱ στῦλοι οὗτοι δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν ὅτι ἀπετέλουν ἐν τῶν μεγίστων τεχνικῶν ἔργων τῆς ἀρχαιότητος καὶ συνεπῶς ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομῶντος ὡς ἑνὸς τῶν ἑπτὰ θαυμάτων τοῦ ἀρχαίου κόσμου δυνατόν νὰ ὠφείλετο εἰς τοὺς στύλους τούτους ἀκριβῶς.

¹ Ὑ. ἀ.

Τὰ ἐπιχειρήματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων βασιζέται ἡ νέα αὕτη γνώμη, παρέχονται κυρίως ὑπὸ τῶν κειμένων τῆς Π. Διαθήκης κατὰ τὴν μετάφρασιν τῶν Ο' (Βασιλειῶν καὶ Παραλειπομένων), τὰ ὅποια προσφέρουν πολλὰ στοιχεῖα περὶ τῶν δύο στύλων τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομῶντος¹: περὶ τῆς ὕλης, περὶ τοῦ ὕψους, περὶ τοῦ σχήματος, περὶ τῶν ὑπερκειμένων μερῶν μετὰ τῶν ἐξαρτημάτων των, περὶ τοῦ τρόπου κατασκευῆς καὶ μεταξύ των συνδέσεως, περὶ τῶν συναφῶν κατασκευῶν καὶ περὶ τοῦ περιβάλλου αὐτῶν.

Κατασκευαστῆς τῶν δύο τούτων στύλων εἶναι ὁ Φοῖνιξ, καὶ δὴ ἐκ Τύρου τῆς Φοινίκης, «τέκτων χαλκοῦ» Χείραμος, συνώνυμος τοῦ βασιλέως² τῆς πόλεως ταύτης, μετακληθεὶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπὸ τοῦ βασιλέως Σαλομῶντος, ὅταν οὗτος ἀπεφάσισε τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ. Τὰ διαφωτιστικὰ περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν δύο τούτων στύλων στοιχεῖα ὡς μέσων ἐπαγωγῶν τοῦ κεραυνοῦ εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Α) **Ἡ ὕλη.** Ἀμφότεροι οἱ στύλοι οὗτοι εἶχον χυτῇ ἐκ χαλκοῦ καὶ ἦσαν ἐξ ἄλλου, ὡς μόλις ἐλέχθη, ἔργον περιφήμου «τέκτονος χαλκοῦ». Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ χαλκὸς παρουσιάζει τὴν μεγίστην ἡλεκτρικὴν ἀγωγιμότητα. Τὰ ρεύματα φορτίσεως συνεπῶς ἦτο δυνατόν νὰ διατηροῦν τὴν κορυφὴν τῶν στύλων εἰς τὸ δυναμικὸν τῆς γῆς καὶ οἱ τυχόν κεραυνοί, ἐκ τῶν ὑπερθεῖν διερχομένων θυελλοφόρων νεφῶν, ἦτο δυνατόν νὰ πλήσσουν τοὺς στύλους τούτους, οἱ ὅποιοι καὶ παρέμενον ἀνέπαφοι λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς χαμηλῆς ἡλεκτρικῆς ἀντιστάσεως, τὴν ὁποίαν παρουσίαζον, ἐφ' ὅσον ἦσαν ἐκ χαλκοῦ, κατὰ τὴν δίοδον τῶν κεραυνῶν. Ἐπ' αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ιδιότητος τῶν

1 Βασιλειῶν Γ', VII 3-9: 3. Καὶ ἐχώρευσεν (ὁ Χείραμος) τοὺς δύο στύλους τῷ αἰλᾷ τοῦ οἴκου. ὀκτωκαίδεκα πῆγεις ὕψος τοῦ στύλου. καὶ περίμετρον τεσσαρεσκαίδεκα πῆγεις ἐκκύκλου αὐτόν. τὸ πάχος τοῦ στύλου τεσσάρων δακτύλων τὰ κοιλώματα. καὶ οὕτως ὁ στύλος ὁ δεύτερος. 4. καὶ δύο ἐπιθέματα ἐποίησε δοῦναι ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τῶν στύλων χωνευτὰ χαλκᾶ, πέντε πῆγεις τὸ ὕψος τοῦ ἐπιθέματος τοῦ ἑνὸς καὶ πέντε πῆγεις τὸ ὕψος τοῦ ἐπιθέματος τοῦ δευτέρου. 5. καὶ ἐποίησε δύο δίκτυα περικαλύψαι τὸ ἐπίθεμα τῶν στύλων, καὶ δίκτυον τῷ ἐπιθέματι τῷ ἐνὶ, καὶ δίκτυον τῷ ἐπιθέματι τῷ δευτέρῳ. 6. καὶ ἔργον κρεμαστόν, δύο σίχους ὅσων χαλκῶν, δεδικτυωμένοι, ἔργον κρεμαστόν, σίχος ἐπὶ σίχον. καὶ οὕτως ἐποίησε τῷ ἐπιθέματι τῷ δευτέρῳ. 7. καὶ ἔστησε τοὺς στύλους τῷ αἰλᾷ τῷ ναοῦ. καὶ ἔστησε τὸν στύλον τὸν ἕνα καὶ ἐπεκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰαχούμ. καὶ ἔστησε τὸν στύλον τὸν δεύτερον καὶ ἐπεκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Βαάς (Βολῶς). 8. καὶ ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν στύλων ἔργον κρήνου κατὰ τὸ αἰλᾷ τεσσάρων πηγῶν. 9. καὶ μέλαθρον ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν στύλων καὶ ἐπάνωθεν τῶν πλευρῶν ἐπίθεμα τὸ μέλαθρον τῷ πάχει.

Αὐτόθι 27: στύλους δύο καὶ τὰ στρεπτὰ τῶν στύλων ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν στύλων δύο. καὶ τὰ δίκτυα δύο τοῦ καλύπτειν ἀμφοτέρω τὰ στρεπτὰ τῶν γλυφῶν τὰ ὄντα ἐπὶ τῶν στύλων.

Παραλειπομένων Β', III 15 - 16 : 15. καὶ ἐποίησεν ἔμ-προσθεν τοῦ οἴκου στύλους δύο πῆγγων τριακονταπέντε τὸ ὕψος, καὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν πῆγγων πέντε. 16. καὶ ἐποίησε σερεσρῶθ (=ἀλύσεις) ἐν τῷ Δαβὶρ καὶ ἔδωκεν ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν στύλων, καὶ ἐποίησε ῥοῖσκων

ἐκατόν, καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τῶν χαλαστῶν.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου βλ. παρατήρησιν π. ΙΩΗΛ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ (Ἡ Π. Διαθήκη κατὰ τοὺς Ο', 1958, Παραλειπομένων Β', III 16) ὅτι σχετικῶς πρὸς τὴν φράσιν σερεσρῶθ ἐν τῷ Δαβὶρ τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον ὁμιλεῖ περὶ ἀλύσεων ἐν εἴδει περιδεραίων, τὰς ὁποίας ὁ Τύριος Χείραμος ἐκρέμασεν ἐπὶ τῶν στύλων τούτων τῆς αὐλῆς. Σημειωτέον ὅτι τοιαῦται ἀλύσεις ἐν εἴδει περιδεραίων κρεμαμένων ἐκ δύο, ὁμοίας, ὡς φαίνεται, προελεύσεως, στύλων ἀπαντοῦν καὶ ἐπὶ τῶν παραστάσεων τοῦ ἐν Πάφῳ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης, καθὼς καὶ ἐπὶ τῶν συναφῶν ἀσσυριακῶν παραδειγμάτων (βλ. κατωτέρω).

Παραλειπομένων Β', III 17: καὶ ἔστησε τοὺς στύλους κατὰ πρόσωπον τοῦ ναοῦ, τὸν ἕνα ἐκ δεξιῶν καὶ τὸν ἕνα ἐξ εὐωνύμων, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ ἐκ δεξιῶν Κατόρθω. σις καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἐξ ἀριστερῶν Ἰσχύς.

Αὐτόθι Β', IV 12-13 : 12. στύλους δύο καὶ ἐπ' αὐτῶν γω-λάθ τῇ χωθαρέθ ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν στύλων δύο, καὶ δίκτυα δύο συγκαλύψαι τὰς κεφαλὰς τῶν χωθαρέθ ἃ ἐστὶν ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν στύλων. 13. καὶ κώδωνας χρυσοῦς τετρακοσίους εἰς τὰ δύο δίκτυα, καὶ δύο γένη ῥοῖσκων ἐν τῷ δικτύῳ τῷ ἐνὶ τοῦ συγκαλύψαι τὰς δύο γωλάθ καὶ χωθαρέθ, ἃ ἐστὶν ἐπάνω τῶν στύλων.

Βλ. καὶ ΙΩΣΗΠΠΟΝ Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία VIII 3.4.

2 Περὶ τοῦ Βασιλέως τῆς Τύρου Εἰράμου (ΙΩΣΗΠΠΟΣ) καὶ τοῦ Σαλομῶντος βλ. H. J. Ktzenstein, Is there any Synchronism Between the Reigns of Hiram and Solomon ἐν JNES 24, 1965, 116 κ.έ.

μεταλλίνων στύλων βασίζεται, ως γνωστόν, και η προφυλακτική λειτουργία του άλεξικεραύνου.

Β) *Τὸ ὕψος*. Συμφώνως πρὸς τὸ κείμενον τῶν Βασιλειῶν τὸ ὕψος τῶν στύλων τούτων ἦτο δέκα ὀκτὼ πήχεων. Συμφώνως πρὸς τὸ κείμενον τῶν Παραλειπομένων καὶ τοῦ Ἱερεμίου κατὰ τὴν μετάφρασιν τῶν Ο' τὸ ὕψος τῶν ἦτο τριάκοντα πέντε πήχεων, τὸ συνολικὸν ὅμως ὕψος μετὰ τῶν ὑπερκειμένων αὐτῶν μερῶν (βλ. ἀμέσως κατωτέρω) ἦτο κατὰ πολὺ μεγαλύτερον: εἴκοσι ἐπτὰ πήχεων κατὰ τὸ κείμενον τῶν Βασιλειῶν, τεσσαράκοντα τεσσάρων πήχεων κατὰ τὸ κείμενον τῶν Παραλειπομένων καὶ τοῦ Ἱερεμίου κατὰ τοὺς Ο'. Τὸ ὕψος τοῦ ναοῦ ἐξ ἄλλου ἦτο τριάκοντα πήχεων¹. Γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ κεραυνὸς πίπτει ἐπὶ τοῦ πλησιεστέρου πρὸς τὸ θυελλοφόρον νέφος σημείου καὶ ὅτι προσβάλλει συνήθως δένδρα ὑψηλὰ καὶ ὑψηλὰς ἐν γένει κατασκευάς, κατ' ἐξοχὴν δὲ προτιμᾷ τὰ σημεία, τὰ ὁποῖα συγκοινωνοῦν ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸ καλῆς ἀγωγιμότητος ἔδαφος, πλήσσει οὕτω κυρίως μετάλλιναι ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι ὑψηλὰ καὶ ἴστανται ἐπὶ σημείων σχετικῶς ὑψηλῶν. Γνωστοῦ ὄντος ἐξ ἄλλου ὅτι οἱ στῦλοι Ἰαχούμ καὶ Βαὰς ἴσταντο ἐπὶ τοῦ ὄρους Moriah, ἐπὶ ὑψώματος δηλαδὴ, καὶ ὅτι τὰ θυελλοφόρα νέφη συνήθως διέρχονται ὑπεράνω ἢ καὶ κάτωθεν τῆς κορυφῆς τῶν ὑψωμάτων, αἱ πιθανότητες πλήξεως τῶν στύλων τούτων ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ ἦσαν ἔτι ηὐξημέναι ἀσφαλῶς.

Ἀλλὰ τὸ ὕψος ἀκριβῶς τῶν στύλων ἀπετέλει καὶ ἐγγύησιν ἀσφαλείας συγχρόνως ὅλου τοῦ ναοῦ. Εἶναι γνωστόν ὅτι ἡ προστατευτικὴ ἰκανότης τοῦ ἀλεξικεραύνου περιλαμβάνει κῶνον, τοῦ ὁποῖου ἡ κορυφὴ εἶναι ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀλεξικεραύνου διπλοὶ ὅμως ἢ πολλαπλοὶ στῦλοι ἀλεξικεραύνων δὲν αὐξάνουν τὴν ζώνην ἀσφαλείας μεταξύ των κατὰ τὸ σύνολον τῶν προστατευομένων κῶνων ὑφ' ἑνὸς ἐκάστου τῶν στύλων τούτων ἀλλὰ κατὰ πολὺ μεγαλυτέραν ἔκτασιν τοῦ συνόλου των. Καὶ ὡς ἀλεξικέραυνα συνεπῶς τυχὸν χρησιμοποιούμενοι οἱ ὄντως οὐρανομήκεις στῦλοι Ἰαχούμ καὶ Βαὰς θὰ παρείχον ὅπωςδὴποτε ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν προστασίαν εἰς τὸν ναόν. Καὶ τοῦτο διότι: ἐὰν κοινὸς στῦλος ἀλεξικεραύνου 30 μ. περίπου ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖον ἔχει ἰσοκεραυνικὴν στάθμην 30 (βλ. σ. 149 σημ. 1), δυνατόν νὰ πλήσσειται ἅπαξ ἀνὰ τρία ἔτη, τὸ κτήριο, τὸ ὁποῖον προστατεύεται ὑπὸ τοῦ ἀλεξικεραύνου τούτου, ὑπολογίζεται ὅτι, πλήσσειται ἅπαξ ἀνὰ 3.200 ἔτη. Πλὴν τῆς προστατευτικῆς των ὅμως ταύτης ἰκανότητος, οἱ στῦλοι οὗτοι θὰ εἶχον ἐπίσης καὶ τὴν ιδιότητα τῆς προσελκύσεως τοῦ ὁδηγοῦ τῆς ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ. Κατ' ἐπανάληψιν ἐλέχθη ὅτι, δσάκις μετάλλιναι κατασκευαὶ ὑψοῦνται ἐλευθέρως καὶ μάλιστα ἐπὶ ἐξέχοντων σημείων, οἷον λόφων, ὄρεων κλπ., καὶ δὴ ἐνίοτε βραχυδῶν, ἐκτίθενται πολὺ περισσότερον τοῦ συνήθους εἰς τὸν ὁδηγὸν ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ, ἐπὶ ἐξέχοντος δὲ σημείου εἶχε κτισθῇ καὶ ὁ ναὸς τοῦ Σαλομώντος (ὄρος Moriah), ὡς γνωστόν. Ἡ προσέλκυσις συνεπῶς τοῦ ὁδηγοῦ ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ καὶ ἡ ἀπαγωγὴ αὐτοῦ εἰς τὸ πραγματικὸν δυναμικὸν τῆς γῆς εἰς περίπτωσιν

¹ Ὅτι τὸ ὕψος τῶν στύλων ὑπερέβαινε τὸ ὕψος τοῦ ναοῦ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα φαίνεται καὶ ἐκ τῆς παραστάσεως ναοῦ καὶ στύλων ἐπὶ ἐπιγράψου ὕψους χρονολογουμένης εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 3ου αἰῶνος μ.Χ.

(A.B. COOK, Zeus II, 427 εἰκ. 331), αἱ ἀναπαραστάσεις τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ ὅμως παρουσιάζουν συνήθως τοὺς δύο στύλους ἔχοντας μικρότερον ὕψος.

προσεγγίσεως θυελλοφόρου νέφους ἦτο δυνατόν νὰ συντελεσθῇ εὐχερῶς διὰ τῶν δύο μεταλλίνων στύλων τοῦ ναοῦ.

Γ) *Ὑπερκείμενα μέρη*. Ἐκαστος στῦλος ἔφερεν ἐπ' αὐτοῦ τὰ ἀκόλουθα μέρη μὲ διάφορα ἐξαρτήματα:

Α) *Χαλκοῦν κιονόκρανον* καλούμενον *ἐπίθεμα* κατὰ τὸ κείμενον τῶν Βασιλειῶν, *κεφαλὴ* καὶ *κιονόκρανον* κατὰ τὸ κείμενον τῶν Παραλειπομένων καὶ τοῦ Ἱερεμίου. Τοῦτο ἦτο, φαίνεται, σφαιρικὸν ἢ πεπιεσμένον σφαιρικόν. Τὸ κιονόκρανον τοῦτο ἀναφέρεται ὡς *gullōth* εἰς τὸ κείμενον τὸ ἐβραϊκόν (γωλὰθ εἰς τὸ κείμενον τῶν Ο'), περὶ τῆς λέξεως δὲ ταύτης τὸ λεξικὸν τοῦ W. GESENIUS¹ ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα: «wahrscheinlich aus assyr. gullatu, Wulst, Kugel an einem Säulenkapitäl».

Τὸ κιονόκρανον τοῦτο, συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω κείμενα, ἦτο πέντε πήχεων καὶ ἔφερε τὰ ἀκόλουθα ἐξαρτήματα:

α) *Χαλκοῦν δικτυωτὸν* (δίκτυον) ἐπὶ τοῦ κιονοκράνου αὐτοῦ (*sebakōth* κατὰ τὸ κείμενον τὸ ἐβραϊκόν). Ἐπὶ τοῦ δικτυωτοῦ τούτου εἶχον στερεωθῇ μικροὶ χαλκοῖ κώδωνες καὶ μικραὶ χαλκαὶ ροαὶ εἰς δύο στίχους, πιθανῶς κατὰ τὰ κράσπεδα τοῦ δικτυωτοῦ.

β) *Χαλκαὶ ἀλύσεις*, αἱ ὁποῖαι ἐκρέμαντο ἀπὸ τῶν δικτυωτῶν τούτων. Τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον ὁμιλεῖ περὶ χαλκῶν ἀλύσεων ὑπὸ μορφὴν ὄρμων, περιδεραίων δηλαδή, ἀναφέρει δὲ ὅτι τινὲς τῶν ἀλύσεων τούτων κατέληγον εἰς τὸ Ἄδυτον - Δαβὶρ τοῦ ναοῦ, μία δ' ἐξ ἄλλου τούτων κατέληγεν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν συμφραζομένων τοῦ κειμένου, εἰς τὸν ὑπαίθριον βωμὸν τῆς αὐλῆς, ἐνῶ ἄλλαι ἐκρέμαντο ἴσως ἀπλῶς ἢ κατέληγον εἰς τινα ἄλλα σημεῖα τοῦ ναοῦ — καὶ τοῦ ἐν γένει ἱεροῦ —, χρησιμεύουσαι διὰ τὴν σύνδεσιν τῶν διαφόρων μεταλλίνων ἐπιφανειῶν του, οὕτως ὥστε νὰ ἐπετυγχάνετο συνεχῆς δι' αὐτῶν μετάλλινος, οὕτως εἰπεῖν, ὀπλισμὸς τοῦ ναοῦ πρὸς τὸν κύριον ἄγωγόν — ἢ τοὺς δύο κυρίους ἄγωγους μᾶλλον — τοῦ τυχόν κεραυνοῦ. Ἡ μεταλλικὴ αὕτη σύνδεσις, ἡ δημιουργία δηλαδή συνεχοῦς συστήματος ἄγωγου, ἐξησφάλιζε πιθανῶς τὸ ὅλον συγκρότημα τοῦ ἱεροῦ καὶ ἐκ τῶν τυχόν πλευρικῶν ἐκκενώσεων τοῦ κεραυνοῦ.

Παρεμπιπτόντως ἄς σημειωθῇ ὅτι ἀλύσεις ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ ἅμα τῇ ἀνακαλύψει τοῦ ἀλεξικεραύνου κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὡς κύριοι ἄγωγοὶ τοῦ κεραυνοῦ. Αἱ πλούσιαι κυρίαι καὶ δεσποινίδες ἔφερον πίλους, ὀπισθεν τοῦ κρασπέδου τῶν ὁποίων ἐκρέματο μακρὰ χαλκῇ ἄλυσιν, ἢ ὁποία ἐσύρετο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους χρησιμεύουσα ὡς λῆψις γῆς κατὰ τοῦ κεραυνοῦ. Οἱ κύριοι ἐξ ἄλλου ἐκράτουν ἀλεξιβρόχια ἐν εἵδει ἀλεξικεραύνων, τὰ ὁποῖα εἶχον ὑψηλότερον μετάλλινον στέλεχος ἐπὶ τῆς κορυφῆς, ἐν εἵδει μεταλλίνης κεραίας, καὶ χαλκὴν ἄλυσιν, ἢ ὁποία ἐκρέματο ἐκ τοῦ μεταλλίνου σκελετοῦ αὐτῶν καὶ ἐσύρετο ἐπὶ τοῦ ὀπισθεν ἐδάφους χρησιμεύουσα ἐπίσης ὡς λῆψις γῆς.

Β) *Χαλκοῦς κρίνος*, ὕψους τεσσάρων πήχεων, ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐκάστου κιονοκράνου, μὲ πρόσοψιν πρὸς τὴν αὐλήν. Ἡ μορφὴ τοῦ ἀκροτάτου τούτου μέρους ἐκάστου τῶν δύο τούτων στύλων δὲν στερεῖται εἰδικῆς σημασίας πιθανῶς: Ὑπὸ μορφὴν κρίνου (ἀνθεμίου), ἀπλοῦ κατ' ἀρχάς, καὶ μάλιστα διπετάλου ἢ τριπετάλου, εἰκονίζεται εἰς τὴν

¹ Hebraisches und aramaisches Wörterbuch, 140.

τέχνην τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου ἐν γένει αὐτὸς οὗτος ὁ κεραυνός¹. Κατὰ συνέπειαν αἱ ὑπὸ μορφὴν ἀντωπῶν ἢ ἀντινώτων αἰχμῶν ἀκρόταται ἀπολήξεις, τὰ δύο ἢ ἕστω πλείονα χαλκᾶ πέταλα ἐκάστου κρίνου δηλαδὴ, ἀπετέλουν τὰ ἀκρότατα μετάλλινα σημεῖα πιθανῶς, εἰς τὰ ὁποῖα ἔφθανον ἐκ τῆς γῆς ἐλευθέρως τὰ ρεύματα, τὰ ὁποῖα ἦτο δυνατόν νὰ προσελκύσουν, τρόπον τινά, τὸν ὁδηγὸν τοῦ κεραυνοῦ, ὅσας παρῳαζέτο ἡ εὐκαιρία θυελλοφόρου νέφους εἰς τὴν περιοχὴν, διὰ μέσου τούτων δὲ καὶ ἀκολούθως διὰ μέσου τοῦ κιονοκράνου καὶ τῶν ἀλύσεων καὶ τοῦ ὅλου στύλου κατήρχετο ὁ κεραυνὸς εἰς τὴν γῆν, πιθανῶς ἄνευ προκλήσεως καταστροφῆς τινος, συνήθως δὲ ἡκολούθειτο ὑπὸ βροχῆς.

Αἱ χαλκαὶ ἀλύσεις, αἱ ὁποῖαι ἐκρέμαντο ἐκ τῶν κιονοκράνων, καὶ δὴ ἐκ τῶν δικτυωτῶν τῶν στύλων τούτων, χρησιμεύουσιν ὡς μέσα ἐξασφαλίσεως τῆς συνεχείας τοῦ μεταλλίνου ὀπλισμοῦ τοῦ ναοῦ, ἐξηγοῦν καὶ τὸ γεγονός διὰ τὸ κύριος δημιουργὸς τοῦ ναοῦ τούτου ἦτο «τέκτων χαλκοῦ». Μία τῶν ἀλύσεων τούτων φαίνεται ὅτι κατέληγεν εἰς τὸ Ἀδυτον - Δαβὶρ τοῦ ναοῦ, τοῦτο δὲ συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχαίας πηγὰς ἔφερε μεταλλίνας ἐπενδύσεις ἐσωτερικῶς. Ἐντὸς τοῦ ἀβάτου τούτου χώρου κατὰ μίαν μεταγενεστέραν πηγὴν (Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, βλ. κατωτέρω) ἀνεδύοντο ἀναθυμιάσεις ἐκ τῆς ὑπ' αὐτὸ γῆς, αἱ ἀναθυμιάσεις δὲ αὗται εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς Π. Διαθήκης ἀναφερομένη *νεφέλη* ἐντὸς τοῦ Ἀδύτου - Δαβὶρ πιθανῶς (βλ. ἐπίσης κατωτέρω). Ἄλλη ἄλυσις φαίνεται, ὡς ἐλέχθη, ὅτι κατέληγεν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς αὐλῆς, ἔνθα τὰ ἐπὶ εὐφλέκτου ὑλικοῦ σφάγια, πρὸς δημιουργίαν πυρᾶς πιθανῶς καὶ πρὸς ὀλοκαύτωσιν αὐτῶν.

Δ) *Τρόπος κατασκευῆς καὶ μεταξύ των σύνδεσις*. Οἱ στῦλοι οὗτοι, ὁ Ἰαχούμ καὶ ὁ Βαάς, ἦσαν, μερικῶς τοῦλάχιστον, κενοὶ ἐσωτερικῶς. Τοῦτο διαφαίνεται: α) ἐκ τοῦ ὅτι ἦσαν — κατὰ τὰ κείμενα πάντοτε — χωνευτοὶ [*καὶ... ἐχώνευσεν...* (ὁ Χείραμος)] καὶ β) ἐκ τῶν κοιλωμάτων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὸ κείμενον τῶν Ο'. Ἴσως οἱ στῦλοι οὗτοι νὰ ἦσαν κοῖλοι, μὲ πάχος τοιχώματος τεσσάρων δακτύλων, ὡς ἀναφέρει ἐξ ἄλλου καὶ τὸ ἀρχαῖον κείμενον, ἡ σωληνωτὴ δὲ αὕτη μορφή προσεφέρετο καὶ ἀπὸ μηχανικῆς πλευρᾶς.

Ἀμφότεροι οἱ στῦλοι, Ἰαχούμ καὶ Βαάς, ἡνοῦντο ὁ εἰς μετὰ τοῦ ἄλλου μέσῳ διπλῆς ὀριζοντίας δοκοῦ, ἡ δοκὸς δὲ αὕτη καλεῖται ὑπὸ τῶν Ο' *μέλαθρον*². Τὸ οὕτω δημιουργούμενον συγκρότημα εἶχε μορφὴν Η (ἢ Π), παρεῖχε δὲ τὴν ἐντύπωσιν γιγαντιαίου πυλῶνος, «Toran»³, πρὸ τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ. Ἡ διπλῆ αὕτη δοκός, σημειωτέον, ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ τοῦ παρομοίου συγκροτήματος στύλων, ἰδίας δηλαδὴ μορφῆς, πρὸ τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ, ἐπιβίωσις τῆς δὲ ἀπαντᾷ ὑπὸ μορφὴν Π ἐν Λακωνίᾳ (*δόκανα* βλ. κατωτ.)· ἐξαιρέσει δὲ τοῦ MYRES⁴, ὁ ὁποῖος ὁμῶς συνδυάζει τοῦτο πρὸς πρόπυλον, οὐδεὶς ἄλλος λαμβάνει ὑπ' ὄψιν αὐτό.

Καὶ ἡ ὑπαρξίς τῆς δοκοῦ ταύτης δικαιολογεῖται ἀπὸ ἀπόψεως ἐπίσης μηχανικῆς: πρὸς μεγαλυτέραν ἀντοχὴν τοῦ συστήματος τῶν δύο ἰστῶν (στύλων).

1 Βλ. JACOBSTHAL, Der Blitz in der orientalischen Kunst, 1905 (Der Zweiteilige Blitz), βλ. καὶ κατωτέρω.

2 Βλ. ἀν. σ. 153, σημ. 1 ὡς καὶ HSYXION ἐν λ.: ἐπι-στύλιον.

3 Βλ. C. SCHICK, Die Stiftshüte der Tempel

in Jerusalem, 1896, 86. Ὁ SCHICK ὁμῶς δὲν εἶδε μορφὴν Η (τοῦ πυλῶνος τούτου).

4 J. L. MYRES, King Solomon's Temple and Other Buildings and Works of Art ἐν PEQ 1948, 28-29.

Ε) *Συναφεῖς κατασκευαί*. Ἐγγὺς τοῦ συγκροτήματος τῶν δύο στύλων τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομῶντος μνημονεύονται ὑπὸ τῶν κειμένων αἱ ἐξῆς κατασκευαί:

α) *Χαλκοῦς βωμός*. Διὰ τῆς τοποθετήσεως τῶν σφαγίων ἐπὶ τοῦ χαλκίνου βωμοῦ ἐπὶ εὐφλέκτου προφανῶς ὑλικοῦ, ξύλων κλπ., καὶ διὰ τῆς συνδέσεως τούτου διὰ μιᾶς τῶν ἀλύσεων πιθανῶς, πρὸς τὸν κύριον ἀγωγόν, ἦτοι πρὸς τὸ συγκρότημα Η τῶν στύλων Ἰαχοῦμ καὶ Βαάς, ὁ βωμός καὶ πάντα τὰ ἐπ' αὐτοῦ εὐφλεκτα ὑλικά καὶ σφάγια διετηροῦντο εἰς τὸ πραγματικὸν δυναμικὸν τῆς γῆς. Συνεπῶς καὶ ὁ δι' αὐτοῦ τυχὸν διερχόμενος ὁδηγὸς ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ ἢ κλάδος ἀπλῶς τούτου ἐπενήργει ἐμπρηστικῶς ἐπὶ τοῦ ὑπὸ τὰ σφάγια εὐφλέκτου ὑλικοῦ, ἐδημιουργεῖ δηλαδὴ ἀπλὴν πυρὰν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ πιθανῶς, ἀποτρεπομένης συγχρόνως πάσης ἄλλης καταστρεπτικῆς ἐνεργείας αὐτοῦ.

β) *Χαλκῇ βάσις*. Αὕτη ἐχρησίμευεν ὡς βάθρον τοῦ δεομένου ἐπὶ τοῦ προκειμένου βασιλέως Σαλομῶντος κατὰ τὴν ὥραν τῆς καθόδου τοῦ κεραυνοῦ. Τὸ βάθρον, συνδεόμενον δι' ὁμοίου πιθανῶς καὶ ὁ βωμός τρόπου πρὸς τὸν Ἰαχοῦμ καὶ τὸν Βαάς, παρεῖχεν ἀσφάλειαν εἰς τὸν προσευχόμενον βασιλέα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς καθόδου τοῦ κεραυνοῦ. Κατασκευαί (βλ. σ. 149 σημ. 1) παρουσιάζουσιν συνεχόμενον μετάλλινον ὀπλισμὸν ἀποτελοῦν ἰδεῶδες καταφύγιον ἐν ὧρα θυελλῶν, ὅπως αὐτοκίνητα π. χ., ἐὰν δὲ τυχὸν πληγοῦν ὑπὸ κεραυνοῦ, τὰ ἐντὸς αὐτῶν ἄτομα δὲν ἀντιλαμβάνονται κἄν τοῦτον.

Ζ) *Περίβολος*. Τὸ συγκρότημα Η (κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ κυπριακόν) τῶν στύλων Ἰαχοῦμ καὶ Βαάς ἴστατο πιθανῶς ἐντὸς εἰδικοῦ χώρου περιμέτρου δεκατεσσάρων καί, κατ' ἄλλην παραλλαγὴν τοῦ κειμένου, δώδεκα πήχεων. Ὁ περίβολος οὗτος ἦτο ἀπαραίτητος ὡς ἐκ τοῦ εἰδικοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς ἄκρως ἐπικινδύνου, εἰς περίπτωσιν κακοῦ χειρισμοῦ, λειτουργίας τοῦ ἀνωτέρω συγκροτήματος. Ἐξενεχθεῖσα γνώμη ὅτι ἕκαστος τῶν στύλων εἶχε περιφέρειαν δεκατεσσάρων ἢ καὶ δώδεκα πήχεων εἶναι ὅπωςδήποτε τόσον ἀπίθανος, ὥστε καὶ ὁ ALBRIGHT¹ τὴν ἀπορρίπτει ἀσυζητήτῃ, ὑποθέτει δὲ ὅτι πρόκειται περὶ λάθους κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν τοῦ ἀρχαίου κειμένου καὶ ὅτι οἱ στῦλοι οὗτοι πρέπει νὰ εἶχον περιφέρειαν δύο ἢ τεσσάρων μόνον πήχεων (2 ἀντὶ 12 καὶ 4 ἀντὶ 14).

Ὅτι δὲν πρόκειται περὶ λάθους τοῦ ἀντιγραφέως ἀλλὰ μᾶλλον περὶ παρανοήσεως ἀπλῶς τοῦ ἀρχαίου κειμένου φαίνεται ἐκ τῶν ἀκολούθων στοιχείων:

α) Εἰς τὸ κείμενον τῶν Βασιλειῶν (μετάφρ. Ο') ἀναφέρεται ἐπὶ τοῦ προκειμένου: καὶ *περίμετρος τεσσαρεσκαίδεκα πήγεις ἐκύκλου αὐτόν* (ἦτοι τὸν ἕνα στῦλον, ὁ ὁποῖος μόνος καὶ περιγράφεται ὑπὸ τοῦ κειμένου, ἐν συνεχείᾳ δὲ προστίθεται ὅτι τὸ αὐτὸ ἴσχυε καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ἐτέρου στύλου). Ἐκύκλου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀφορᾷ εἰς τὸ πάχος τοῦ στύλου ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τινὰ κατασκευὴν ὑπάρχουσαν πέραν αὐτοῦ.

β) Εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἱερεμίου² ἐξ ἄλλου (μετάφρ. Ο') ἀναφέρεται σχετικῶς: *σπαρτίον πήχεων δώδεκα περιεκύκλου αὐτόν* (ἦτοι τὸν ἕνα τῶν δύο στύλων ἐπίσης, τοῦ ὁποῖου ἡ περιγραφὴ ἀφορᾷ καὶ εἰς τὸν ἕτερον στῦλον, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀπολύτως ὁμοιος πρὸς αὐτόν). *Περιεκύκλου* ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀφορᾷ ἔτι μᾶλλον εἰς τὸ πάχος

1 Ὑ.δ. 144 κ.ε.

2 LII 21.

τοῦ στύλου τούτου, ἐφόσον ἄλλωστε ἀναφέρεται συγκεκριμένως: καὶ σπαρτίον πήχεων, δώδεκα περικύκλου αὐτόν, τὸ ὅποιον καὶ ἀποκλείεται νὰ ἀπετέλει τὴν νοητὴν, τρόπον τινά, περιφέρειαν ἀπλῶς τούτου. Ἀπετέλει τοῦτο μᾶλλον σχοινοειδῆ περίβολον, περίβολος δὲ ἀπαντᾷ ἐξ ἄλλου πέριξ τοῦ ὁμοίου συγκροτήματος στύλων τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ (βλ. κατωτέρω, εἰκ. 4-7, 9-11).

Ὅτι τοιοῦτος περίβολος ἦτο ἀναγκαῖος, εἶναι προφανές, ἐὰν ληφθῇ ἰδίως ὑπ' ὅψιν ὁ σοβαρὸς κίνδυνος, τὸν ὅποιον διέτρεχον τυχὸν ἄδαῃ ἄτομα πλησιάζοντα ὠρισμένας ἐποχὰς τὸ συγκρότημα τοῦτο καὶ ἐκ περιεργείας ἀπτόμενα αὐτοῦ. Μὴ ἐγγίζετε, κίνδυνος-θάνατος θὰ ἦτο τὸ ἀρχικὸν νόημα τοῦ ἀβάτου τούτου χώρου πιθανῶς.

Πέραν τῆς ὥς ἄνω ἐκτεθείσης ἡλεκτρικῆς λειτουργίας τῶν στύλων τούτων, ἡ ὁποία προκύπτει ἐκ τῆς ἀπλῆς περιγραφῆς των ὑπὸ τῶν κειμένων τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἡ αὐτὴ λειτουργία, καὶ συγκεκριμένως ἡ τῆς προσελκύσεως τοῦ ὁδηγοῦ τῆς ἐκκενώσεως τοῦ κεραυνοῦ, ἥτις καὶ συνωδεύετο ὑπὸ ἱκετηρίου τελετῆς—συνεδυάζετο δηλαδὴ πρὸς πρᾶξιν τελετουργικὴν—, διαφαίνεται ἔτι περαιτέρω ἐκ τῶν αὐτῶν κειμένων¹, ἐκ τῆς περιγραφῆς συγκεκριμένως τῆς ὑπὸ τοῦ Σαλομώντος καθαγιασῆς τοῦ ναοῦ.

Ἡ τελετὴ αὕτη τῶν ἐγκαινίων, γενομένη δέκα ὀλοκλήρους μῆνας μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ, καὶ δὴ κατὰ τὸν δεῦτερον μῆνα τοῦ φθινοπώρου, τὸν κατ' ἐξοχὴν μῆνα τῶν θυελλῶν καὶ τῶν βροχῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, περιελάμβανε τὰ ἐξῆς μέρη. Μεταφορὰν τῆς Κιβωτοῦ τῆς Διαθήκης ἐκ τῆς Σιών εἰς τὸ ὄρος Moriah, ἔνθα ὁ ναός. Εἴσοδον τῶν ἱερέων μετὰ τῆς Κιβωτοῦ εἰς τὸ Ἄδυτον-Δαβὶρ τοῦ ναοῦ καὶ ἔξοδον αὐτῶν ἀκολούθως ἐξ αὐτοῦ καὶ τοποθέτησιν των παρὰ τὸ θυσιαστήριον τῶν ὀλοκαυτωμάτων τῆς αὐλῆς. Προσευχὴν τοῦ βασιλέως ἐνώπιον τοῦ συγκεντρωμένου λαοῦ καὶ κάθοδον τοῦ θείου πυρὸς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἥτοι τοῦ κεραυνοῦ, πρὸς δημιουργίαν πυρᾶς καὶ δι' αὐτῆς ὀλοκαύτωσιν τῶν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ πρὸς θυσίαν εὐρισκομένων σφαγίων, πρὸ τῶν ὁμμάτων τῶν ἱερέων, τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ λαοῦ.

Κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν χωρίων τούτων, ἀφοῦ ἐτοποθετήθη ἡ Κιβωτὸς τῆς Διαθήκης ἐντὸς τοῦ Ἀδύτου-Δαβὶρ τοῦ ναοῦ καὶ πρὶν ἢ ὁ βασιλεὺς καθαγιασῇ τὸν ναὸν τοῦτον, οἱ ἱερεῖς ἀπεσύρθησαν τοῦ Ἀδύτου-Δαβὶρ ἐξ αἰτίας τῆς ἀρχομένης ἐκεῖ ἐμφάνιστος τῆς νεφέλης καὶ τῆς δόξης. Ἡ ἐμφάνισις τῶν φαινομένων τούτων δὲν ἦτο ἄσχετος ἴσως πρὸς τὴν εἰς τὸ Ἄδυτον-Δαβὶρ κατάληξιν τῆς μιᾶς ἢ πλειόνων τῶν χαλκῶν ἀλύσεων, αἱ ὁποῖαι ἐκρέμαντο ἐκ τοῦ συγκροτήματος τῶν δύο πελωρίων στύλων τῆς αὐλῆς τοῦ ναοῦ. Ἡ νεφέλη καὶ ἡ δόξα, εἰδικῶς δὲ ἡ νεφέλη, δυνατόν νὰ σχετίζονται πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρείας μνημονευόμενας ἀναθυμιάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐξεπήγαζον ἐκ τοῦ ἐδάφους τοῦ Ἀδύτου-Δαβὶρ (βλ. κατωτέρω) τοῦ ναοῦ τούτου, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ μικραὶ τινες τυχὸν ἐκκενώσεις (σπινθηρισμοὶ) ἠδύναντο νὰ ὁδηγοῦν εἰς ἀναφλέξεις εὐφλέκτων ὑλῶν καὶ δημιουργίαν καπνοῦ.

Συμφώνως πάντοτε πρὸς τὰ χωρία ταῦτα, ὁ βασιλεὺς, εὐρισκόμενος ἐπὶ βάσεως

1 α) Βασιλειῶν Γ', VIII 2. Βλ. ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρατήρησιν τοῦ π. ΙΩΝΑ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ εἰς τὰ ὑπομνήματά του εἰς τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον τῆς Π. Δ. σ. 79, σημ. 2. Δὲν ἀναφέρεται ἄλλοῦ ἢ λέξις αὕτη (Ἀθανὶν) βραδύτερον ὀνομάζεται Ὁκτώβριος. Ἐπομένως τὰ ἐγ-

καίνια ἔγιναν τὸν δέκατον μῆνα μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ.

β) Βασιλειῶν Γ', VIII 10, 11, 14, 15, 22, 54, 55, 62.

γ) Παραλείπόμενα Β', V 14, VI 1, 3, 12, 13, 14, VII 1, 2, 3.

χαλκῆς ἐντὸς τῆς αὐλῆς, ἔστρεψεν ἐν δεδομένῃ στιγμῇ ἀκολούθως τὸ πρόσωπόν του πρὸς τὸν λαόν, ὁ ὁποῖος εἶχε συγκεντρωθῇ ἐντὸς τῆς αὐλῆς, ἀτενίζων δὲ αὐτὸν καὶ εἰς στάσιν προσευχῆς, γονυκλινῆς δηλαδή καὶ μὲ τὰς χεῖρας ὑψωμένας πρὸς τὸν οὐρανόν, ἀπηύθυνε μετὰ ταῦτα μακρὰν ἱκετήριον προσευχὴν εἰς τὸν Θεόν, μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁποίας τὸ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ θεῖον πῦρ, κατελθόν, ὑπὸ μορφὴν κεραυνοῦ προφανῶς, ὥλοκαύτωσε τὰ πρὸς θυσίαν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ σφάγια, πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ γονυπετοῦς, λαοῦ, ἐνῶ ἡ δόξα ἐπλήρου παραλλήλως ὅλον τὸ ἱερόν.

Τὸ θαῦμα τοῦτο, ἰδίως ἡ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κάθοδος τοῦ θείου πυρὸς ὑπὸ μορφὴν κεραυνοῦ, ὁ ὁποῖος ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου ἀπηνθράκωσε πάντα τὰ σφάγια ἐπὶ τοῦ ὑπαιθρίου βωμοῦ, ὡς καὶ ἡ πλήρωσις τοῦ Ἀδύτου-Δαβὶρ διὰ τῆς δόξης, συνετελέσθη πιθανῶς διὰ τοῦ συγκροτήματος τῶν δύο στύλων Ἰαχούμ καὶ Βαάς.

Τὸ θαῦμα τοῦτο φυσικὸν ἦτο νὰ ἐθεωρεῖτο καιρίας σημασίας ὑπὸ τοῦ λαοῦ: Ἡ ἐμφάνισις τοῦ θείου πυρὸς, τὸ ὁποῖον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν λατρευτῶν κατήρχετο ἐκ τοῦ νεφροσκεποῦς φθινοπωρινοῦ οὐρανοῦ καὶ κατέτρωγε τὰ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ πρὸς ὀλοκαύτωσιν σφάγια, ἐνῶ ἡ προσέγγισις του ἐξ ἄλλου ἐγένετο ἀντιληπτὴ καὶ εἰς τὸ Ἀδύτου-Δαβὶρ τοῦ ναοῦ ἐκ τῆς ἐμφανίσεως προειδοποιητικῆς αἴγλης ἢ σπινθηρισμῶν, ἐδημιουργεῖ ἀναποφεύκτως εἰς τὰς ψυχὰς τῶν λατρευτῶν τούτων τὴν πίστιν ὅτι ὁ ναὸς ἐτύγχανεν ὁπωσδήποτε, καθὼς καὶ ὁ ἐγκαινιάζων αὐτὸν βασιλεὺς, τῆς ἐγκρίσεως τοῦ Θεοῦ. Ἡ τελετὴ αὕτη ἀμέσως μετὰ ἱκετήριον προσευχὴν ἐπλήρου συνεπῶς τὰς προϋποθέσεις θείας ἐπιφανείας πιθανῶς.

Εἰκάζεται, διότι τὰ κείμενα κρίνουν περιττὸν νὰ ἀναφέρουν σχετικῶς —περὶ τῆς καθόδου ἄλλωστε τοῦ θείου πυρὸς δὲν γίνεται μνεῖα ὑπὸ τοῦ κειμένου τῶν Βασιλειῶν ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ κειμένου τῶν Παραλειπομένων μόνον—, ὅτι τὴν κάθοδον τοῦ θείου πυρὸς, μετὰ τὴν καθαγίασιν καὶ τὰ ἐγκαίνια συνεπῶς, ἠκολούθησεν ἴσως καὶ ἡ πτώσις βροχῆς.

Ποία ἦτο καὶ εἶναι ἀκόμη ἡ σημασία τῆς βροχῆς μόνον ὅσοι προέρχονται ἐκ περιοχῶν ὑποκειμένων εἰς τὸν κίνδυνον τοῦ αὐχμοῦ, εἰς τὸν κίνδυνον τοῦ λιμοῦ καὶ τοῦ λοιμοῦ, οἳ εἶναι αἱ πλεῖσται χῶραι τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου δηλαδή, εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτιμήσουν ἐπαρκῶς. Γνωστοῦ ὄντος ὅτι τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ ἐτελέσθησαν κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον (δέκα ὀλοκλήρους μῆνας μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ, βλ. ἀνωτέρω), τὸν κατ' ἐξοχὴν μῆνα τῶν βροχοπτώσεων καὶ τῆς παρασκευῆς τῶν ἀγρῶν (σπορά), ἡ βροχὴ αὕτη ἦτο (καὶ εἶναι ἄλλωστε) θεῖον δῶρον ἀσφαλῶς.

Περὶ τούτου ἀκριβῶς ἀρκεῖ νὰ ἐπαναληφθοῦν ὅσα ἀναφέρει ὁ RAPHAEL PATAI¹ προλογίζων τὸ ἄρθρον του: «The Control of Rain in Ancient Palestine»: Rabbi Simenon ben Yohai said: Three things are equal in their value: Earth, Man and Rain. Levi bar Hiyya said: And all the three are of three letters (...), to teach you that, if there is no earth, there is no rain, if there is no rain, there is no earth, and without both of them no man can exist (Gen. Rab. ch. 13).

Αἱ συνέπειαι τοῦ αὐχμοῦ ἐξ ἄλλου περιγράφονται— ἡ καὶ ὑπαινίσσονται ἀπλῶς—

¹ Hebrew Union College Annual 14 (Cincinnati 1939), 251–286.

καὶ εἰς ἄλλα χωρία τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἡ δὲ ἀπ' αὐτοῦ ἀπαλλαγή κατόπιν προκλήσεως καθόδου τοῦ κεραυνοῦ ἐπὶ ἱεροῦ βωμοῦ πρὸ τῶν ὁμμάτων συγκεντρωμένων λατρευτῶν τελεῖται καὶ εἰς ἕτερον ἱερὸν κορυφῆς: ἐπὶ τοῦ ὄρους Καρμήλου, καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ Προφήτου Ἡλίας, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζεται καὶ ὑπὸ τῶν συγχρόνων ἀκόμη τεχνικῶν¹ ὡς ὁ πρῶτος μελετητὴς τοῦ κεραυνοῦ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Προφήτου Ἡλίας προσέλκυσις τοῦ κεραυνοῦ ἔχει ἐν ὀλίγοις ὡς ἑξῆς²:

Πρὸ τῆς διαφθορᾶς, ἡ ὁποία εἶχε κατακλύσει τὴν χώραν καὶ ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραὴλ ἀποδοχὴν τῆς λατρείας τῶν φοινικικῶν θεῶν (τοῦ ἐνὸς Βάαλ ἢ τῶν διαφόρων Βάαλ=Βααλίμ), κατόπιν τῆς προτροπῆς μάλιστα τοῦ βασιλέως Ἀχαάβ, ὁ ὁποῖος ἐπηρεάζετο ὑπὸ τῆς Φοινίσσης—ἐκ Τύρου—βασιλόπαιδος, συζύγου του Ἰεζάβελ, ἐνεφανίσθη αἰφνιδίως ὁ Προφήτης Ἡλίας καὶ προεφήτευσε μακροχρόνιον λιμόν, ὁ ὁποῖος ἔμελλε νὰ προέλθῃ ἐξ αἰτίας φοβερᾶς ἀνομβρίας. Κατὰ τὴν ἐβραϊκὴν παράδοσιν ἡ διάρκεια τῆς ἀνομβρίας ταύτης ἦτο πλεον τῶν τριῶν ἐτῶν, κατὰ τινὰς ὅμως ἐρευνητὰς αὕτη δὲν διήρκεσε πλεον τοῦ ἐνὸς ἔτους. Μετὰ τοῦ λιμοῦ ὅμως ὑποτίθεται ὅτι ἐμφανίζεται καὶ λοιμός, διότι ἡ ἔλλειψις χορτοβοσκῆς δημιουργεῖ, ὡς γνωστὸν, κυρίως λόγῳ τοῦ ὁμαδικοῦ θανάτου τῶν κτηνῶν, τὰς βασικὰς προϋποθέσεις τῆς ἀναπτύξεως καὶ διαδόσεως νόσων λοιμωδῶν.

Τὸ κύριον στοιχεῖον τοῦ ὑπὸ τοῦ Προφήτου Ἡλίας συντελεσθέντος θαύματος, ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν κυρίως σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης, ἔγκειται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ μέγιστος τῶν Προφητῶν τοῦ Ἰσραὴλ ἐγνώριζε τὴν δύναμιν τῆς θείας σοφίας, μέρος τῆς ὁποίας ἄλλωστε ἐνεκλείετο ἐντὸς αὐτοῦ, ἐγνώριζε δὲ ὡσαύτως ὅτι τῆς σοφίας ταύτης ὑπελείποντο οἱ ψευδοπροφῆται τοῦ Βάαλ, φίλοι τῆς Ἰεζάβελ, ἀντίπαλοι αὐτοῦ. Καὶ τὴν κατάλληλον στιγμήν, τὴν ὁποίαν οὗτος ἐξέλεξε, ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τοῦ βασιλέως τοῦ Ἰσραὴλ Ἀχαάβ καὶ προεκάλεσε συνέλευσιν τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ καὶ τῶν Φοινικῶν ψευδοπροφητῶν τοῦ Βάαλ συγχρόνως εἰς μέρος, τὸ ὁποῖον ἐπέλεξε, εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ ὄρους Καρμήλου ἡρηστευμένον παλαιὸν ἱερὸν κορυφῆς, ἡ φύσις τοῦ ὁποίου ἐτύγγανεν ἀσφαλῶς γνωστὴ εἰς αὐτόν.

Ἐκεῖ κατ' ἀρχὴν ἀπέτυχον οἱ ψευδοπροφῆται τοῦ Βάαλ—τοὺς ὁποίους πρῶτους εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς προσελκύσεως καὶ τῆς ἀπαγωγῆς τοῦ θείου πυρός, τοῦ κεραυνοῦ, καθώρισεν αὐτός—, καταναλώσαντες τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου των εἰς περιττὰς τελετάς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμπαθητικῆς μαγείας, ἥτοι ὀρχήσεις³ καὶ δι' ὀπλῶν χαράξεις τοῦ σώματός των. Τότε ὁ Προφήτης Ἡλίας, ἀφοῦ ἐξεδίωξεν αὐτοὺς καὶ βραδύτερον διέταξεν ὅπως θανατωθοῦν, ἐπέτυχεν ἐκεῖ ὅπου ἀπέτυχον οὗτοι. Κατ' ἀρχὴν ἐπεσκέυασεν οὗτος τὸν ἐκ λίθων βωμόν τοῦ ἱεροῦ τούτου, ὁ ὁποῖος ἐπὶ Ἀχαάβ καὶ Ἰεζάβελ εἶχε περιπέσει εἰς ἀχρηστίαν προφανῶς καὶ εἶχε σχεδὸν καταστραφῇ ἀκολούθως ἐτοποθέ-

¹ БЕСК, Э. А.

² Βασιλειῶν Γ', XVIII: 17, 19-27, 29-41, 45.

³ Χοροὺς καὶ ᾠδαὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐπετυγγάνετο εἶδος ἐκστάσεως ἐκτελοῦν καὶ οἱ προφῆται τοῦ Ἰσραήλ. Βλ. L. H. GROULLENBERG καὶ M. F. HELDING, Shorter Atlas of the Bible, 115, 1959: «...this clan

of people (οἱ προφῆται) who worked themselves into a state of trance with the help of song and dance in a way that we perhaps find difficult to accept, were honoured in Israel as one of the means by which Yaweh might reveal himself».

τησεν ἐπὶ τούτου τὸ σφάγιον τῆς θυσίας, καὶ δὴ ἐπὶ εὐφλέκτων ξύλων· ἐν συνεχείᾳ ἔσκαψε βαθεῖαν τάφρον πέριξ τοῦ βωμοῦ, τὴν ὁποίαν ἐπλήρωσεν ὕδατος καὶ δι' ὕδατος ἀφθόνου περιέβρεξεν ἐπίσης τὸν βωμόν καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ σφάγιον ἐκ τινος ἐγγὺς πηγῆς¹.

Ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀκολουθῶς ὁργανωθείσα τελετὴ τῆς καθόδου τοῦ θεοῦ πυρὸς ἐπὶ τοῦ σφαγίου τοῦ βωμοῦ τούτου ἐνθυμίζει ἐν πολλοῖς τὴν ὑπὸ τοῦ Σαλομῶντος τελετὴν τῆς ὀλοκαυτώσεως τῶν σφαγίων διὰ τοῦ θεοῦ, τοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, πυρός, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι διὰ τοῦ ὕδατος, τὸ ὁποῖον ὑπῆρχεν ἐντὸς τῆς πέριξ τοῦ βωμοῦ τάφρου τοῦ ἐπὶ τοῦ Καρμήλου ἱεροῦ, καθὼς καὶ ἐπὶ τοῦ σφαγίου καὶ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ ἱεροῦ τούτου, ὁ Προφήτης Ἡλίας ἐξησφάλισε πιθανῶς τὴν μείωσιν τῆς ὑψηλῆς εἰδικῆς ἀντιστάσεως τοῦ βραχώδους ἐδάφους καὶ τοῦ λιθίνου βωμοῦ καὶ ἐπέτυχε τὴν σύνδεσιν τῶν πρὸς ὑπάρχοντα ὑπόγεια ρεύματα (ἀναφέρεται ἐγγὺς πηγῇ) καὶ οὕτω πρὸς τὸ πραγματικὸν δυναμικὸν τῆς γῆς, ἐδημιούργησε δηλαδὴ τὰς προϋποθέσεις συμπληρώσεως τοῦ κυκλώματος ἐντὸς τοῦ καλῆς ἀγωγιμότητος ἐδάφους, ὥστε ὁ ἀναμενόμενος ὑπ' αὐτοῦ, —λόγῳ καὶ τῶν μετεωρολογικῶν γνώσεών του— ὁδηγὸς τοῦ κεραυνοῦ νὰ καταστῇ δυνατόν νὰ ἐλκυσθῇ τελικῶς πρὸς αὐτό. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς προσελκύσεως τοῦ κεραυνοῦ ὑπὸ τοῦ Σαλομῶντος ἡ διατήρησις τῶν σφαγίων τῆς θυσίας καὶ τοῦ βωμοῦ εἰς τὸ δυναμικὸν τῆς γῆς κατέστη δυνατὴ διὰ μέσου τοῦ χαλκοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχον σχεδὸν τὰ πάντα κατασκευασθῇ, δηλαδὴ διὰ τοῦ μεταλλίνου, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ὀπλισμοῦ.

Ἀκολουθῶς ὁ Προφήτης Ἡλίας ἀπηύθυνε θερμὴν ἱκετήριον προσευχὴν πρὸς τὸν Θεόν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπανελάβε δις τὴν φράσιν «εἰσάκουσόν μου σήμερον πυρί», καὶ τελικῶς κατῆλθε πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, τὸ ὁποῖον καὶ κατέκαυσε τὰ ξύλα, τὸ σφάγιον, τοὺς λίθους ὡς καὶ τὸ χῶμα τοῦ βωμοῦ, ἐπεὶ σθῆ δὲ κατόπιν τούτου ὁ λαὸς καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀχαάβ· μεθ' ὃ ὁ Προφήτης Ἡλίας ἀνήγγειλε τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ὑετοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ ἔθηκε τέρμα εἰς τὸν αὐχμόν.

Νὰ ὑπῆρχον ἄρα γε καὶ ἐπὶ τοῦ ὄρους Καρμήλου στῦλοι ὑψηλοί; Οὐδὲν πάντως ἀναφέρεται εἰς τὴν Π. Διαθήκην περὶ αὐτῶν ρητῶς, ὡς ἀναφέρεται δηλαδὴ προκειμένου περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομῶντος. Ἀλλά, ἐνῶ ἔχομεν λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ ναοῦ τούτου, οὐδεμία περιγραφὴ ὑπάρχει τοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους Καρμήλου ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον ἄλλωστε ἦτο ἀμέσου, ὡς φαίνεται, χαναναϊκῆς καταγωγῆς. Χαναναϊκῆς, ἐμμέσου ὁμως μᾶλλον, καταγωγῆς ἦσαν, φαίνεται, καὶ οἱ στῦλοι τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομῶντος. Ἀλλ' ἡ προσέλευσις τοῦ ὁδηγοῦ τῆς ἐκκένώσεως τοῦ κεραυνοῦ ἦτο δυνατόν καὶ δι' ἄλλου τρόπου νὰ ἐπιτευχθῇ, διὰ τινος δένδρου ὑψηλοῦ π.χ., πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἦτο τότε ἐξ ἴσου γνωστόν. Δένδρα γνωρίζομεν σήμερον ὅτι ἦσαν ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ εἰς τὰ ἱερὰ κορυφῆς (βλ. κατωτέρω).

Ὡς ἐλέχθη, εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ πλεῖστα ἐβραϊκὰ ἱερὰ ἔλκουν τὴν ἀπωτάτην καταγωγὴν τῶν ἐκ τῶν χαναναϊκῶν ἱερῶν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ τὸ τυπικὸν τῆς λατρείας τοῦ ἐβραϊκοῦ λαοῦ ὁμοιάζει πρὸς τὸ τυπικὸν τῆς λατρείας τῶν γειτονικῶν αὐτοῦ εἰδωλολατρικῶν λαῶν, εἶναι δὲ χαναναϊκῆς κυρίως καταγωγῆς². Ἡ ἀπαγωγὴ τοῦ

1 Βλ. ΙΩΣΗΠΠΟΝ ἑ.ἀ. Ἀρχαιολογία VIII 13. 5.

2 Κατὰ πόσον ὁ ἐπὶ τοῦ ὄρους Καρμήλου λατρευόμενος

Baal ἦτο ὁ τοπικὸς Baal ἢ ὁ Baal-Melkarth τῆς Τύρου (ἐκ τῆς ὁποίας προήρχετο καὶ ἡ Ἰεζάβελ)

κεραυνοῦ ἦτο γνωστή, φαίνεται, εἰς τοὺς Χαναναίους (βλ. κατωτέρω) καὶ δι' αὐτῶν κατέστη γνωστὴ εἰς τοὺς Φοίνικας πιθανῶς, τὸ δὲ μηχανικὸν ἔργον, δι' οὗ ἐπὶ Σαλομῶντος ἐπετεύχθη ἡ ἀπαγωγή αὕτη, ἦτο ἔργον Φοίνικος «τέκτονος χαλκοῦ», τοῦ Χειράμου. Ἡ ἀπαγωγή αὕτη ἐπομένως δὲν ἀπετέλει μονοπώλιον τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ, δικαιολογεῖται δὲ οὕτω πλήρως ἡ ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἡλία πρᾶξις τῆς θανατώσεως ὄλων τῶν Φοινίκων ψευδοπροφητῶν τοῦ Βάαλ. Οἱ ψευδοπροφητῆται οὗτοι ἦτο δυνατόν ὑπὸ ὁμαλὰς συνθήκας νὰ προβοῦν εἰς ἀπαγωγὴν τοῦ κεραυνοῦ καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ ἐπηρεάσουν τοὺς ἀφελεῖς τοῦ Ἰσραὴλ καὶ νὰ μετατρέψουν τούτους εἰς ὁπαδοὺς τοῦ ἑνὸς Βάαλ ἢ τῶν διαφόρων Βάαλ (Βααλίμ). Ἡ θανάτωσις τῶν ψευδοπροφητῶν τοῦ Βάαλ, Φοινίκων ἱερέων τῆς Ἰεζάβελ, ἦτο πρᾶξις ἀνάγκης συνεπῶς. Ὅτι οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐκ τῶν ἄλλων ἱερέων, καὶ δὴ ἐκ τῶν ἱερέων τῆς Ἀστάρτης, οὐδεὶς ἔπαθ' ἐπ' αὐτοῦ (τοῦ Ἡλία)¹. Πολλὰ ἐξηγήσεις ἔχουν δοθῆ διὰ τὸν λόγον τῆς ἔχθρας ταύτης ἐναντίον τῶν ἱερέων τοῦ Βάαλ, ἡ ὁποία δὲν ἀφεώρα μόνον εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἀποκλειστικῶς. Μεθ' ὅσα ἐλέχθησαν φαίνεται πιθανὸν ὅτι οἱ ἱερεῖς οὗτοι — ἡ ὠρισμένοι τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν — ἦσαν εἰς θέσιν διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀπαγωγῆς τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς δημιουργίας, τρόπον τινά, τῆς τόσον ἀπαραιτήτου εἰς τὰς ἀγροτικὰς οἰκονομίας τῆς τότε ἐποχῆς βροχῆς νὰ συντελοῦν ἐκάστοτε εἰς τὴν μεταστροφὴν τῶν Ἑβραίων ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Ἑνὸς καὶ Μόνου Θεοῦ εἰς τὴν λατείαν τοῦ ἰδικοῦ των θεοῦ καὶ νὰ ἀποτελοῦν μόνιμον κίνδυνον συνεπῶς.

Ἀνεφέρθη ἀμέσως ἀνωτέρω ὅτι τὸ τυπικὸν τῆς λατρείας τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ ὁμοίᾳζε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον πρὸς τὸ τυπικὸν τῆς λατρείας ὠρισμένων ἐκ τῶν γειτονικῶν αὐτοῦ λαῶν. Εἶναι ὅμως συγχρόνως γνωστὸν ὅτι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν λατρειῶν τούτων, τῶν Ἑβραίων ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν γειτόνων των εἰδωλολατρῶν ἀφ' ἑτέρου, τῶν Χαναναίων κυρίως, δὲν συνίστατο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ τυπικὸν τῆς λατρείας των ἀλλ' εἰς τὴν ἰδεολογίαν καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν, καθὼς καὶ εἰς τὴν λατείαν τοῦ Ἑνὸς καὶ Μόνου ἀντὶ τῶν πολλῶν, καὶ δὴ κατὰ ζεύγη, θεῶν. Ὁ ἑβραϊκὸς οὗτος μονοθεϊσμός εἶχεν ἐκάστοτε τὴν τυχαίαν μᾶλλον ὑποστήριξιν τῶν βασιλέων τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ, διότι οὗτοι διὰ λόγους πολιτικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σκοπιμότητος, νυμφευόμενοι βασιλόπαιδας² ἐκ τῶν γειτονικῶν των εἰδωλολατρικῶν κρατῶν, εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τούτων, ἐντεῦθεν δὲ αἱ ἐνίστε ἀσκούμεναι ἐπιδράσεις καὶ εἰς τὴν λατείαν. Ὁ ἑβραϊκὸς ὅμως μονοθεϊσμός ηὐξήθη, κυρίως, χάρις εἰς τὴν διαρκὴ ἐπαγρύ-

βλ. W. F. ALBRIGHT, *Archaeology and the Religion of Israel*, 156 (ἐνθα καὶ πᾶσαι αἱ διατυπωθεῖσαι περὶ τοῦ προβλήματος τούτου γνώμαι).

¹ Βλ. R. PATAI, *The Goddess Asherah* ἐν JNES 24, 1965, 37 κ.έ. (βλ. σ. 46): Although the 400 prophets of Asherah seem to have attended the meeting on Mount Carmel, only the 450 prophets of Baal were challenged to the contest by Elijah, and no further word is said in the entire detailed narrative about the prophets of Asherah. Evidently, the Phoenician Baal was the real rival of Yaweh, not the Goddess Asherah. The appeal of the

Baal-prophets to their God and that of Elijah to Yaweh are surprisingly similar, in fact almost identical. When Yaweh's fire (Lighting?) proves his superiority, the people side with Elijah and burst into shouts of «Yaweh is the god!» Where upon the 450 prophets of the Baal are seized, dragged down into the valley, and slaughtered at the river Kishon, no word is said about the fate of the 400 prophets of Asherah. The inference must be that, not being part of the contest, no harm befell them.

² Πρβ. A. MALAMAI, *Aspects of the Foreign Policies of David and Solomon* ἐν JNES 1963, 9.

πνησιν καὶ τὴν ἄφοβον ὑποστήριξιν τῶν Κριτῶν καὶ τῶν Προφητῶν τοῦ ἐβραϊκοῦ λαοῦ, τῶν πραγματικῶν Κολοσσῶν τοῦ Πνεύματος ἀλλὰ καὶ τῶν Γιγάντων τῆς Ἡθικῆς, τῶν ὁποίων οἱ λόγοι ἀλλὰ καὶ αἱ πράξεις συγχρόνως κατέστησαν τὴν ἐποχὴν των μίαν τῶν σημαντικωτέρων ἐποχῶν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας γενικῶς.

Σημειωτέον ὅτι περὶ τοῦ Προφήτου Ἰλίου εἰδικῶς ὑπάρχει μεταγενεστέρα παράδοσις ὅτι ὁ Θεὸς ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτὸν «τὴν κλεῖδα τῆς βροχῆς»¹. Τοῦτο σημαίνει πιθανῶς ὅτι ἐγνώριζεν ὁ Προφήτης οὗτος τὸν τρόπον προβλέψεως τῆς διελεύσεως τῶν βρο-

Εἰκ. 2. Ἱερόν Hazor. Ζευγὸς βάσεων ἐλευθέρων στύλων πρὸ τοῦ ναοῦ.

χοφόρων νεφῶν καὶ συγχρόνως τὸν τρόπον προκλήσεως βροχῆς ἐξ αὐτῶν. Αἱ μέθοδοι αὗται, καθὼς καὶ ἄλλα στοιχεῖα, φαίνεται ὅτι ἦσαν γνωστὰ καὶ εἰς τοὺς Χαναναίους καὶ ἐκ τούτων παρελήφθησαν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ταῦτα ὑπὸ τῶν Φοινίκων, οἱ ὅποιοι, καθὼς ἐπανειλημμένως ἐλέγχθη, ἦσαν οἱ ὑπεύθυνοι τῆς ὅλης κατασκευῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομώντος, ιδίως ὁ «τέκτων χαλκοῦ» Χείραμος, τὸ ἀπάνθισμα τῆς δεξιοτεχνίας τοῦ ὁποίου ἀπετέλεσαν οἱ δύο χαλκοὶ ὑψηλοὶ στῦλοι τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ.

Καὶ εὐρέθη μὲν ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς χαναναϊκῆς πόλεως Hazor² (εἰκ. 2), πρὸ τοῦ ναοῦ καὶ ἐκατέρωθεν τοῦ ὑπαιθρίου βωμοῦ, ἀνὰ μία λιθίνη βάσις κίονος, ἐλευθέρως καὶ ὑπαιθρίως ἱσταμένου, εἶναι ἄγνωστον ὅμως ἐὰν οἱ κίονες οὗτοι ἦσαν χαλκοῖ.

Ἄλλ' οἱ ἐλεύθεροι οὗτοι καὶ ὑπαιθρίως ἱστάμενοι κίονες ἢ στῦλοι δὲν ἦτο πάντοτε ἀπαραίτητον νὰ ἦσαν ἐκ χαλκοῦ. Καὶ τοῦτο διότι καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ χαλκοὶ στῦλοι Ἰαχούμ καὶ Βαὰς ἀντικατεστάθησαν βραδύτερον ὑπὸ ἄλλων στύλων, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐκ λίθου καὶ ξύλου³. Ἐξ ἄλλου ἀναφέρονται πολλάκις ὑπὸ τῆς Π. Διαθήκης (massebah) στῆλαι ὡς χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς λατρείας τοῦ Βάαλ, τοῦ θεοῦ τῶν θυελλοφόρων- βροχοφόρων νεφῶν καὶ τοῦ κεραυνοῦ (ἀντιστοίχου τοῦ θεοῦ τῶν Χουρριτῶν

¹ R. PATAI, The Control of Rain in Ancient Palestine, 257-8.

² London News 21 καὶ 28 Μάρτιος 1959. BA 1964, 197 κ.έ., ὡς καὶ Excavations at Hazor, 1958, Prelimi-

nary Communiqué IEJ 9, 1959, 81-83 (ὑπὸ Y. YADIN). Πλήρης δημοσίευσις ἐπικεῖται ἐν Hazor III.

³ Вл. SCHICK, э.а. Tempel in Jerusalem.

Tešub και τοῦ Μεσοποταμιακῆς καταγωγῆς Σύρου Hadad), τοῦ συνήθως λατρευομένου εἰς ἱερὰ κορυφῆς (τόπους ὑψηλοῦς κατὰ τοὺς Ο' και bamoth κατὰ τὸ κείμενον τὸ ἐβραϊκόν), αἱ στήλαι δὲ αὗται προέρχονται ἐκ τῆς χαναναϊκῆς λατρείας πιθανῶς, ἡ ὁποία φθινούσης τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἐκληρονομήθη κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς εἰς τοὺς Φοίνικας και κατὰ μικρόν τῆς μέρος εἰς τοὺς Ἑβραίους¹. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει (II 44) ζεύγος στήλων ἐλευθέρων και ὑπαιθρίων εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους Baal - Melkarth τῆς Τύρου, ἐκ τούτων δὲ ἡ μία ἦτο μεταλλίνη (ἐκ χρυσοῦ) και ἡ ἑτέρα λιθίνη (ἐκ σμαράγδου). Τὰς δύο ταύτας στήλας μάλιστα και τὸ ὀπισθεν αὐτῶν ἱερὸν βλέπει ὁ BARNETT² ἐπὶ ἀναγλύφων ἀσσυριακῶν. (Kouyunjik).

Τὰς ὑπαιθρίους στήλας οἱ σύγχρονοι ἐρευνῶνται τῆς χαναναϊκῆς, τῆς φοινικικῆς και τῆς ἐβραϊκῆς λατρείας θεωροῦν ἄλλοτε ἐπιτυμβίους, μνημεῖα ἡρώων δηλαδή, ἄλλοτε δέ, κυρίως ὅταν ἀνῆκουν εἰς ἱερὰ κορυφῆς, ὡς ἀντικείμενα λατρείας τοῦ ἄρρενος θεοῦ, δηλωτικὰ ἰδίως τοῦ τόπου τῆς ἐπιφανείας του³. Ἐξ ἄλλου οἱ ἐρευνῶνται τῆς ἐβραϊκῆς λατρείας θεωροῦν και τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ ἰδρυθεῖσαν στήλην ἐν Bethel (= κατοικία τοῦ θεοῦ) δηλωτικὴν τῆς ἐκεῖ ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ⁴. Τὰς στήλας μάλιστα αὐτὰς τῶν φοινικικῶν ἱερῶν οἱ βασιλεῖς τοῦ Ἰσραὴλ και τοῦ Ἰούδα καταστρέφουν ἐνίοτε — ὁσάκις εὐρίσκουν εὐκαιρίαν. Διὰ τῆς καταστροφῆς κυρίως τῶν στήλων τούτων ἀφ' ἑνὸς και τοῦ ξυλίνου, παρ' αὐτὰς συνήθως, ὁμοιώματος τῆς Ἀστάρτης (Asherah, κατὰ τοὺς Ο' = ἄλσος) ἀφ' ἑτέρου ἐξαγγέλλεται γενικῶς και ἡ καταστροφή ἑνὸς πρὸς ἑν τῶν φοινικικῶν αὐτῶν ἱερῶν. Καθὼς και διὰ τῆς ἐπανίδρυσεως τῶν στήλων τούτων και τοῦ ὁμοιώματος τῆς Ἀστάρτης ἐξαγγέλλεται και ἡ ἐπανίδρυσις ἑνὸς πρὸς ἑν τῶν ἱερῶν τούτων⁵.

Ἐκ τοῦ χωρίου τῶν Βασιλειῶν Δ', XVII 10 (και ἐστήλωσαν ἐαυτοῖς στήλας και ἄλση ἐπὶ παντὶ βουνῷ ὑψηλῷ) θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι κατὰ καιροὺς σύμπασα σχεδὸν ἡ χώρα διέθετε δίκτυον, οὕτως εἰπεῖν, βροχοποιόν, συνιστάμενον ἐκ συγκροτήματος στήλων, ἰδρυμένων ἐπὶ κορυφῶν ὄρεων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐντὸς ἱερῶν φοινικικῶν ἢ και ἐβραϊκῶν, χαναναϊκῆς κυρίως ἀμφοτέρων καταγωγῆς. Εἶναι ὅμως μᾶλλον ἀπίθανον ὅτι ἕκαστον τῶν ἱερῶν τούτων κορυφῆς διέθετεν ὑψηλὰς στήλας, διὰ τῶν ὁποίων νὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἀπαγωγή τοῦ κεραυνοῦ. Λογικὸν ὅμως εἶναι νὰ ὑποτεθῇ ὅτι αἱ πλεῖστοι τῶν στήλων τούτων οὐδὲν ἄλλο ἀπετέλουν εἰμὴ συμβολικὰς μιμήσεις ἀπλῶς τῶν μεγάλων στήλων ὠρισμένων ἐπιφανῶν ἱερῶν κορυφῆς, ἀπετέλουν δηλαδή αὗται συμβολικὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σημεῖα τῆς ἐπιφανείας τοῦ θεοῦ, τὰ ὁποῖα

1 "Ἀς σημειωθῇ ὅτι και αὕτη αὕτη ἡ Σιών ταυτίζεται πρὸς τὸ κῆριον χαναναϊκὸν ὄρος Saphon (βλ. G. GORDON, Ugarit and Minoan Crete, 20).

2 Archaeology 9, 1956, 91, εἰκ. 9.

3 Περὶ τῶν γνωμῶν τούτων βλ. J. GRAY, The Canaanites, 1964, 75.

4 J. GRAY, ἑ.ἀ. 76. "Ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Θεοῦ συντελεῖται κατὰ τὴν Π. Διαθήκην διὰ θυελλῶν, ἀστραπῶν και κεραυνῶν, φαίνεται και ἐκ τῶν ἀκολουθῶν χωρίων: Ἰησ. Ναυῆ X 11. Κριταὶ V 4-5. Βασιλ. Α', VII 10.

5 Ἡ συνήθης φράσις, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται εἰς

τὸ κείμενον τῆς Π. Διαθήκης (Βασιλειῶν και Παραλειπομένων), πρὸς δήλωσιν τῆς καταστροφῆς τῶν ἱερῶν τούτων εἶναι: (ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ λαὸς) ἀφ' ἑνὸς ἐξέκοψε τὰ ἄλση (περὶ τοῦ ἄλσους βλ. ἀμέσως ἀνωτέρω) ἢ ἐξωλόθρευσεν τὰ ἄλση και ἀφ' ἑτέρου συνέτριψε τὰς στήλας (τοῦ Β α λ). Ἡ λέξις συνέτριψε, σημειωτέον, χρησιμοποιεῖται εἰς τὸ κείμενον τῆς Π. Διαθήκης και προκειμένου περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Χαλδαίων καταστροφῆς τῶν χαλκίνων στύλων τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομώντος, τοῦ Ἰαχούμ και τοῦ Βαᾶς (Ἰερειῆς).

ἐθεωροῦντο ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς λατρείας, ἡ ὁποία ἐτελεῖτο εἰς ὅλα τὰ κοινὰ ὑπαίθρια ἱερὰ (καὶ ὅτι τοιαῦται συνεπῶς συμβολικαὶ στῆλαι ἦσαν ἢ στήλη τοῦ Ἰακώβ ἐν Bethel καὶ αἱ δύο στῆλαι (στῦλοι) τῆς χαναναϊκῆς πόλεως Hazor — 13ος π.Χ. αἰὼν) ἢ ἦσαν καὶ σήματα ἀπλῶς δηλωτικὰ τοῦ χώρου τῆς πτώσεως τοῦ κεραυνοῦ (βλ. καὶ κατωτέρω). Ἀλλ' ὥς σημειωθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι ἡ ἀπαγωγή τοῦ κεραυνοῦ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ καὶ διὰ τινος δένδρου εἰς περίπτωσιν διελεύσεως βροχοφόρων νεφῶν ὑπεράνω τῶν ἱερῶν κορυφῆς. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ τὸ δένδρον ἀπετέλει ἐξ ἴσου ἀπαραίτητον συνήθως στοιχεῖον τῶν αὐτῶν ἱερῶν καὶ συνεδυάζετο πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ θεοῦ ἀλλὰ καὶ τὴν χθονίαν συγχρόνως λατρείαν τούτου. Στῆλαι καὶ δένδρα ἦσαν οὕτω δηλωτικὰ τῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καθόδου καὶ διὰ μέσου αὐτῶν διελεύσεως καὶ ἐν τινι μέτρῳ

Εἰκ. 3. Νόμισμα Σαμαρείας.

κατοικίας τοῦ θεοῦ¹ τοῦ κεραυνοῦ, τοῦ θνήσκοντος καὶ ἀναγεννωμένου ἐν καιρῷ, συνεπῶς προσλαμβάνοντα οὐράνιον καὶ χθόνιον χαρακτῆρα συγχρόνως καί, ὥς ἐκ τούτου, ταυτισθέντα πρὸς σημεία τῆς ἐπιφανείας καὶ πρὸς ταφικὰ μνημεῖα τοῦ αὐτοῦ θεοῦ.

Προέκτασιν τῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἐπὶ ἐλευθέρων ὑπαιθρίων στύλων ἐπιφανείας τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς ἀπετέλουν, ὡς φαίνεται, καὶ οἱ ἐλεύθεροι ὑπαίθριοι στῦλοι ἢ αἱ ἐλεύθεραι ὑπαίθριοι στῆλαι τῶν φοινικικῶν ἱερῶν κορυφῆς χαναναϊκῆς, ὡς ἐλέχθη, καταγωγῆς κυρίως, ὡς εἰκονίζονται ἐπὶ νομισμάτων παλαιστινιακῶν πόλεων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τῆς Σαμαρείας π.χ. (εἰκ. 3)², ἔνθα μάλιστα καὶ ἀναφέρεται ἱερὸν τοῦ Βάαλ ἥδη ὑπὸ τῆς Π. Διαθήκης καταστραφέν ὑπὸ τοῦ Ἰοῦ καὶ μετατραπέν εἰς κοπρῶνα ὑπ' αὐτοῦ³.

Ἐλεύθεροι, ὡς ἐλέχθη, ὑψηλοὶ ὑπαίθριοι στῦλοι ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου εἰς τὴν Φοινίκην: εἰς μετάλλινος, καὶ δὴ ἐξ ἀπέφθου χρυσοῦ, καὶ εἰς λίθινος, ἐκ σμαράγδου, εἰς τὸ ἐν Τύρῳ τῆς Φοινίκης ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους Baal-Melkarth, τοῦ ὁποίου ἡ ἰδρυσις ἀνήγετο εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους. Οἱ στῦλοι οὗτοι τῆς Τύρου ἀπε-

¹ Πρβ. καὶ κείμενον Ugarit, ἔνθα ἀναφέρονται στῦλοι κατοικητήριοι τοῦ Θεοῦ: J. B. PRITSCHARD, *Ancient and Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 1955 — Ugaritic Myths, μετάφρασις ὑπὸ H. L. GINSBERG, 129: «He will pull out the pillars

of thy dwelling».

² A. B. COOK, *Zeus II*, Appendix B, 887, εἰκ. 820.

³ Βασιλ. Δ', X 25 (πρβ. Ἰδρυσιν τοῦ ἱεροῦ ἐν Βασιλ. Γ', XVIII 32) 18-27.

τέλουν και τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ ὅλου ἱεροῦ αὐτῆς, καθ' ὃν τρόπον περὶ τοῦ καὶ οἱ στῦλοι Ἰαχούμ καὶ Βαὰς ἀπετέλουν τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομώντος. Σημειωτέον ὅτι ἐκ Τύρου ἀκριβῶς τῆς Συρίας προήρχετο ὁ «τέκτων χαλκοῦ» τῶν στύλων αὐτῶν (Ἰαχούμ καὶ Βαὰς) Χεΐραμος καὶ ἐκ Τύρου τῆς Συρίας προήρχετο ἐξ ἄλλου καὶ ἡ Ἰεζάβελ καὶ οἱ προφῆται τοῦ Βάαλ τῆς, οἱ ὅποιοι καὶ ἀπετέλουν μέλη τῆς βασιλικῆς τῆς αὐλῆς.

Ἀπήχησις τῆς λατρείας ταύτης ἀκριβῶς τῶν στύλων καὶ τῆς παναρχαίας προελεύσεως τῆς εὐρίσκεται εἰς τὴν πληροφορίαν, τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς¹: . . . *πρὶν γοῦν ἀκριβωθῆναι τὰς τῶν ἀγαλμάτων σχέσεις κίονας ἰσιάντες οἱ παλαιοὶ ἔσεβον τούτους ὡς ἀφιδρύματα τοῦ θεοῦ.*

B. ΚΥΠΡΙΑΚΑ

Οἱ ἐλεύθεροι καὶ ὑπαίθριοι στῦλοι τῶν φοινικικῶν καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἐξηρημένων ἐβραϊκῶν ἱερῶν ἀπετέλουν, ὡς φαίνεται, καὶ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τοῦ μεγάλου κυπριακοῦ ἱεροῦ (τῆς Πάφου).

Ὡρισμένα νομίσματα (εἰκ. 4, 6, 9-10) καὶ ἄλλα ἔργα μικροτεχνίας (εἰκ. 5 καὶ 11) εἰκονίζοντα τὸ ἱερὸν τῆς Παφίας Ἀφροδίτης², παρέχουν πλήρη εἰκόνα τῶν στύλων τοῦ ἱεροῦ τούτου. Τὰ στοιχεῖα μάλιστα τὰ ὁποῖα παρουσιάζει τὸ ἱερὸν τοῦτο, ὅπως ἀκριβῶς ἐμφανίζεται ἐπὶ τῶν ἔργων τούτων, ἀνταποκρίνονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν κειμένων τῶν Βασιλειῶν, τῶν Παραλειπομένων καὶ τοῦ Ἱερεμίου περιγραφῆν τῶν στύλων Ἰαχούμ καὶ Βαὰς. Συγκεκριμένως: Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τούτων εἰκονίζεται ζευγὸς πελωρίων στύλων, εἰς τινὰς περιπτώσεις ἐφθαρμένων κατὰ τὸ μέρος τῆς κορυφῆς ἢ καὶ ἐλλιπῶν ἴσως κατὰ τὸ μέρος αὐτὸ ἐπὶ τούτῳ, λόγῳ ἀνεπαρκείας τοῦ χώρου, πρὸς δῆλωσιν τοῦ γιγαντιαίου ὕψους των. Ἐκ τοῦ ἀνωτάτου μέρους ὠρισμένων ἐκ τῶν νομισμάτων τούτων μάλιστα φαίνεται νὰ κρέμονται ἀλύσεις ἐν εἴδει περιδεραίων, ὡς δηλαδὴ ἀναφέρει καὶ τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον τῆς Π. Διαθήκης ἀναφορικῶς πρὸς τοὺς στύλους Ἰαχούμ καὶ Βαὰς. Οἱ στῦλοι οὗτοι τοῦ Κυπριακοῦ ἱεροῦ ἐνοῦνται ἐξ ἄλλου, ἐπὶ τῶν ἔργων τούτων, ὁ εἰς μετὰ τοῦ ἄλλου καὶ διὰ, διπλῆς συνήθως, ὀριζοντίως δοκοῦ, ἢ ὁποῖα ἐνθυμίζει ἀκριβῶς τὸ μέλαθρον τῶν στύλων Ἰαχούμ καὶ Βαὰς, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐπίσης διπλοῦν, σχηματίζουν δὲ διὰ τοῦ τρόπου τούτου πελώριον πυλῶνα σχήματος Η (καὶ εἰς τινὰς περιστάσεις Π) πρὸ τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ, «Toran». Διὰ τὸν λόγον μάλιστα τοῦτον συγχέονται οὗτοι ἐνίοτε πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ μεσαῖον μέρος τῆς προσόψεως ταύτης.

Ὁ HILL³, ὁ ὁποῖος ἐμελέτησε τὰ κυπριακὰ ταῦτα νομίσματα, διήρσε ταῦτα εἰς δύο κατηγορίας, ἢ μία τῶν ὁποίων περιλαμβάνει νομίσματα εἰκονίζοντα τοὺς ὑπὸ

¹ Στρωμ. I 25. 164.

² Περὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου βλ. A. WESTHOLM, The Paphian Aphrodite and its Relation to Oriental Architecture ἐν Acta Archaeolog. 4, 1933, 201. Ἐπίσης C. BLINKENBERG, Le temple de Paphos ἐν Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Histo-

risk-filologiske Meddelelser. 9, 2, 1924, 1-40, ὁ ὁποῖος κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν (βλ. WESTHOLM, ἔ.ἀ. 208) ὁρθῶς παραβάλλει τὸ τριμερὲς ἱερὸν τῆς Πάφου πρὸς τὰ τριμερῆ κρητομυκηναϊκὰ ἱερά.

³ Catalogue of Greek Coins of Cyprus, 1904.

μορφὴν πυλῶνος δύο στύλους ἐντὸς αὐλῆς μὲ δύο θυμιατήρια, ἀνὰ ἓν ἔνθεν καὶ ἔνθεν αὐτῶν, καὶ ἡ ἑτέρα περιλαμβάνει νομίσματα εἰκονίζοντα τοὺς αὐτοὺς στύλους πρὸ τοῦ τριμεροῦς ναοῦ, μετὰ ἧ καὶ ἄνευ αὐλῆς. Περιττὸν νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ HILL, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ μέχρι σήμερον ἐρευνηταί, τοὺς ὑπὸ μορφὴν πυλῶνος σχήματος H στύλους συγχέουν πρὸς τὸ κεντρικὸν κλίτος τοῦ ἐνίοτε ὀπισθεν αὐτῶν τριμεροῦς τούτου

Εἰκ. 4. Νόμισμα Κύπρου: πυλὼν ἄνευ τοῦ ὀπισθεν αὐτοῦ ναοῦ.
(Blinkenberg, εἰκ. 4)

Εἰκ. 5. Δακτύλιος: πυλὼν ἄνευ τοῦ ὀπισθεν αὐτοῦ ναοῦ.

ναοῦ. Ἡ ὁροφὴ τοῦ κλίτους τούτου ὅμως εἴτε φαίνεται σαφῶς ἐπὶ τινων ἐκ τῶν νομισμάτων τούτων ὀπισθεν τοῦ συγκροτήματος H τῶν στύλων αὐτῶν, κάτωθεν ἀκριβῶς τῆς ὀριζοντίας δοκοῦ των, εἴτε ὑποτίθεται ἀπλῶς ὀπισθεν αὐτῆς.

Εἰκ. 6. Νομίσματα Κύπρου α - β (Σάρδεων γ καὶ Περγάμου δ): Πυλὼν ἄνευ τοῦ ὀπισθεν αὐτοῦ ναοῦ.
(A. B. Cook, Zeus II, εἰκ. 325-8).

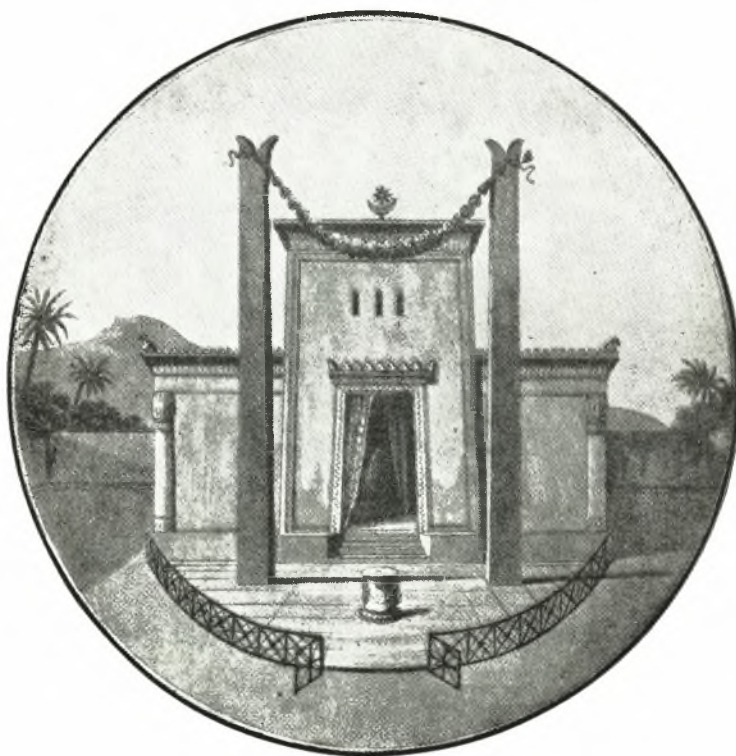
Τὸ πελώριον ὕψος ἀφ' ἑνὸς τῶν δύο στύλων τούτων τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ, αἱ δύο ὀριζόντιοι πρὸς σύνδεσίν των δοκοὶ (μέλαθρον) ἀφ' ἑτέρου, ὡς καὶ αἱ ἀλύσεις, αἱ ὁποῖαι φαίνονται νὰ κρέμονται ὑπὸ μορφὴν περιδεραίων ἐκ τοῦ ἀνωτάτου μέρους τῶν στύλων τοῦ κυπριακοῦ τούτου ἱεροῦ, εἶναι χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, καθὼς ἤδη ἐλέχθη, τῶν στύλων Ἰαχούμ καὶ Βαάς.

Υπὸ μορφὴν πυλῶνος σχήματος Η μετὰ ἢ ἄνευ ἀλύσεων κρεμαμένων ἐν εἶδει περιδεραίου ἐκ τῆς κορυφῆς εἰκονίζεται συγκρότημα ὁμοίων στύλων καὶ ἐπὶ δακτυλίου τῆς συλλογῆς A.B. COOK¹ (εἰκ. 5), ὡς καὶ ἐπὶ σφραγιδολίθου τῆς Copenhagen (εἰκ. 11)², οἱ ὅποιοι εἰκονίζουν τὸ κυπριακὸν ἱερόν, τὸν πυλῶνα, πρὸ τοῦ ναοῦ ἢ ἄνευ τούτου.

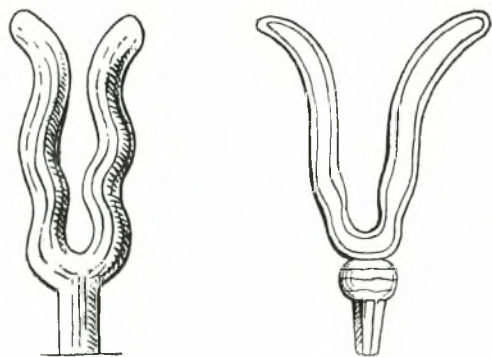
Οἱ στῦλοι, οἱ ὅποιοι εἰκονίζονται ἐπὶ τῶν στύλων τῶν δύο τούτων ἔργων, ἔχουν μάλιστα εἰς τὴν κορυφὴν των καὶ ἀπόληξιν διχαλωτήν. Ὅμοιαν ἀπόληξιν ἐξ ἄλλου φαίνεται νὰ ἔχουν καὶ οἱ στῦλοι, οἱ ὅποιοι εἰκονίζονται πρὸ τοῦ ἱεροῦ, ἐπὶ τινων τῶν κυπριακῶν νομισμάτων, ὡς καὶ τινων ἄλλων πόλεων³, τὰ ὅποια ὑποτίθεται ὅτι ἀντιγράφουν τὸ κυπριακὸν ἱερόν.

Ἄς σημειωθῇ ὅτι ἀναπαράστασις τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ ἐπεχειρήθη τὸ 1824 ὑπὸ τοῦ Δανοῦ ἀρχιτέκτονος G. F. HETSCH ὑπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπίβλεψιν τοῦ F. MÜNTHER⁴ (εἰκ. 7), διακρινομένη διὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὅλου ἱεροῦ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀρχιτέκτονος τούτου, τοῦ ρυθμοῦ τῆς «αὐτοκρατορίας» δηλαδή. Ἡ ἀναπαράστασις αὕτη, ἐσφαλμένη ἴσως ἐν πολλοῖς, ὡς ἔχει παρατηρηθῇ, παρουσιάζει ἐν τούτοις τοὺς στύλους τοῦ ἱεροῦ ἱσταμένους ἐλευθέρως καὶ ὑπαιθρίως πρὸ αὐτοῦ, ἐκατέρωθεν μάλιστα τοῦ βωμοῦ.

Ἡ διχαλωτὴ ἀπόληξις τῶν στύλων τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ εἶναι μετὰ σημασίας πιθανῶς. Αἱ πρῶται μορφαὶ κεραινοῦ ἐπὶ τῶν διαφόρων ἀνατολικῶν παραστάσεων ἔχουν ἀπόληξιν διχαλωτήν. Ποικιλίαν μάλιστα τοιούτων παραστάσεων παρουσιάζει ὁ A. B. COOK⁵ (βλ. εἰκ. 8). Τὸ κείμενον τοῦ

Εἰκ. 7. Ἀναπαράστασις τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ (κατὰ Hetsch καὶ Münther) (Blinkenberg, εἰκ. 5 ἄνω).

Εἰκ. 8. Ἀνατολικαὶ μορφαὶ κεραινοῦ.

¹ Zeus II, εἰκ. 330.

² BLINKENBERG, ἔ.ἀ. εἰκ. 1.

³ Ἐ.ἀ. Zeus II, εἰκ. 327-8.

⁴ BLINKENBERG, ἔ.ἀ. Le temple de Paphos, 12, εἰκ. 5 ἄνω.

⁵ COOK, ἔ.ἀ. II, εἰκ. 712-723. Πβλ. καὶ JACOBSTHAL,

Γ' βιβλίου τῶν Βασιλειῶν τῆς Π. Διαθήκης ἐξ ἄλλου ἀναφέρει ὅτι καὶ ὁ Ἰαχούμ καὶ ὁ Βαάς κατέληγον εἰς τὴν κορυφὴν εἰς τι μέλος ὕψους 4 πήχεων ἔχον μορφὴν κρίνου, μὲ πρόσοψιν δὲ πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς αὐλῆς. Ἀλλὰ μορφὴν ἀπλοῦ κρίνου παρουσιάζει κατ' ἀρχὰς καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης αὐτὸς οὗτος ὁ κεραυνός, ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἀφ' ἐνὸς ἀποβαίνει πολυπέταλος καὶ ἀφ' ἑτέρου διπλασιάζεται καὶ πρὸς τὴν ἀντίθετον φορὰν. Ἡ διχαλωτὴ ἀπόληξις τῶν στύλων τοῦ Κυπριακοῦ

Εἰκ. 9. Νόμισμα Κύπρου: Πυλὼν μετὰ τοῦ ὀπισθεν αὐτοῦ ναοῦ. (Blinkenberg, εἰκ. 2).

Εἰκ. 10. Νόμισμα Κύπρου: Πυλὼν μετὰ τοῦ ὀπισθεν αὐτοῦ ναοῦ. (Blinkenberg, εἰκ. 3).

Εἰκ. 11. Σφραγιδόλιθος: Πυλὼν μετὰ τοῦ ὀπισθεν αὐτοῦ ναοῦ.

ιεροῦ εἶναι ἴσως τὸ ἀντίστοιχον μέλος τῶν Ἰαχούμ καὶ Βαάς, τὸ ὁποῖον περιγράφεται ὡς ἔργον κρίνου δηλαδή. Βεβαίως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναμένωμεν πλήρη ἀντιστοιχίαν καὶ ὁμοιότητα εἰς τὰ διάφορα μέρη, ὡς καὶ εἰς τὰ ἑξαρτήματα τῶν κατὰ διαφόρους τόπους καὶ ἐποχὰς συγκροτημάτων τῶν στύλων αὐτῶν. Ἀλλ' εἰς τὰς ἀπολήξεις τῆς κορυφῆς των, καὶ ἐπὶ τῆς περιπτώσεως τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ καὶ ἐπὶ τῆς περιπτώσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομῶντος, ἔχομεν πιθανῶς τὰς ἀπωτάτας ρίζας τῆς ἀπεικονίσεως καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ κεραυνοῦ, αἱ ἀπολήξεις δὲ αὗται, αἱ διχαλωταί, ἀνατολικῆς ἐπινοήσεως πιθανῶς, ὀφείλονται ἴσως εἰς τὴν προσπάθειαν ἀπαγωγῆς καὶ τυχὸν πλευρικῶν κλάδων] τοῦ κατερχομένου ὁδηγοῦ τοῦ κεραυνοῦ. Σημειωτέον ὅτι ἐπὶ τῶν κυπριακῶν στύλων παρατηροῦνται καὶ πτηνά. Πτηνά, καὶ δὴ ἀετοί, σύμβολα τοῦ Διός,

Der Blitz, 1906. BLINKENBERG, The Thunder- 1905, 1-30.
weapon, 1911. USENER, Keraunos ἐν Rhein. Mus.

ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τῶν στύλων τοῦ ἱεροῦ τοῦ Λυκείου Διός, παρατηροῦνται δὲ ἐπίσης ἱπτάμενα καὶ παρὰ τοὺς στύλους τοῦ ἱεροῦ τοῦ ρυτοῦ τῆς Κάτω Ζάκρου (βλ. περὶ τούτων κατωτέρω).

Συναφῶς πρὸς τὰ κυπριακὰ νομίσματα, ὡς καὶ πρὸς τὸν δακτύλιον καὶ τὸν σφραγιδόλιθον, μὲ τὸ κυπριακὸν ἱερὸν, πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἑκατέρωθεν τῶν στύλων τούτων, ἔχουν ἐπίσης εἰκονισθῇ καὶ ἀνὰ ἓν ἢ δύο θυμιατήρια (candelabria). τὰ θυμιατήρια δὲ ταῦτα ἔχουν θεωρηθῇ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τοὺς στύλους Ἰαχούμ καὶ Βαάς, κυρίως ἴσως διότι εἶναι καὶ αὐτά, δ ὕ ο ὃ μ ο ι α, ὑπὸ μορφὴν ἐλευθέρου κίονος, κατασκευάσματα, ὑψούμενα πρὸ τῆς προσόψεως ἐπίσης τοῦ ἱεροῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑποτιθέμενον ὕψος τῶν θυμιατηρίων τούτων εἶναι σχετικῶς μικρὸν συγκρινόμενον πρὸς τὸ ὕψος τῶν Ἰαχούμ καὶ Βαάς, ὡς παραδίδεται τοῦτο ὑπὸ τῶν κειμένων, καὶ στεροῦνται τὰ θυμιατήρια ταῦτα τῶν ἑξαρτημάτων τῶν δύο στύλων Ἰαχούμ καὶ Βαάς, ἐξ ὧων ἀναφέρονται δηλαδὴ ὑπὸ τῶν κειμένων. Οἱ ὑπὸ μορφὴν ὅμως πυλῶνος σχήματος Η δύο πελώριοι στῦλοι, οἱ ὅποιοι εἰκονίζονται μεταξὺ τῶν «θυμιατηρίων» τῶν νομισμάτων τούτων, κέκτληται οὐ μόνον τὸ ἀνάλογον ὕψος ἀλλὰ καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἑξαρτημάτων καὶ τῶν ἄλλων μερῶν τῶν στύλων Ἰαχούμ καὶ Βαάς, τὰς ἀλύσεις δηλαδή, αἱ ὅποια κρέμονται ἐκ τοῦ ἀνωτάτου μέρους των, καὶ τὸ μέλαθρον, τὴν ὀριζοντίαν δοκὸν (διπλὴν ἐπίσης), ὠρισμένα δὲ καὶ τὰς κεραίας των (ἔργον κρίνου).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι οἱ στῦλοι οὗτοι τοῦ Κυπριακοῦ ἱεροῦ ἀπετέλουν στοιχεῖα παλαιότητος παραδόσεως καὶ μέσα ἐπιφανείας (διελεύσεως) τοῦ ἄρρενος θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς, εὐρίσκονται δὲ ἐγγὺς τῆς παραδόσεως τῶν ἐλευθέρων στύλων τῶν φοινικικῶν καὶ τῶν ἐβραϊκῶν ἱερῶν. Ἄς σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ¹ καὶ τὴν κατ' αὐτὸν κυπριακὴν παράδοσιν, τὸ κυπριακὸν ἱερὸν εἶχεν ἰδρυθῇ ὑπὸ Φοινίκων τῆς Συρίας, κατὰ τὸν Διόδωρον τὸν Σικελιώτην ² ἐξ ἄλλου κοιτὶς τῆς λατρείας (τῆς Ἀφροδίτης) τοῦ ἱεροῦ τούτου ἦτο ἡ Κρήτη. Δὲν ἀποκλείεται συνεπῶς ἀμφότεραι αἱ παραδόσεις αὗται νὰ ἀπηχῶν: α) τὴν σχέσιν τοῦ ἱεροῦ τούτου πρὸς τὰ φοινικικὰ ἱερά, πρᾶγμα τὸ ὅποιον πιστοποιοῦν οἱ ὑπὸ μορφὴν ἐλευθέρου πυλῶνος στῦλοι, σχήματος Η, πρὸ αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ β) ἑτέραν σχέσιν, τοῦ ἱεροῦ τούτου πρὸς τὰ κρητικὰ ἱερά, πρᾶγμα τὸ ὅποιον διαφαίνεται ἐκ τῆς τριμεροῦς διαιρέσεώς του. Ὡς πρόκειται νὰ δειχθῇ κατωτέρω ἐξ ἄλλου λεπτομέρειαι τοῦ ὑπὸ μορφὴν Η πυλῶνος τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ ὁμοιάζουν πρὸς Λακωνικὰ παραδείγματα (δόκανα), φαίνεται δὲ ὅτι ἡ ὀνομασία τῶν ἐβραϊκῶν στύλων Ἰαχούμ καὶ Βαάς σχετίζεται πρὸς τὴν ὀνομασίαν ἐλληνικῶν διδύμων μορφῶν (βλ. κατωτέρω).

Γ. ΑΣΣΥΡΙΑΚΑ

Ἐλευθεροὶ στῦλοι ἐξ ἄλλου, ἀνταποκρινόμενοι ἓν τινι μέτρῳ πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Π. Διαθήκης περιγραφὴν τῶν στύλων τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομώντος Ἰαχούμ καὶ Βαάς, καθὼς καὶ πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν στύλων τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ, ἀποτελοῦν ἐπίσης οὐσιῶδες, ὡς φαίνεται, χαρακτηριστικὸν τοῦ τυπικοῦ τῆς λατρείας τοῦ Ἀσσυριακοῦ

¹ I 105.

² V 77.5.

Εἰκ. 12. Ἀσσυριακὸς στῦλος :
ἱστὸς μὲ λογχοειδῆ κεραίαν.

Εἰκ. 13. Ἀσσυριακοὶ στῦλοι : ἱστοὶ
μὲ σφαιρικὸν κιονόκρανον ὡς καὶ ἀλύσεις.

Εἰκ. 14. Ἀσσυριακοὶ στῦλοι : ἱστοὶ μὲ σφαιρικὰ
κιονόκρανα, λογχοειδῆ κεραίαν ὡς καὶ ἀλύσεις.

Εἰκ. 15. Ἱστοὶ μὲ σφαιρικὸν κιονόκρανον,
λογχοειδῆ κεραίαν ὡς καὶ ἀλύσεις.

Εἰκ. 16. Ἀσσυριακὸς στῦλος : ἱστὸς
μὲ λογχοειδῆ κεραίαν, ὡς καὶ ἀλύσεις.

Εἰκ. 17. Ἀσσυριακὸς στῦλος : ἱστὸς
μὲ λογχοειδῆ κεραίαν ὡς καὶ ἀλύσεις.

Εἰκ. 18. Ἀσσυριακὸς στῦλος : ἱστὸς
μὲ σφαιρικὸν κιονόκρανον καὶ διπλῆν
κεραίαν ὡς καὶ ἀλύσεις.

Εἰκ. 19. Ἀσσυριακὸς στῦλος :
ἱστὸς μὲ σφαιρικὸν κιονόκρανον καὶ
δικέφαλον κεραίαν, ὡς καὶ ἀλύσεις.

λαοῦ. Συγκεκριμένως: ἀσσυριακαὶ παραστάσεις ¹ ἐπὶ κυλίνδρων (ρυθμὸς «τρυνά-
νου», εἰκ. 12-19) τοῦ 9^{ου} καὶ 8^{ου} αἰῶνος π.Χ. εἰκονίζουσιν ἐλευθέρους στύλους, ὡς ἐμ-
βλήματα συνήθως τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ ἢ καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ λατρευομένης θεᾶς,
οἱ στῦλοι δὲ οὗτοι σύγκεινται ἐκ τῶν ἐξῆς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μερῶν: Α) ἐξ ἑνὸς ἱστοῦ,
μειομένου πρὸς τὰ ἄνω, Β) ἐξ ἑνὸς κιονοκράνου, σφαιρικοῦ ἢ πεπιεσμένου σφαι-
ρικοῦ, Γ) ἐξ ἀλύσεων, κρεμαμένων ἐκατέρωθεν τούτου καί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, Δ) ἐξ
ἑνὸς ἀνωτάτου μέρους, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται α) εἴτε ἐξ ἀπλῆς λογχοειδοῦς κεραίας
β) εἴτε ἐκ διπλῆς κεραίας, διπετάλου δηλαδή, γ) εἴτε ἐξ ἀμφοτέρων τούτων ἦτοι καὶ
λογχοειδοῦς καὶ διπετάλου κεραίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλεται μικρὸν κιο-
νόκρανον, σφαιρικόν. Αἱ παραστάσεις τῶν στύλων τούτων ὑποδηλοῦν ὅτι οὗτοι εἶναι
μᾶλλον σύμβολα τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ (Assur), προελθόντα ἴσως ἐκ στύ-
λων οἱ ὅποιοι ἐχρησίμευον ὡς μέσα τῆς ἐπιφανείας του.

Τὰ ἀσσυριακὰ ὅμως παραδείγματα στύλων στεροῦνται τοῦ μελάθρου, τῆς ὀρι-
ζοντίας δοκοῦ δηλαδή, καὶ φαίνεται ὅτι ὁ εἰς στῦλος νοεῖται μεμονωμένως ἀπὸ τοῦ ἄλ-
λου. Κατὰ τὰ ἄλλα οἱ ἀσσυριακοὶ οὗτοι ἐλεύθεροι στῦλοι ἀνταποκρίνονται εἰς τοιοῦ-
τον σημεῖον πρὸς τοὺς ἐβραϊκοὺς στύλους Ἰαχούμ καὶ Βαάς, ὥστε νὰ μὴ ἀποκλεί-
εται, λόγῳ καὶ τῆς χρονικῆς ἐγγύτητος τῶν ἀσσυριακῶν καὶ τῶν ἐβραϊκῶν παραδειγμά-
των, τὰ ἀσσυριακὰ παραδείγματα νὰ ἀπετέλεσαν τὰ πρότυπα τῶν ἐβραϊκῶν στύλων
ἀπὸ μορφολογικῆς τοῦλάχιστον πλευρᾶς τῶν μερῶν αὐτῶν. Σημειωτέον ὅτι τὰ
ἀσσυριακὰ παραδείγματα δὲν ἔχουν τύχει ἐρμηνείας ἱκανοποιητικῆς (καλοῦνται συνή-
θως σπάθαι ἢ σπάθαι ἐπὶ στύλων ἢ κροσσῶται σπάθαι ἐπὶ στύλων ἢ μῆναι ἐπὶ στύ-
λων ἢ κροσσῶται μῆναι ἐπὶ στύλων κ.ο.κ.).

Δ. ΒΟΡΕΙΑ ΣΥΡΙΑΚΑ ἢ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ

Ἐξ ἄλλου φαίνεται ὅτι τὰ ἀσσυριακὰ παραδείγματα ἀκριβῶς ἀπετέλεσαν καὶ τὰ

Εἰκ. 20. Β. Συριακὸς στῦλος:
ἱστὸς μὲ σφαιρικὸν κιονόκρανον,
διπέταλον κεραίαν, ὡς καὶ ἀλύσεις.

ἄμεσα πρότυπα Μικρασιατικῶν ἢ Βορείων Συριακῶν παρα-
δειγμάτων τοῦ α' ἡμῖσεος τῆς 1^{ης} χιλιετηρίδος π.Χ. Τοῦτο
φαίνεται ἐκ τῆς παραστάσεως κυλίνδρου ² (εἰκ. 20), τῶν ἀρ-
χῶν τοῦ 7^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου εἰκονίζεται ἐλεύ-
θερος στῦλος, φέρων κιονόκρανον σχήματος πεπιεσμένης
σφαίρας καὶ ἐπ' αὐτοῦ διπέταλον ἀπόληξιν μὲ ἐκατέρωθεν
ζευγὸς κρεμαμένων ἀλύσεων, ὁ στῦλος δὲ οὗτος ἐξαρτᾶται
μορφολογικῶς ἐκ τῶν ἀσσυριακῶν παραδειγμάτων νοεῖται
ὁμοίως μεμονωμένως καὶ ἀποτελεῖ λατρευτικὸν σύμβολον
τοῦ θεοῦ ἢ μέσον ἐπιφανείας του.

¹ Πβλ. E. PORADA, Corpus of Ancient Near
Eastern Seals in the American Collections — The
Pierpont-Morgan Library Collection, 85 κ.έ., ἀρ. 694,

699, 700, 705-6, 712.

² Αὐτόθι ἀρ. 1102.

Ε. ΒΑΒΥΛΩΝΙΑΚΑ - ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΚΑ

Ὑπάρχουν λατρευτικὰ ἀντικείμενα βαβυλωνιακῶν θεοτήτων, κυρίως τοῦ χθονίου θεοῦ (Ninurta ; ¹-) Nergal, τὰ ὅποια εἰκονίζονται ἰστάμενα πλησίον των (εἰκ. 21α, β, γ) ², ἢ φερόμενα εἰς μίαν τῶν χειρῶν των, ἀποτελούμενα δὲ ἐξ ἐνὸς ἱστοῦ

α

α

β

β

γ

γ

Εἰκ. 21α-γ. Βαβυλωνιακοὶ στῦλοι.

Εἰκ. 22α-γ. Βαβυλωνιακοὶ στῦλοι.

καὶ μιᾶς λογχοειδοῦς ἀπλῆς εἴτε διπλῆς (διπετάλου), ἐνίοτε τεθλασμένης, κεραίας ἐπ' αὐτοῦ. Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα φαίνεται : α) νὰ σχετίζονται, ἐμμέσως τοῦλάχιστον, πρὸς τὰ μνημονευθέντα ἤδη ἀσσυριακὰ παραδείγματα καὶ β) ἐφ' ὧν τοῦλάχιστον εἰκονί-

¹ Βλ. HAUSSIG, Wörterbuch der Mythologie, Μεσοπ., 115 ἐν λ. Ὁ θεὸς οὗτος χαρακτηρίζεται ὡς

König Sturmweather.

² Βλ. E. PORADA, ἑ.ἀ. εἰκ. 450, 500, 493.

ζονται παραστάσεων, δηλαδή είτε φερόμενα υπό της θεότητας είτε ιστάμενα παρ' αὐτήν, νὰ ἔχουν, ὅπως καὶ τὰ ἀσσυριακὰ, διακοσμητικὸν - συμβολικὸν χαρακτῆρα μᾶλλον ἢ μηχανικόν (ἡλεκτρικόν).

Ὑπάρχουν ἐξ ἄλλου καὶ μεσοποταμιακὰ παραδείγματα (καὶ ἐκ προδυναστικῶν χρόνων), εἰκονιζόμενα ἀνὰ ἓν ἑκατέρωθεν ἢ τῆς χθονίας θεότητας, ἢ ὁποία σχετίζεται καὶ πρὸς τὰ οὐράνια ὕδατα, ἢ τῆς εἰσόδου ἐνὸς ἱεροῦ (εἰκ. 22 α-β¹, γ²). Τὰ παραδείγματα ταῦτα ἀποτελοῦνται ἐξ ἐνὸς ἱστοῦ (στύλου) φέροντος ὑπὸ τὴν κεραίαν τέρθρον, ἥτοι ὀπήν. Κατὰ τὴν σχεδὸν ὁμόφωνον γνώμην τῶν ἐρευνητῶν³ σκοπὸς τῶν τέρθρων τούτων ἦτο ἡ διὰ μέσου των στερέωσις ὀριζοντίας δοκοῦ, δημιουργούσης μετὰ τῶν δύο καθέτων παραλλήλων ἰστῶν Η ἢ Π, ἀναλόγως τοῦ ὕψους τῆς θέσεως τοῦ τέρθρου. Ὁ DEMANGEL⁴ μάλιστα ὑποστηρίζει ὅτι ὁ συνδυασμὸς οὗτος τέρθρου (boucle) καὶ ἱστοῦ ἀπετέλεσε τὸ ἰδεόγραμμα τῆς θύρας, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξεκλήχθη τὸ σημεῖον daleth καὶ ἐκ τούτου τὸ ἐλληνικὸν δέλτα ὡς καὶ ὅτι ὁ τύπος οὗτος τοῦ ζεύγους τῶν καθέτων ἰστῶν μὲ τὴν μεταξὺ των διάμεσον δοκὸν ἐφηρμόσθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ θύρωμα τῶν ἀπλῶν κατοικιῶν καὶ βραδύτερον ἀντεγράφη καὶ εἰς τὸ θύρωμα τῶν ἱερῶν, λαβὼν πλέον χαρακτῆρα «διακοσμητικὸν - προφυλακτικόν». Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ αὐτὸς τύπος Η ἢ Π, τῶν δύο καθέτων παραλλήλων δοκῶν καὶ τῆς διαμέσου των ὀριζοντίας δοκοῦ δηλαδή, ἐφηρμόσθη εὐρέως καὶ πρὸς κατασκευὴν ὑψηλῶν πυλῶν πρὸ τῶν ἱερῶν. Αἱ πύλαι αὗται εἶχον διακοσμητικὸν-προφυλακτικὸν χαρακτῆρα, καί, ὡς φαίνεται, ἔστιν ὅτε λειτουργίαν μηχανικὴν (ἡλεκτρικὴν). Οἱ δύο ἱστοὶ μάλιστα τῶν πυλῶν τούτων παρουσιάζονται ἐνίοτε καὶ ὡς παριστάμενοι δίδυμοι μορφαί (εἰκ. 22 α-β). Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς πρέπει ἴσως νὰ ἀναζητηθῇ ἡ ἐρμηνεία τῶν ὀνομάτων τῶν δύο συνωνύμων ἐβραϊκῶν διδύμων, τοῦ *Ἰαχόν* καὶ τοῦ *Βαάς* (*Ἰαχὺς* καὶ *Κραταΐωσις*) καὶ ὅχι εἰς τυχόν, ὡς ὑποστηρίζει ὁ ALBRIGHT, ἐπιγραμματικᾶς, οὕτως εἰπεῖν, φράσεις, ἀφορώσας εἰς τὸν βασιλικὸν οἶκον τῆς Ἱερουσαλήμ: τὰ ὀνόματα τῶν δύο στύλων δὲν ἀποτελοῦν δηλαδὴ συνθηματικὰ ἀποσπάσματα φράσεων ἀλλὰ προσωποποιήσεις. Σημειοῦται ἀπλῶς ὅτι ἡ λατρεία τῶν διδύμων, καὶ δὴ ὑπὸ μορφὴν στύλων, ἐνίοτε σχήματος Η ἢ Π, ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Αἰγαίου κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, προερχομένη ἐκ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς πιθανῶς (βλ. κατωτέρω), εἰς μίαν δὲ περιπτώσιν οἱ δίδυμοι οὗτοι, προσωποποιημένοι, φέρουν ἀκριβῶς ὅμοια ὀνόματα πρὸς τοὺς ἐβραϊκοὺς διδύμους: *Ἀλκαῖος* καὶ *Σθένελος*.

Εὐνόητον εἶναι ποία ἡ προφυλακτικὴ σημασία τῶν δύο τούτων μετὰ τέρθρου στύλων, κατόπιν τῶν ὧν ἔχουν λεχθῇ.

Σ'. ΧΕΤΤΑΪΚΑ

Ὅμοιοι ἐλεύθεροι στῦλοι μὲ τέρθρον, ὑποθέτουν οἱ ἐρευνηταί, ἦσαν καὶ εἰς τοὺς Χετταίους γνωστοί. Εἰς τούτους ὅμως κυρίως ἦσαν, φαίνεται, γνωστοὶ ἄλλου τύπου ἐλεύθεροι στῦλοι, καὶ δὴ μειούμενοι πρὸς τὰ ἄνω βαθμὴν, τελικῶς δὲ ἀπολήγοντες εἰς κεραίαν αἰχμηράν, μονοκόμματοι, δίκην ὀβελίσκου, δηλαδή. Ὁ τύπος οὗτος

¹ Βλ. DEMANGEL ἐν BCH 66-7, 1942-3, εἰκ. 7-8, 6.

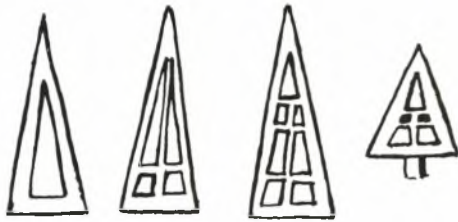
² Αὐτόθι 304, εἰκ. 60.

³ Αὐτόθι 300 κέ.

⁴ DEMANGEL, ἔ. ἀ. 303 κέ.

τοῦ ἐλευθέρου στύλου (εἰκ. 23) ἀπαντᾷ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰ βασιλικά χετταϊκὰ ὀνοματόσημα (πρβ. εἰκ. 24)¹ ὡς ἰδεόγραμμα τῆς λέξεως βασιλεύς. Ἐν ἡ μάλιστα περιπτώσει ὑπάρχει ὑπεράνω τοῦ στύλου τούτου διπλόσπειρα (ἢ ὁποῖα εἶναι τὸ ἰδεόγραμμα τοῦ ἐπιθέτου μέγας καὶ κακῶς, ὡς τονίζει ὁ AKURGAL², συγγέεται αὕτη πρὸς κιονόκρανον, διότι οἱ Χετταῖοι δὲν ἐχρησιμοποιοῦν κίονας ἀλλὰ πεσσούς ἢ στύλους), τότε στῦλος καὶ διπλόσπειρα σημαίνει βασιλεύτατος, ἥτοι μέγας βασιλεύς. Ἡ ταῦτις τοῦ στύλου πρὸς

Εἰκ. 23. Χετταϊκοὶ ἐλεύθεροι στῦλοι.

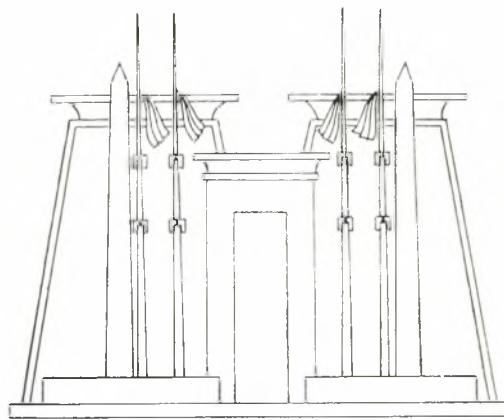

Εἰκ. 24. Δίδυμοι χετταϊκοὶ ἐλεύθεροι στῦλοι (ὀνοματόσημον).

τὸν βασιλέα δὲν εἶναι τυχαία πιθανῶς (βλ. κατωτέρω). Ἀξίζει μάλιστα νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ στῦλοι οὗτοι τῶν χετταϊκῶν βασιλικῶν ὀνοματοσήμων φαίνονται ἐν μέρει κοῖλοι ἐσωτερικῶς, τοῦτο δὲ δημιουργεῖ ὑποψίαν μήπως οἱ ἐν χρήσει στῦλοι ἦσαν ἐνδεχομένως ἐκ μετάλλου, χωνευτοὶ δηλαδή, ἔχοντες κοιλώματα ἐσωτερικῶς, πρὸς μείζονα ἀντοχήν, ὅπως περίπου ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τῆς Π. Διαθήκης προκειμένου περὶ τοῦ Ἰαχούμ καὶ τοῦ Βαάς. Σημειωτέον ὅτι ἐπὶ τῶν χετταϊκῶν ὀνοματοσήμων ἀπαντοῦν οἱ στῦλοι οὗτοι καὶ κατὰ ζεύγη.

Ζ. Αἰγυπτιακά

Παραδείγματα ἐλευθέρων ὑπαιθρίων αἰγυπτιακῶν στύλων (εἰκ. 25) ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ ΑΛΕΞΙΟΥ³ ὡς πρότυπα τῶν μινωικῶν, καλοῦνται δὲ οἱ στῦλοι οὗτοι ὑπὸ τούτου ἱστοὶ σημαίων. Λόγω κλιματικῶν συνθηκῶν οἱ αἰγυπτιακοὶ οὗτοι στῦλοι θὰ εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον διακοσμητικὸν καὶ συμβολικῶς μόνον προφυλακτικὸν χαρακτήρα, διὰ τοῦτο δὲ ἴσως καὶ δὲν ἴστανται ἀπολύτως ἐλεύθεροι ἀλλ' ἐν μέρει ἐντὸς ἐσοχῶν τοῦ τοίχου. Τὰ αἰγυπτιακὰ ταῦτα παραδείγματα φαίνεται ὅτι στεροῦνται ὀριζοντίας (διαμέσου) δοκοῦ, ἀπὸ μορφολογικῆς δὲ πλευρᾶς οἱ ἐλεύθεροι οὗτοι στῦλοι παρουσιάζουν ὁμοιότητα πρὸς τοὺς στύλους, ὡς τονίζει ὁ ΑΛΕΞΙΟΥ, τῶν μινωικῶν ἱερῶν (βλ. ἀμέσως κατωτέρω). Εἰς τὰ αἰγυπτιακὰ ταῦτα παραδείγματα θὰ πρέπει ἴσως νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ ὀβελίσκοι (εἰκ. 25), ἐλεύθεροι πάντοτε, τοσοῦτο δὲ μᾶλλον καθόσον ἢ καθ'αυτὸ κεραία των ἔφερε πολλάκις ἐπένδυσιν μεταλλικὴν. Αἰγυπτιακοὶ στῦλοι καὶ ὀβελίσκοι πάντως εἶναι ὑψηλότεροι τοῦ ἐγγὺς αὐτῶν ἱεροῦ.

Εἰκ. 25. Αἰγυπτιακοὶ ἐλεύθεροι στῦλοι καὶ ὀβελίσκοι.

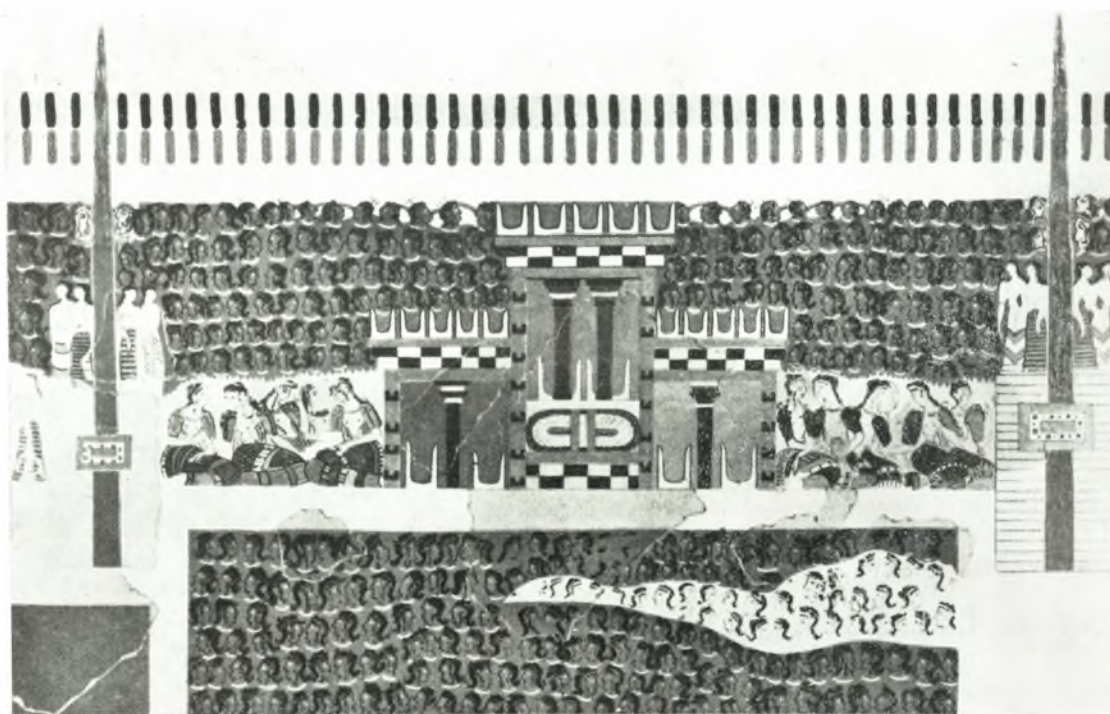
¹ FRANKFORT, Cylinder Seals, 275, εἰκ. 89.

² AJA 66, 1962, 377.

³ Κρητικά Χρονικά 17, 1964, 339 κέ. εἰκ. 1.

Η. ΚΡΗΤΟ - ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ

Ἐπὶ τῆς γνωστῆς τοιχογραφίας ἐκ Κνωσοῦ (εἰκ. 26) τοῦ τριμεροῦς ἱεροῦ, ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ἀναγλύφου ἀγγείου ἐκ Κνωσοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει δημοσιεύσει ὁ EVANS, ἐπὶ τῶν τεμαχίων τοῦ ἀναγλύφου ἀγγείου, ἐπίσης ἐκ Κνωσοῦ, τὰ ὁποῖα ἔχουν δημοσιεύ-

Εἰκ. 26. Μινωικοὶ ἐλεύθεροι στῦλοι (τοιχογραφία ἐκ Κνωσοῦ).

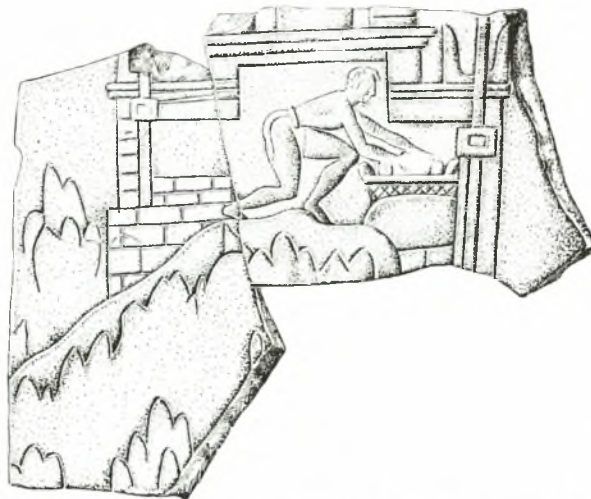
σει ὁ ΠΛΑΤΩΝ καὶ ὁ ΑΛΕΞΙΟΥ (εἰκ. 27), ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ρυτιοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει εὔρει (εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Κάτω Ζάκρου) καὶ δημοσιεύσει ὁ ΠΛΑΤΩΝ (εἰκ. 28), ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ ἐλάσματος τοῦ Βόλου, ὡς βλέπει τὴν παράστασίν του ὁ ΑΛΕΞΙΟΥ, καθὼς καὶ ἐπὶ τινων ἄλλων ἔργων, κατάλογον τῶν ὁποίων παρουσιάζει ὁ ΑΛΕΞΙΟΥ¹, εἰκονίζονται δύο ἢ περισσότεροι ἐλεύθεροι καὶ ὑπαίθριοι στῦλοι πρὸ ἱερῶν. Οἱ στῦλοι οὗτοι φέρουν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πρὸ τοῦ μέσου ὕψους των τετράπλευρον κιονόκρανον καὶ ἐπὶ τούτου δεύτερον, ὑψηλότερον, οὐρανομήκη κυριολεκτικῶς στῦλον μὲ αἰχμηρὰν ἀπόληξιν ἐν εἵδει ὑψηλῆς κεραίας. Καθὼς ἀποδεικνύει ἐσχάτως ὁ ΑΛΕΞΙΟΥ², ἡ ὑπάρχουσα ἀναπαράστασις τῆς τοιχογραφίας τοῦ τριμεροῦς ἱεροῦ ἐκ Κνωσοῦ, παρουσιάζουσα τοὺς ἐλευθέρους στῦλους πρὸ αὐτοῦ ἔχοντας ὑπερκείμενα κιονόκρανα, εἶναι ἐσφαλμένη, οἱ δὲ στῦλοι οὗτοι πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἔχοντες ἐπὶ τῶν πρώτων καὶ μοναδικῶν των κιονοκράνων οὐρανομήκη αἰχμηρὸν στῦλον, ἐν εἵδει ὑψηλῆς κεραίας (εἰκ. 26), ὅπως δηλαδὴ καὶ οἱ τέσσαρες στῦλοι πρὸ τοῦ ἱεροῦ ἐπὶ τοῦ ρυτιοῦ ἐκ τοῦ

¹ Κρητικά Χρονικά 17, 1964, 339 κέ.

² Αὐτόθι 349 κέ.

ἀνακτόρου τῆς Κάτω Ζάκρου (εἰκ. 28). Σημειωτέον ὅτι ὁ ΑΛΕΞΙΟΥ¹ παρατηρεῖ σχε-

Εἰκ. 27. Μινωικοὶ ἐλεύθεροι στῦλοι (ἀνάγλυφον ἀγγεῖον ἐκ Κνωσοῦ).

Εἰκ. 28. Μινωικοὶ ἐλεύθεροι στῦλοι (ἀνάγλυφον ρυτὸν ἐκ Κάτω Ζάκρου).

τικῶς πρὸς τὸ ἱερὸν τῆς τοιχογραφίας ταύτης ὅτι πρόκειται περὶ ἱεροῦ «εὐρισκομένου ἐκτὸς τοῦ ἀνακτόρου πιθανῶς».

Ποία ἦτο ἡ πραγματικὴ λειτουργία τῶν στύλων τούτων δὲν ἔχει εἰσέτι ἐξακρι-

¹ Κρητικά Χρονικά ἔ.ἀ.

βωθῇ ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν. Ὅπωςδὴποτε ὁμως ἔχει ἀποκλεισθῇ ἡ πιθανότης ὅτι πρόκειται περὶ στηριγμάτων ὀροφῆς, ἐν ἄλλοις περὶ καθαντὸ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀφ' ἧς ὁ καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ¹ ἀπέδειξεν ὅτι οἱ στῦλοι οὗτοι ἴσταντο ἐλευθέρως ἀφ' ἐνὸς καὶ ὑπαιθρίως ἀφ' ἐτέρου. Δικαίως ἐξ ἄλλου ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ ΑΛΕΞΙΟΥ ἐσχάτως ὅτι οἱ στῦλοι οὗτοι ὑψοῦντο ἔμπροσθεν ἀλλὰ καὶ ἔξωθεν τοῦ ἱεροῦ.

Ὁ ΑΛΕΞΙΟΥ² τοὺς στύλους τούτους ἡρμήνευσεν ἐσχάτως ὡς ἰστοὺς σημαίων σχετιζομένους πρὸς τὰ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν τὰ αἰγυπτιακὰ ἱερὰ τοῦ Νέου Βασιλείου. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη τοῦ ΑΛΕΞΙΟΥ, καθὼς καὶ ἡ παλαιότερα ταύτης ἐρμηνεία τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ³, καθ' ἣν οἱ στῦλοι οὗτοι εἶναι ἰστοὶ λαβάρων σχετιζόμενοι πρὸς ἀνάλογα παραδείγματα βαβυλωνιακὰ τῆς ἐποχῆς τοῦ Γουδέα, βασίζεται ἐπὶ τῆς ὀρθῆς ἀντιλήψεως ὅτι οἱ στῦλοι οὗτοι ἴσταντο, καθ' ἃ μόλις ἐλέχθη, ἀφ' ἐνὸς ἐλευθέρως καὶ ἀφ' ἐτέρου ὑπαιθρίως. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ΑΛΕΞΙΟΥ ἡ σχετίζουσα αὐτοὺς πρὸς τὰ αἰγυπτιακὰ παραδείγματα ἰστών, οἱ ὁποῖοι ἐστηρίζοντο ἐντὸς ἐσοχῶν τῶν τοίχων, ἀποκλίνει ἐλάχιστα τῆς ἀντιλήψεως ταύτης. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς περίπου ἀντιλήψεως βασίζεται ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ SCHACHERMEYER⁴, καθ' ἣν οἱ στῦλοι οὗτοι ἀπετέλουν βάσεις διπλῶν πελέκεων πιθανῶς, ἰσταμένων πρὸ τῶν ἱερῶν.

Μεθ' ὅσα ἐλέχθησαν συνεπῶς ἄλλη τις νέα ἐρμηνεία τῶν κρητο-μυκηναϊκῶν τούτων στύλων, βασιζομένη ἐπίσης ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι οὗτοι ἴσταντο ἐλευθέρως καὶ ὑπαιθρίως πρὸ ὠρισμένων κρητο-μυκηναϊκῶν ἱερῶν, εἶναι δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ.

Ἐπιτρέπεται δηλαδὴ νὰ προταθῇ ὅτι, κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς τοὺς ἐλευθέρους ὑπαιθρίους στύλους τῶν χωρῶν τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, οἱ ἐλευθέρως πρὸ ὠρισμένων κρητο-μυκηναϊκῶν ἱερῶν ἰστάμενοι στῦλοι δὲν ἦσαν πάντοτε ὅπωςδὴποτε ξύλινοι ἀλλ' ἐνίοτε ἴσως καὶ μετάλλινοι, καὶ δι' ὠρισμένους ἐξ αὐτῶν ἴσως ἐκ χαλκοῦ, ἦσαν ἔργα «τεκτόνων χαλκοῦ», καὶ ὅτι ὁμοίως ἅπαντες συνεδέοντο ἀφ' ἐνὸς πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανίου πυρὸς (ἦτοι πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τῆς θυέλλης καὶ τοῦ κεραυνοῦ) καὶ τῆς ἀκολουθούσης βροχῆς καὶ ἀφ' ἐτέρου πρὸς τὴν λατρείαν τῆς γονιμοποιήσεως τῆς θηλείας θεότητος ἐκπροσωπούσης τὴν γῆν τῆς περιοχῆς.

Οἱ στῦλοι, οἱ ὁποῖοι εἰκονίζονται ἐπὶ τῶν μνημονευθέντων ἔργων, φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦν, τρόπον τινά, ὀλόκληρον σύστημα, τὸ ὁποῖον συνιστᾷ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον πολλῶν κρητικῶν καὶ τινων μυκηναϊκῶν ἱερῶν κορυφῆς. Οἱ στῦλοι ὁμως τῶν ἱερῶν τούτων δὲν φαίνεται νὰ παρουσιάζουν ὅλα τὰ μέρη μὲ τὰ ἐξαρτήματα τοῦ συστήματος τῶν κυπρο-φοινικικῶν στύλων. Συγκεκριμένως δὲν φαίνεται νὰ παρουσιάζουν τὸ μέλαθρον, ἦτοι τὴν διάμεσον δοκόν, καὶ τὰς ἀλύσεις, παρουσιάζουν ὁμως τὸ κιονόκρανον, ὑπὸ μορφὴν ὁμως παρελληλεπιδέδου, μὴ σφαιρικήν, καὶ τὴν λογχοειδῆ ἀπόληξιν, τὴν κεραίαν δηλαδή, ὑπὸ ἀπλῆν ὁμως, μὴ διχαλωτὴν μορφὴν, εἰς διαφορετικὰς δὲ ἀναλογίας μεταξύ των, τὸ συνολικὸν ὕψος τῶν ὁποίων ἐν τούτοις ὑπερβαίνει ὅπωςδὴποτε τὸ ὕψος τοῦ συνήθως ὀπισθεν αὐτῶν εἰκονιζομένου ἱεροῦ.

Δὲν ἀποκλείεται ἡ λογχοειδὴς αὕτη ἀκριβῶς, οὐρανομήκης κυριολεκτικῶς, ἀπό-

¹ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ-HIRMER, Κρήτη καὶ μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, 106.

² Κρητικὰ Χρονικά ἔ.ἀ.

³ Ἐ.ἀ. 106.

⁴ Die minoische Kultur der alten Kreta, 159.

ληξίς τῶν κρητομυκηναϊκῶν στύλων νὰ ἀπετέλει ἐνίοτε καὶ ἀνεξάρτητον, καὶ δὴ μετάλλινον, μέρος, ἐνσφηνούμενον κατὰ βούλησιν ἐντὸς τοῦ τετραπλεύρου κιονοκράνου τοῦ στύλου, τὰ δὲ δισκάρια, τὰ ὅποια εἰκονίζονται πολλάκις ἐπὶ τοῦ κιονοκράνου τούτου, εἴτε νὰ ἐχρησίμευον πρὸς γόμφωσιν ἀκριβῶς τῆς ὑψηλῆς καὶ ἐνίοτε μεταλλίνης κεραίας ἐντὸς τοῦ κιονοκράνου εἴτε νὰ ἀπετέλουν συνεπτυγμένην μορφήν τῶν ἀλύσεων. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, τῆς ἀνεξαρτήτου καὶ ἐνίοτε κινητῆς κατασκευῆς τῆς ὑψηλῆς λογχοειδοῦς καὶ ἔστιν ὅτε μεταλλίνης κεραίας τῶν στύλων, ἐνισχύουν καὶ ἄλλαι παραστάσεις ὁμοίων στύλων, οἱ ὅποιοι παρουσιάζονται μὲ μείωσιν πρὸς τὰ ἄνω καὶ μὲ τετράπλευρον κιονόκρανον ἀλλ' ἄνευ τῆς ὑπερθεν αὐτῶν κεραίας, χαρακτηριστικὸν δεῖγμα τῶν ὁποίων εἶναι τὸ ἐξ Ἀγίας Τριάδος ρυτόν¹.

Κατόπιν τούτου εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ στῦλοι οὗτοι τῶν κρητο - μυκηναϊκῶν ἱερῶν ἀπετελοῦντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πιθανῶς: ἀφ' ἐνὸς ἐκ τινος

Εἰκ. 29. Μινωικὸς ἐλεύθερος στῦλος (δακτύλιος ἐκ Κνωσοῦ).

κατωτέρου στύλου, μειουμένου πρὸς τὰ ἄνω, καὶ τοῦ τετραπλεύρου κιονοκράνου του καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τινος ἄλλου στύλου, ἐνσφηνούμενου ἐνίοτε κατὰ βούλησιν ἐντὸς τοῦ κιονοκράνου τοῦ κατωτέρου στύλου, μειουμένου δὲ ἐπίσης πρὸς τὰ ἄνω, ὥστε νὰ καταλήγῃ εἰς κεραίαν. Ὁ δεῦτερος οὗτος στῦλος ἢ ἡ κεραία αὕτη ἦτο δυνατόν, ὅσάκις ἐκρίνετο σκόπιμον, νὰ ἀποσπᾶται ἀπὸ τοῦ κιονοκράνου τοῦ κατωτέρου στύλου, ὁ ὁποῖος τότε ἴστατο καὶ ἄνευ ταύτης.

Ἡ ὑπόθεσις αὕτη περὶ τῆς ἐκ μετάλλου ἐνίοτε κατασκευῆς τοῦ ἀνωτέρου μέρους (κεραίας) τῶν ἐλευθέρων στύλων τῶν κρητο - μυκηναϊκῶν ἱερῶν εἶναι δυνατόν νὰ ἰσχύῃ καὶ προκειμένου περὶ τοῦ δίκην ὀβελίσκου ἐλευθέρου πανυψηλοῦ στύλου, ὁ ὁποῖος εἰκονίζεται πρὸ τοῦ κρητικοῦ ἱεροῦ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Κνωσοῦ δακτυλίου (εἰκ. 29)² καί, συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ EVANS³, represents the male form of the aniconic image. Ὁ ἐν λόγῳ στῦλος φαίνεται νὰ στερεῖται τοῦ τετραπλεύρου κιονοκράνου τῶν ἄλλων κρητικῶν στύλων, οἱ ὅποιοι εἰκονίζονται πρὸ τῶν ἱερῶν, διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον καλεῖται ὀβελίσκος συνήθως ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν. Ὁ στῦλος οὗτος ὁμοιάζει ἀπλῶς

¹ MAPINATOS-HIRMER, ἔ.ἀ. 106.

Mainz, 1958, Nr. 7, 391, σημ. 1 καὶ 2 (βιβλιογραφία).

² MATZ, Götterscheinung und Kultbild im minoischen Kreta ἐν Abhandl. Ak. Wiss. u. Liter.

3 JHS 4, 1901, 171.

μὲ τὸ δίκην ὑψηλῆς κεραίας ἀνώτερον μέρος τῶν ἄλλων στύλων. Ὁ στῦλος ὁμῶς οὗτος εἶναι ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἀνώτατον τμήμα του, τὴν καθ'αυτὸ λογχοειδῆ ἀπόληξίν του, προφανῶς δὲ τοῦτο συμβαίνει λόγῳ ἐλλείψεως χώρου καὶ ἐπιθυμίας τοῦ τεχνίτου νὰ δηλώσῃ διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὸ μέγιστον ὕψος του, ἀντιθέτως πρὸς τὸ ρυτὸν τῆς Κάτω Ζάκρου, ἔνθα τὸ πελώριον ὕψος τῶν λογχοειδῶν ἀπολήξεων τῶν στύλων, λόγῳ ἀνέσεως χώρου, ἔχει δηλωθῇ. Δεύτερος στῦλος δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ παρασταθῇ ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω ἐκ Κνωσοῦ δακτυλίου. Ἀλλά, ἔαν κρίνομεν ἐκ τοῦ συνόλου τῶν κρητο-μυκηναϊκῶν στύλων, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ φαίνεται καθωρισμένος ὁ ἀριθμὸς των. Ἐξ ἄλλου δὲν ἀποκλείεται ἄλλος ὁμοιος στῦλος νὰ εὕρισκετο δεξιᾷ τοῦ ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τούτου ἱεροῦ, τὸ ὅποιον ἔχει κατὰ τὸ ἀριστερόν του μόνον μέρος δηλωθῇ.

Ὁ στῦλος οὗτος τοῦ ἐκ Κνωσοῦ δακτυλίου φαίνεται νὰ εἶναι πάντως, ὡς ἤδη ἐλέχθη, μονοκόμματος, ἄνευ κιονοκράνου, μειούμενος πρὸς τὰ ἄνω βαθμίδόν. Ὁ τύπος οὗτος δυνατὸν νὰ ἀποτελῇ παλαιότερον στάδιον, ἐκ τοῦ ὁποίου νὰ ἐξειλίχθῃ ὁ γνωστὸς μετὰ τετραπλεύρου κιονοκράνου στῦλος, ἐνθυμίζει δὲ ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἐλλείψεως κιονοκράνου τοὺς χειταῖκους στύλους.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι πάντες οἱ στῦλοι οὗτοι τῶν κρητομυκηναϊκῶν ἱερῶν φαίνεται ὅτι στεροῦνται διαμέσου δοκοῦ ἴσως, διότι δὲν ἀποτελοῦν ὁπωσδήποτε σύστημα ζευγῶν, σύστημα ἐκ δύο ἰσοῦψῶν καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου ἰσταμένων στύλων, συνδεομένων ὡς ἐκ τούτου δι' ὀριζοντίας δοκοῦ, σύστημα Η ἢ Π. Ἴσως διὰ τοῦ συγκροτήματος τῶν πλειόνων στύλων (τέσσαρες στῦλοι π.χ. ἐπὶ τοῦ ρυτοῦ τῆς Κάτω Ζάκρου), τῶν μὴ μάλιστα ἰσταμένων ἐνίοτε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου (βλ. τεμάχια ἀγγείων EVANS καὶ ΑΛΕΞΙΟΥ - ΠΛΑΤΩΝΟΣ : εἰκ. 27) ἐπετυγχάνετο, ἂν μὴ εὐχερέστερον, τοῦλάχιστον συχνότερον ἢ ἀπαγωγὴ τοῦ κεραυνοῦ, ἥτοι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ θεοῦ, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ σύστημα ζευγῶν Η ἢ Π.

Ἡ μὴ κατὰ ζεύγη καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου κατασκευὴ τῶν κρητομυκηναϊκῶν στύλων ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι μικρότερα κρητικά ἱερὰ κορυφῆς διέθετον ἕνα καὶ μόνον ὑψηλὸν στῦλον εἰς τινὰ ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῶν, ἄλλα δέ, πτωχότερα, οὐδένα διέθετον ἴσως στῦλον πρὸ αὐτῶν ἢ διέθετον συμβολικὴν ἀπλῶς, καὶ μικροτέρων προφανῶς διαστάσεων, μίμησιν αὐτοῦ.

Σημειωτέον ὅτι τὸ «θυμιατήριον» ἐντὸς τοῦ ἀδύτου τοῦ ἱεροῦ, τὸ ὅποιον εἰκονίζεται δεξιᾷ τοῦ στύλου ἐπὶ τοῦ ἐκ Κνωσοῦ χρυσοῦ δακτυλίου (εἰκ. 29), ἐνθυμίζει τὸ «θυμιατήριον», τὸ ὅποιον εἰκονίζεται ἐπὶ τοῦ μεγάλου χρυσοῦ δακτυλίου τῆς Τίρυνθος πρὸ τῆς ἐπὶ θρόνου καθημένης θεᾶς, εἶναι δὲ ἡ ὑπαρξίς του ἴσως ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνδεικτικὴ: ἐνθυμίζει τὴν ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος τῆς Ἀλεξανδρείας¹ γενομένην παρατήρησιν περὶ τοῦ θυμιατηρίου τὸ ὅποιον ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ Ἀδύτου-Δαβὶρ τοῦ ναοῦ τοῦ Σαλομῶντος, καθ' ἣν τὸ θυμιατήριον τοῦτο ἦτο σύμβολον τῆς ἐν τῷ μέσῳ τῷ κόσμῳ κειμένης γῆς, ἐξ ἧς αἱ ἀναθυμιάσεις, μέσος δὲ καὶ ὁ τόπος ἐκεῖνος τοῦ τε ἐντὸς καταπετάσματος, ἔνθα μόνῳ τῷ ἀρχιερεῖ ἐπιτρέπετο ρηταῖς εἰσιέναι ἡμέραις, καὶ τῆς ἔξωθεν περι-κειμένης ἀνλαίας τοῖς πᾶσιν ἀνειμένοις Ἑβραίοις διὸ μεσαίτατον οὐρανοῦ καὶ γῆς...

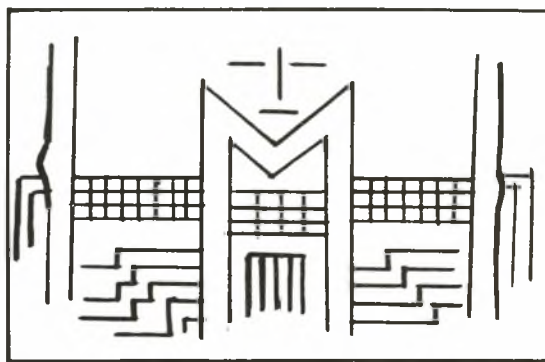
¹ V 6.

Τὸ θυμιατήριον τοῦτο πιστεύεται συνήθως ὅτι ἐπεῖχε διὰ τοὺς Ἑβραίους περίπου τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατελάμβανε ἐντὸς πολλῶν ἐθνικῶν ἀβάτων χώρων ὁ ὀμφαλός, καθὼς καὶ ἡ πυραμὶς, ἡ ὁποία εἰκονίζεται ἐπὶ πολλῶν νομισμάτων ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ. Ἀμφότερα, ὀμφαλὸς καὶ πυραμὶς, καθὼς καὶ στῦλοι, προέρχονται ἐκ τοῦ ἀνεικονικοῦ σταδίου τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ λατρευομένης θεᾶς, τῆς γῆς πιθανῶς.

Θ. ΒΑΛΚΑΝΙΚΑ

Ἐλεύθεροι στῦλοι εἰκονίζονται, ὡς φαίνεται, καὶ πρὸ ἐσχηματοποιημένου ἱεροῦ ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ μνημειώδους πίθου τῆς Γιουγκοσλαβίας (Vinča) δημοσιευομένου ὑπὸ τοῦ ΡΟΡΟΝΙΤΣΧ (εἰκ. 30)¹. Τὸ ἱερὸν τοῦτο: α) τριμερὲς καὶ ἔχον β) ὑπερυψωμένον τὸ με-

Εἰκ. 30. Ἐλεύθεροι στῦλοι (ἀγγεῖον Vinča).

σαῖον κλίτος καὶ ἐκατέρωθεν τούτου γ) ἀνὰ ἓνα πανύψηλον στῦλον καὶ δ) παραλλήλους τεθλασμένας γραμμάς, αἱ ὁποῖαι δηλοῦν πιθανῶς κλιμακοστάσια, ἐνθυμίζει τὸ τριμερὲς ἱερὸν (κορυφῆς;) τῆς τοιχογραφίας ἐκ Κνωσοῦ (εἰκ. 26), εἶναι δὲ αἰγαιακῆς προελεύσεως πιθανῶς καὶ ἴσως ἐλλαδικῆς μᾶλλον ἢ κρητικῆς, διότι τὸ πολὺ ὑπερυψωμένον μεσαῖον κλίτος ἐνθυμίζει τὸ ὁμοίως πολὺ ὑπερυψωμένον μεσαῖον κλίτος τοῦ τριμεροῦς ἱεροῦ (κορυφῆς) τοῦ χρυσοῦ ἐλάσματος τοῦ Βόλου. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἄνωθεν τοῦ μεσαίου κλίτους τοῦ τριμεροῦς βαλκανικοῦ ἱεροῦ ἐσχηματοποιημένη μορφή ταυτίζεται ὑπὸ τοῦ ΡΟΡΟΝΙΤΣΧ πρὸς ἐπιφαινόμενον θεόν. Οὗτος ἐνθυμίζει τὸν ἐπιφαινόμενον θεὸν τοῦ ἐκ Κνωσοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ἐκ Μυκηνῶν ἀφ' ἑτέρου χρυσοῦ δακτυλίου (βλ. εἰκ. 29 καὶ 31), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐνισχύει τὴν γνώμην τοῦ ΜΑΤΖ² ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς τοιχογραφίας τοῦ τριμεροῦς ἱεροῦ τῆς Κνωσοῦ ἔχει εἰκονισθῇ σκηνὴ ἐπιφανείας θεότητος (ἢ ἀναμονὴ ταύτης). Μόνον ὅτι ἡ ἐπιφάνεια αὕτη δὲν εἶναι ἴσως ἡ τῆς μεγάλης θεᾶς, ὡς πιστεύει ὁ ΜΑΤΖ, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς καὶ παντοδυνάμου συζύγου τῆς. Σημειωτέον ἐξ ἄλλου ὅτι ἐξ ἐκατέρου στύλου τοῦ τριμεροῦς βαλκανικοῦ ἱεροῦ ὑπάρχει ζευγὸς ἀποφύσεων (διπλῇ γραμμῇ πρὸς τὰ κάτω), ὑποδηλοῦν ἴσως ἀλύσεις.

¹ RA 1965, 2, 42 εἰκ. 24.

² Βλ. σ. 179, σημ. 2.

ΑΡΧΑΙΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΑΠΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΚΕΡΑΥΝΟΥ

Ἡ διατυπωθεῖσα γνώμη περὶ τῆς κατασκευαστικῆς σημασίας τῶν ὑψηλῶν καὶ ἐνίοτε μεταλλίνων στύλων ἐνισχύεται καὶ ἔκ τινων ἀρχαίων πληροφοριῶν.

Ὅτι ὁ μηχανικός, οὕτως εἶπεν, τρόπος ἀπαγωγῆς τοῦ κεραυνοῦ ἦτο γνωστὸς εἰς τοὺς κατοίκους τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς γενικῶς φαίνεται καὶ ἔκ τῶν ἀκολουθῶν ἀρχαίων παραδόσεων.

α) Τὸ Πασχάλιον Χρονικὸν ¹ ἀναφέρει περὶ τοῦ Περσέως ὅτι, μεταβὰς οὗτος εἰς τὴν Συρίαν ἐξετέλεσε μετὰ τῶν μελῶν τῆς ἐκεῖ ὑπαρχούσης (ἐξ Ἀργούς) παροικίας, ἱκετηρίους τελετάς, ἐν ἀκολουθίᾳ τῶν ὁποίων κεραυνὸς ὑπὸ μορφὴν σφαίρας κατήλθεν ἔκ τοῦ οὐρανοῦ, τὸ δὲ ἔκ τῆς σφαίρας ληφθὲν πῦρ ἐλατρεύετο ἔκτοτε ὡς θεῖον καὶ ὑπὸ τῶν Περσῶν.

Ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Χρονικοῦ τούτου προκύπτει ὅτι ὑπῆρχεν ἡ παράδοσις κατὰ τὴν Ὑστέραν ἀρχαιότητα ὅτι κατὰ τὴν μυθικὴν ἐποχὴν ἦτο δυνατόν κατόπιν διαφόρων τελετῶν νὰ γίνῃ ἀπαγωγή τοῦ κεραυνοῦ καὶ μάλιστα ὑπὸ μορφὴν σφαίρας — καὶ σήμερον πιστεύεται ὅτι ἐνίοτε ὁ κεραυνὸς πίπτει ὑπὸ μορφὴν σφαίρας —, ἐξ ἄλλου δὲ ὅτι προσπάθεια κατεβάλλετο κατὰ τὴν Ὑστέραν ἀρχαιότητα νὰ ἀναχθῇ εἰς τινὰ κοινὴν πηγὴν ἀφ' ἑνὸς ἢ ὑπὸ τῶν μυθικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος κληρονομηθεῖσα λατρεία τοῦ θεοῦ πυρὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ ὑπὸ τῶν Περσῶν εὐρέως ἀσκουμένη πυρολατρεία, ἥτοι εἰς τὸν Περσέα, ἴσως λόγῳ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

Ὅτι ὑπῆρχεν ἡ παράδοσις αὕτη ἔντονος κατὰ τὴν Ὑστέραν ἀρχαιότητα περὶ ἀπαγωγῆς τοῦ κεραυνοῦ φαίνεται καὶ ἔκ τινος ἄλλου χωρίου:

β) Ὁ SERVIVS ², ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Βιργιλίου, ζήσας κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Νεωτέρου, ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Προμηθεὺς ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν οὗτοι ἐθυσίαζον, νὰ μὴ ἀνάπτουν πυρὰν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ἀλλὰ νὰ καταβιβάζουν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὸ πῦρ ἔκ τοῦ οὐρανοῦ. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ἴσως ταύτην ὁ ἥρως οὗτος ἦτο γνωστὸς καὶ ὡς *Πυρφόρος* (=ἱερεὺς πυρφόρος). Ἡ περιγραφή αὕτη τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Βιργιλίου, καθ' ἣν ὁ Προμηθεὺς ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ κεραυνοῦ πρὸς δημιουργίαν πυρᾶς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ καὶ ὀλοκαύτωσιν τῶν σφαγίων τῶν εὐρισκομένων ἐπ' αὐτοῦ, ἐνθυμίζει τὴν ἐξ οὐρανοῦ ἀπαγωγὴν τοῦ θεοῦ πυρὸς πρὸς ὀλοκαύτωσιν τῶν σφαγίων τοῦ βωμοῦ κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Σαλομῶντος προσφερθείσης θυσίας κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, καθὼς καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Προφήτου Ἡλίας ὁργανωθεῖσαν ὁμοίαν περίπου τελετὴν πρὸς κατάπαυσιν τοῦ ἀύχμου.

γ) Τὸ Πασχάλιον Χρονικὸν ³ ἀναφέρει περὶ τοῦ Ζωροάστρου (ζήσαντος κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα π. Χ. ⁴) ὅτι οὗτος ἠθέλησε νὰ ἀποθάνῃ διὰ τοῦ κεραυνοῦ καὶ δὴ ἀπανθρακούμενος ὑπ' αὐτοῦ — ἐν εἵδει ὀλοκαυτώματος προφανῶς — καὶ πράγματι ἐπέτυχε τοῦτο. Ἡ αὕτη πληροφορία ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Κεδρηνοῦ ⁵, καθὼς καὶ ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ Γλυκᾶ ⁶.

1 Βλ. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 72.

2 Βουκολ. VI 42.

3 Ἐ.ά. 67.

4 AJA 53, 1949, 275 (The Problem of Zoroastres).

5 Ἱστορ. Συν. 16 β-γ (ΒΕΚΚΕΡ 129).

6 Αὐτόθι 243.

δ) Συναφῶς πρὸς τὸν τρόπον τοῦτον, ὁ ὁποῖος ἦτο γνωστὸς εἰς τοὺς Πέρσας, ὁ Πλίνιος ¹ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Τυρρηνίας Porsenna ὁμοίως ἐγνώριζε τὸ μέσον προσελκύσεως τοῦ κεραυνοῦ καὶ ὅτι ἐφήρμοσε τὴν μέθοδον ταύτην προκειμένου νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν πόλιν τῆς Τυρρηνίας Bolsena ἔκ τινος τέρατος ὀνόματι Olta, τὸ ὁποῖον ἐλυμαίνεται τὴν περιοχὴν, εἶναι γνωστὸν δὲ ὅτι οἱ Τυρρηνοὶ ἦσαν χαλκουργοὶ καὶ μικρασιατικῆς καταγωγῆς.

ε) Ὁ Πλίνιος ² ἐπίσης παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Tullius Hostilius προσεπάθησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν μέθοδον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Numa Pompilius καὶ νὰ προκαλέσῃ ἀπαγωγὴν τοῦ κεραυνοῦ, ὑπέστη ὅμως κατακεραύνωσιν ἐξ ἀτυχήματος λόγῳ ἀτελείας τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐφαρμοσθείσης τελετῆς (μεθόδου δηλαδὴ). Τὸν θάνατον τοῦτον πολλοὶ τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν ἀπέδωκαν εἰς ἀπλὴν κατακεραύνωσιν τοῦ Διός.

ζ) Ὁ Πλίνιος ³ διηγεῖται ὡσαύτως ὅτι ὁ Arpius εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ συλλέγῃ τὸ πῦρ τοῦ οὐρανοῦ καὶ νὰ θάπτῃ τοῦτο εἰς τὴν γῆν.

Αἱ μαρτυρίαι αὗται τοῦ Πλινίου (δ-ζ) πεῖθουν ὅτι ὑφίστατο κατὰ τὴν ἐποχὴν του παράδοσις, καθ' ἣν κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους ἦτο γνωστὸς καὶ εἰς τὴν Τυρρηνίαν ὁ τρόπος τῆς ἀπαγωγῆς τοῦ κεραυνοῦ. Καὶ ἐνταῦθα δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ Τυρρηνοὶ ἐφημίζοντο ἀνέκαθεν ὡς ἀριστοὶ χαλκουργοί. Γνωστὸν εἶναι ἐξ ἄλλου ὅτι οὗτοι εἶχον ἀναπτύξει εἰς τὸ ἔπακρον τὴν ἀπὸ τοῦ κεραυνοῦ μαντεῖαν, διέθετον δὲ καὶ εἰδικὰς σχολὰς τῆς μαντικῆς ταύτης. Τῆς αὐτῆς μαντικῆς μάλιστα εὐρετῆς ἐθεωρεῖτο ὁ χθόνιος καὶ ὑπὸ μορφὴν παιδὸς ἐμφανιζόμενος ἥρως Tages ⁴, ὁ ὁποῖος παραδίδεται ὅτι ἐδίδαξε ταύτην εἰς τὸν Τυρρηνὸν Tarchon ⁵.

η) Συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις, οἱ Τελχῖνες ⁶, οἱ ὁποῖοι κατόικουν ἀρχικῶς εἰς τὴν νῆσον Κρήτην, καλουμένην πάλαι ποτὲ Τελχινίαν ἐξ αὐτῶν, καὶ ἐκ Κρήτης μετέβησαν εἰς Κύπρον καὶ εἰς Ρόδον, ὁμοίως καλουμένην Τελχινίδα ἐξ αὐτῶν, ἦσαν χαλκουργοὶ κυρίως, κρύπτοντες μάλιστα μετ' ἐπιμονῆς τὰ μυστικὰ τῆς τέχνης των. Οὗτοι ἦσαν ἱκανοὶ νὰ προκαλοῦν χιόνας, νέφη, χάλαζαν καὶ βροχὴν, θεωρούμενοι ὡς ἐκ τούτου ἄτομα ὑπερφυσικὰ καὶ ἐνίοτε φοβερὰ λόγῳ τῆς ἱκανότητός των ταύτης ἀκριβῶς νὰ δαμάζουν ὑπερφυσικὰς δυνάμεις καὶ νὰ ἐπωφελῶνται αὐτῶν. Ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τῆς ἐπεμβάσεώς των ταύτης εἰς θέματα ἀφορῶντα εἰς τὰς καιρικὰς συνθηκάς καὶ ἐν γένει εἰς τὰ μυστικὰ τῆς φύσεως ἐπροξένησαν, λέγεται, τὴν ὀργὴν τοῦ Διὸς — ὁ ὁποῖος τοὺς κατεπόντισεν — ἢ τοῦ Ἀπόλλωνος — ὁ ὁποῖος τοὺς κατετόξευσε.

Τὰ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα τῶν παραδόσεων τούτων εἶναι ὅτι οἱ Τελχῖνες: α) ἦσαν περίφημοι χαλκουργοὶ καὶ β) ἠδύναντο νὰ προκαλοῦν χιόνας καὶ βροχὴν.

Θὰ ἔπρεπε συναφῶς νὰ ἀναφερθῇ ὅτι ἕτερος τέκτων χαλκοῦ, ὁ Koshar τοῦ ἔπους τῆς Anat (14^{ος} αἰὼν π.Χ.) ⁷ καὶ ὑπεύθυνος τῆς κατασκευῆς τοῦ ναοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ κε-

¹ II, LIV 140 (βλ. καὶ RE XXII ἐν λ. Porsenna).

² II, LIV 140.

³ Αὐτόθι.

⁴ L. TAYLOR, Local Cults of Etruria, 139.

⁵ Αὐτόθι. Ὁ Tarchon καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ ὑπὸ μορφὴν παιδὸς ἐμφανιζόμενος χθόνιος θεὸς Tages συγγέ-

ονται ἐνίοτε (ΣΤΡΑΒΩΝ V 2. 2).

⁶ Βλ. ΔΙΟΔ. ΣΙΚΕΛ. V 55 ΣΤΡΑΒΩΝ XIV 653. ΕΥΣΤΑΘ. Σχόλ. Ἰλιάδ. 772.

⁷ C. VIROLLEAUD, La déesse Anat, Mission de Ras-Shamra IV, 88. C. GORDON, Ugaritic Literature.

ραυνοῦ Baal τῆς Ugarit, φαίνεται ὁμοίως ἐπιδιδόμενος εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μυστικῶν τῆς φύσεως, ἔχων καὶ τινὰ σχέσιν πρὸς τὴν Κρήτην (= Caph - tor) πιθανῶς.

Ἡ σχέσις τῶν Τελχίνων χαλκουργῶν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς φαίνεται νὰ ἐνισχύεται ἐν μέρει καὶ γλωσσολογικῶς: Ἡ λέξις Τελ - χιν φαίνεται συγγενῆς πρὸς τὴν τυρρηνικὴν λέξιν Tarchon, πρὸς τὸ ὄνομα δηλαδὴ τοῦ Τυρρηνοῦ ἥρωος, ὁ ὁποῖος παρέλαβεν ἀπὸ τὸν χιθόνιον θεὸν τὰ κεραυνοσκοπικὰ βιβλία πρὸς διδασκαλίαν τῆς κεραυνοσκοπικῆς τέχνης εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ ὄνομα Tarchon ἐξ ἄλλου πιστεύεται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ τοῦ ἐθνικοῦ τυρρηνικοῦ ὀνόματος Tarquinius καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Τυρρηνοὶ ἐφημίζοντο ὡς ἄριστοι χαλκουργοί. Ἡ λέξις Tarchon ἄλλωστε φαίνεται συγγενῆς πρὸς τὴν λέξιν Tarchund¹, πρὸς τὸ ὄνομα δηλαδὴ χετταϊκοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ. Αἱ λέξεις αὗται προέρχονται πιθανῶς ἐκ τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς ρίζης (s)ten—, σημαίνουσιν θόρυβον γενικῶς. Ἐκ τῆς ρίζης ταύτης κατὰ τὸν C. D. BUCK² ἐδημιουργήθη: ἡ ἑλληνικὴ λέξις στένω, ἡ λατινικὴ tonare καὶ αἱ λατινογενεῖς tonpere, tun, thunder, donder, donar κ.ο.κ. Τῶν λέξεων τούτων φαίνεται συγγενὲς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Γερμανικοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ Thor³, τοῦ ἔχοντος ὡς ἱερὸν σύμβολον τὴν δρῦν, ἥτοι τὸ σύμβολον αὐτοῦ τούτου τοῦ Δωδωναίου Διός.

Περὶ τοῦ φόβου, τὸν ὁποῖον ἐνεποιοῦν τὰ περὶ τὴν χαλκουργίαν ἀσχολούμενα ἄτομα τῆς μυθικῆς ἐποχῆς (πολλὰ τῶν ὁποίων, φαίνεται, συνεκέντρουν εἰς ἑαυτὰ πάσας τὰς ὑφισταμένας τότε μετεωρολογικὰς, τεχνικὰς καὶ καλλιτεχνικὰς γνώσεις) καὶ τῆς σχέσεώς των πρὸς τὰ ἱερὰ σπήλαια ἔχει πραγματευθῇ ἤδη ὁ καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ⁴, τονίσας σχετικῶς ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Πυθαγόρας φέρεται μαθητεύσας εἰς ἐν τῶν σπηλαίων τούτων (Ἰδαῖον).

θ) Περὶ τοῦ Πυθαγόρου συγκεκριμένως ἀναφέρεται ὅτι οὗτος ἐκαθαρίσθη «τῇ κεραυνίᾳ λίθῳ» εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἰδαίου ἄντρου ὑφ' ἐνὸς τῶν Ἰδαίων Δακτύλων. Ὁ φυσικομαθηματικὸς Ε. Κ. ΠΛΑΤΑΚΗΣ⁵, ὁ ὁποῖος ἐδημοσίευσε μελέτην περὶ τοῦ Ἰδαίου ἄντρου, δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ἢ καθαρσις αὕτη νὰ ἐγένετο διὰ κεραυνοῦ, προσθέτων ὅτι «ἐπειδὴ ἡ καθαρσις ἐν τόπῳ ἱερῷ, ὡς τὸ Ἰδαῖον, ἀφορᾷ εἰς ψυχικὴν καθαρσιν καὶ οὐχὶ εἰς σωματικὴν, ἡ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὑπόθεσις περὶ τῆς διὰ κεραυνοῦ καθάρσεως τοῦ Πυθαγόρου δύναται νὰ στηριχθῇ, ὁπότε ἀγόμεθα εἰς περαιτέρω σκέψεις, μήπως δηλαδὴ τὸ Ἱερατεῖον τοῦ Ἰδαίου, λόγιον μάλιστα, εἶχε γνώσεις τινὰς περὶ τοῦ σήμερον λεγομένου ἡλεκτρισμοῦ» καὶ καταλήγει: «Νομίζομεν ὅτι τὸ θέμα εἶναι ἄξιον ἐρεῦνης».

Ἐὰν οἱ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι ἐχρησιμοποίησαν ἐπὶ τοῦ Πυθαγόρου καθαρσιν βασιζομένην ἐπὶ τῆς ἀπαγωγῆς τοῦ κεραυνοῦ, δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ μέθοδός των ἀπετέλει, μερικῶς τοῦλάχιστον, ἐπιβίωσιν τῆς προϊστορικῆς παραδόσεως προσερχομένην ἐκ τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ, ἀπετέλει ἐπιβίωσιν τῆς μεθόδου, τὴν ὁποίαν ἐφήρμοζον οἱ μυθικοὶ χαλκουργοὶ τῆς προϊστορικῆς Κρήτης, οἱ Τελχῖνες δηλαδὴ. Συμφώνως

1 O.R. GURNEY, The Hittites, 138 (Pelican A 259).

2 Dictionary of Selected Synonyms in the Principle Indo-European Languages, 57 [1. 56].

3 Βλ. HAUSSIG, ἑ.δ., Γερμαν., 88 ἐν λ.

4 Τὸ Ὀροπέδιον τῆς Νίδας καὶ τὸ Ἰδαῖον Ἄντρον

ἐν Ἑπετ. Φιλοσ. Σχολ. Παν. Ἀθηνῶν 1956 - 7, 239-βλ. ἐπίσης Zur Frage der Grotte von Arkalochori ἐν Kadmos 1 (2), 93.

5 Τὸ Ἰδαῖον Ἄντρον, 1965, 48-9.

ὅμως πρὸς τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνητῶν ¹ τὰ κρητικὰ ἱερὰ κορυφῆς φαίνονται νὰ ἐγκαταλείπονται κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς νεοανακτορικῆς ἐποχῆς καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἡ λατρεία εἰς τὰ αὐτὰ ἱερὰ συνήθως ἀπὸ τῆς ὑπομυκηναϊκῆς καὶ τῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἐρευνητῶν ² ἐπίσης, δείγματα τῶν ἐλευθέρων στύλων, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῶν ἱερῶν κορυφῆς, παύουν νὰ ὑπάρχουν ἀπὸ τοῦ 1450 π.Χ. Ὑπάρχει πιθανότης λοιπὸν κατόπιν τούτου ἡ ἐξαφάνισις τῶν ἐλευθέρων μινωικῶν στύλων, ὡς καὶ ἡ ἐγκατάλειψις τῶν κρητικῶν ἱερῶν κορυφῆς, εἰσέτι δὲ καὶ ἡ μετανάστευσις τῶν Τελχίνων πρὸς Ἀνατολὰς, νὰ ὀφείλονται εἰς τὴν λόγῳ τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας προκληθεῖσαν πρὸ τοῦ 1450 π.Χ. ἐρήμωσιν τῆς μεγαλονήσου καὶ τὴν ἀκολουθήσαν διασπορὰν πολλῶν ἐκ τῶν κατοίκων αὐτῆς (κατὰ τὰ πορίσματα τῆς γνωστῆς ἐρεῦνης τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ) καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ Πυθαγόρου ἐφαρμοσθεῖσα μέθοδος νὰ ἔλκη τὴν καταγωγὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς (βλ. κατωτέρω).

ι) Κατὰ τὸν Πausanias (VIII 38. 3) ἐν καιρῷ αὐχμοῦ ὁ ἱερεὺς τοῦ Λυκαίου Διὸς ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ ὁμίχλην καὶ συνεπῶς βροχὴν.

ια) Κεραυνὸν καὶ βροχὴν ἦτο εἰς θέσιν νὰ προκαλέσῃ (βλ. ἄνωτέρω) ὁ προφήτης Ἡλίας κατὰ τὴν Ἀγ. Γραφήν.

ΚΥΡΙΑ ΜΕΣΑ ΠΡΟΣΕΛΚΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΕΡΑΥΝΟΥ

ΣΤΥΛΟΙ ΚΑΙ ΔΕΝΔΡΑ

Κατὰ πόσον εἰς πάσας τὰς ἐν λόγῳ περιπτώσεις (α - ια), εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρεται ἡ ὑπαινίσσεται ἀπλῶς ἀπαγωγὴ τοῦ κεραυνοῦ ἢ δημιουργία προϋποθέσεων βροχῆς, ἐχρησιμοποιοῦντο ὑψηλοὶ στῦλοι, μετάλλιοι ἢ μὴ, εἶναι ἄγνωστον ἀσφαλῶς. Ἐλέχθη ὅμως ἤδη ὅτι εὐρέως διαδεδομένη ἦτο εἰς τοὺς ἀρχαίους λαοὺς ἡ ἀντίληψις ὅτι δένδρα ὑψηλὰ προσεῖλκυον κατὰ κανόνα τὸν ὁδηγὸν τοῦ κεραυνοῦ. Δυνατὸν συνεπῶς νὰ ἐγένετο ἐνίοτε καὶ ἀπαγωγὴ τούτου δι' αὐτῶν. Ἀπαξ καὶ ἡ ἰδιότης τῶν δένδρων τούτων, ἰδίως μάλιστα τῆς δρυὸς (εὐδοκιμούσης συνήθως εἰς σχετικὸν ὑψόμετρον, ἔνθα διέρχονται καὶ τὰ θυελλοφόρα νέφη) κατέστη γνωστὴ, κατέστη πιθανῶς ἀκολουθῶς γνωστὴ καὶ ὁμοία ἰδιότης τῶν ἐλευθέρως ἵσταμένων στύλων μιμουμένων ἀρχικῶς τὸν κορμὸν τοῦ δένδρου, μὲ μείωσιν πρὸς τὰ ἄνω δηλαδή, ὑπὸ τύπον ὑψηλοῦ δόρατος (ἐξ οὗ καὶ ἡ ἐτυμολογία τούτου ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ ἡ λέξις δένδρον ρίζης κατὰ τὸν C. D. Buck)³.

Σαφῶς λοιπὸν διαχωρίζεται πλέον κατόπιν τούτου ἡ σημασία τῶν στύλων τῶν κορυφῶν τῶν οἰκιακῶν ἱερῶν καὶ τῶν σπηλαίων, τῶν ἐστεγασμένων χώρων δηλαδή, ἡ ὁποία ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τεκτονικὴ, ἀπὸ τὴν τῶν ἐλευθέρων καὶ ὑπαιθρίων στύλων τῶν ἱερῶν, ἡ ὁποία, ὡς φαίνεται, ἦτο ἀρχικῶς μηχανικὴ - ἠλεκτρικὴ καὶ βραδύτερον προφυλακτικὴ - εὐετηριακὴ. Διότι πρέπει ἰδιαίτερος νὰ τονισθῇ ὅτι, ὅπως δὲν εἶναι δυνατόν ὅλοι οἱ στῦλοι τῶν ἐστεγασμένων χώρων νὰ ἐτύγχανον λατρείας, δὲν εἶναι ἐξ

¹ ΠΛΑΤΩΝ, Κρητικὰ Χρονικά 1951, 159.

³ Ἑ.ἀ. 48 [1. 42].

² ΑΛΕΞΙΟΥ, Κρητικὰ Χρονικά 1964, 346, σημ. 31.

ἴσου δυνατόν καὶ ὅλοι οἱ ὑπαίθριοι στῦλοι ἢ στῆλαι νὰ εἶχον μηχανικὸν - ἠλεκτρικὸν σκοπὸν, νὰ ἐχρησίμευον δηλαδὴ πρὸς ἀπαγωγὴν τοῦ κεραυνοῦ, πολλοὶ δὲ τούτων θὰ ἀπετέλουν συμβολικὰς μιμήσεις μᾶλλον τῶν μεγάλων στύλων ἐπιφανῶν ἱερῶν—κορυφῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πιθανῶς, διὰ τῶν ὁποίων ἔστιν ὅτε ἐπετυγχάνετο πράγματι ἡ ἀπαγωγή τοῦ κεραυνοῦ—ἢ ἦσαν καὶ δηλωτικὰ σημεῖα ἐνίοτε χώρου πληγέντος ὑπὸ κεραυνοῦ. Καὶ ὁ NILSSON¹ ἄλλωστε παρατηρεῖ προκειμένου περὶ τῶν ἐλευθέρων στύλων ἢ στῆλῶν ὠρισμένων ἑλληνικῶν ἱερῶν, ὅτι ἐτοποθετοῦντο πολλάκις ὡς σημεῖα ἐνδεικτικὰ τοῦ μέρους τῆς πτώσεως τοῦ κεραυνοῦ, χαρακτηρίζοντα τὸν πέραξ αὐτῶν χώρον ἐνηλύσιον καὶ ἄβατον συνεπῶς. Καθ' ὅμοιον ἔξ ἄλλου τρόπον καὶ ὅλα τὰ δένδρα τῶν ἱερῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐχρησίμευον ὡς μέσα ἀπαγωγῆς τοῦ κεραυνοῦ ἀλλὰ τὰ πλεῖστα τούτων ἀπετέλουν μᾶλλον *μαρτύρια* συγχεόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ πρὸς τὴν παρουσίαν τοῦ θεοῦ, τοῦ ἐπιφαινομένου διὰ τοῦ οὐρανοῦ πυρός, τοῦ κεραυνοῦ, καὶ τῆς ἀκολουθοῦσης βροχῆς, τοῦ ἱερογαμῖαν τελούντος μετὰ τῆς χθονίας θεᾶς, μετὰ τῆς γῆς, τοῦ θνήσκοντος καὶ ἀναγεννωμένου ἐν καιρῷ, ἦσαν δὲ ταῦτα σύμβολα τοῦ κύκλου τῆς ζωῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ θανάτου ἀφ' ἑτέρου, συνεδέοντο δηλαδὴ: α) πρὸς τὴν ἀντίληψιν περὶ θανάτου, καθὼς ἴσως προσελκύοντα τὸν κεραυνὸν καὶ πλησσομένα ὑπ' αὐτοῦ (βλ. κατωτέρω) ἀλλὰ καὶ β) πρὸς τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐκ τοῦ θανάτου προκαλουμένης νέας ζωῆς, καθὼς ἴσως κεκαυμένα ἀλλ' ἐν καιρῷ θάλλοντα νέον βλαστὸν, μεσολαβούσης πιθανῶς τῆς γονιμοποιήσεως τῆς γῆς μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς. Τὰ δένδρα ταῦτα καὶ οἱ στῦλοι οὗτοι (ἢ αἱ στῆλαι αὗται) ἢ καὶ συμβολικὸς συνδυασμὸς ἀμφοτέρων τούτων εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς (*maypole*)² ἀπετέλουν συνεπῶς στοιχεῖα τῆς εὐετηριακῆς ὑπαιθριῶς ἀσκουμένης λατρείας, ἡ ὁποία ἦτο χθονία καὶ οὐρανία συγχρόνως. Ἦδη καὶ ὁ ΠΛΑΤΩΝ³ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «διπλοῦ χαρακτῆρος» τῆς λατρευομένης ἐπὶ τῶν κρητικῶν ἱερῶν κορυφῆς θεᾶς, λέγων ὅτι αὕτη ἦτο οὐρανία καὶ χθονία, προσθέτων δὲ ὅτι μετὰ τῆς θεᾶς ταύτης συνελατρεύετο πιθανῶς «καὶ ὁ νεαρὸς θεὸς τῆς βλαστήσεως, ὁ θνήσκων καὶ ἀνιστάμενος», καθόσον τοῦτο θὰ ἐδικαιολόγει καὶ «τὴν τοποθέτησιν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἱεροῦ τοῦ τάφου του», κατὰ τὴν γνώμην του.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁμως δεόν νὰ διατυπωθῇ ἡ ἀκόλουθος γνώμη συμπληρωματικῶς: Ἡ κυρίως λατρευομένη θεότης τῶν κρητομυκηναϊκῶν ἱερῶν κορυφῆς δὲν φαίνεται νὰ ἦτο, ὅπως συνήθως πιστεύεται, ἡ μεγάλη θεὰ τῆς γῆς καὶ νὰ συνελατρεύετο μετ' αὐτῆς δευτερευόντως μόνον ὁ θεὸς τῆς βλαστήσεως, ὥστε δὲν ἐπιτρέπεται κατ' ἐπέκτασιν τῆς θείας διαρθρώσεως ταύτης νὰ γίνεται λόγος περὶ μητριαρχίας εἰς τὴν κρητο-μυκηναϊκὴν κοινωνίαν. Ἡ κυρία θεότης τῶν κρητο-μυκηναϊκῶν ἱερῶν κορυφῆς ἦτο ὁ θεὸς τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς καί, ὡς ἐκ τούτου, καὶ τῆς βλαστήσεως καὶ συνεπῶς πάσης ζωῆς, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατερχόμενος θεὸς καὶ γονιμοποιῶν τὴν μεγάλην θεὰν τῆς γῆς καὶ «Κύριος» αὐτῆς. Αἱ δύο αὗται θεότητες ἀπετέλουν θεῖον ζεῦγος, ἦτο δὲ ὁ θεὸς οὗτος ὁ θεῖος ἄναξ (*wa-na-x*), ἐνῷ ἡ θεὰ αὕτη ἦτο ἡ θεία ἄνασσα (*wa-na-ssa*) τῶν πινακίδων τῆς γραμμικῆς γραφῆς B⁴.

¹ Zu Zeus Kataibates, *Opuscula Selecta* 1, 1951, 34 κέ. Βλ. καὶ A History of Greek Religion, 80.

² B.L. FRANKFORT, *Cylinder Seals*, 205 κ.έ.

³ Κρητικὰ Χρονικά 1951, 156.

⁴ L. R. PALMER, *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, 357.

Ἡ ἐπίσημος θέσις τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος εἰς πολλὰ μυκηναϊκὰ κέντρα, ὅπως παρουσιάζεται σήμερον ἐκ τῶν πινακίδων τῆς γραφῆς ταύτης, ὡς καὶ ἡ στενὴ σχέσις του πρὸς τὸν ἄνακτα καὶ τὴν ἀνασσαν, καθὼς παρατηρεῖ ὁ PALMER¹, ἐνισχύουν τὴν γνώμην τοῦ KRETSCHMER ὅτι Ποσειδῶν σημαίνει «Κύριος τῆς Γῆς». Ὁ θεὸς οὗτος ἀποβαίνει βραδύτερον, πρὸς τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, καὶ Κύριος τῆς θαλάσσης, λόγῳ ἴσως τῆς εἰς τὴν ναυσιπλοίαν ἐπιδόσεως ὠρισμένων φύλων τῶν λατρευτῶν του ἢ ἴσως, μᾶλλον, λόγῳ τῆς ἀρχικῆς του σχέσεως πρὸς τὰ ὑπόγεια ρεύματα τῆς γῆς, γνωστὰ ὑπὸ τὸ συμβολικὸν ὄνομα *θάλασσα* (βλ. κατωτέρω), τὰ ὅποια συνεκoinώνουν καὶ μετὰ τῆς θαλάσσης τελικῶς ἢ καὶ λόγῳ ἀμφοτέρων τῶν στοιχείων τούτων πιθανῶς.

Ἡ προσωνυμία τοῦ, μυκηναϊκῆς καταγωγῆς, θεοῦ τούτου παρουσιάζει πάντως ἐκπληκτικὴν ὁμοιότητα, συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνητῶν², πρὸς ἀντιστοιχοῦς προσαγορεύσεις ἀνατολικῶν θεῶν: π.χ. ἀπανιῶ ἢ προσαγόρευσις αὕτη εἰς: τοὺς Σουμερίους ὡς En-ki, τοὺς Χετταίους ὡς Wurunkatte, τοὺς Χουρρίτας ὡς Irbitiga, τοὺς Χαναναίους ὡς Baal Ars (Aliyan) καὶ τοὺς Μεσοποταμίους ὡς Ninurta³.

Ὅλαι αἱ προσωνυμίαι αὗται τῶν θεῶν τούτων σημαίνουν «Κύριος τῆς Γῆς», οὕτως ὥστε ἐπιβάλλεται, καθ' ἃ σήμερον πιστεύεται, νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ἡ ἐλληνικὴ προσωνυμία *Ποσειδῶν* (=Κύριος τῆς Γῆς) εἶναι μετάφρασις ἀπλῶς ὑπαρχούσης ἀνατολικῆς ἀντιστοίχου προσωνυμίας. Ἀντίστοιχοι προσαγορεύσεις ἦσαν ἴσως καὶ ἄλλαι προσωνυμίαι τοῦ θεοῦ τούτου: *γαῖοχος* π.χ., ἀλλά, ἐνῶ αὗται παρέμειναν ἐπίθετα αὐτοῦ, ἡ προσαγόρευσις Ποσειδῶν ἀπέβη τελικῶς τὸ κύριον ὄνομά του.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ παρατηρηθῇ ὡσαύτως ὅτι ἐνῶ εἰς τὰ χετταϊκὰ βασιλικὰ ὀνοματόσημα τὸ ιδεόγραμμα τῆς ἀνάσσης, ἡ ὁποία καὶ ἐκεῖ ταυτίζεται πρὸς τὴν θεῖαν ἀνασσαν, εἶναι γυναικεία κεφαλὴ, τὸ ιδεόγραμμα τοῦ ἄνακτος, ὁ ὁποῖος ἀντιστοίχως ταυτίζεται καὶ πρὸς τὸν θεῖον ἄνακτα, εἶναι, καθὼς ἤδη ἐλέχθη, ἐλεύθερος στῦλος (βλ. εἰκ. 24), μειούμενος πρὸς τὰ ἄνω καὶ σχηματίζων κορυφὴν (στῦλος καὶ ὑπερθεῖν αὐτοῦ διπλοσπείρα εἶναι τὸ ιδεόγραμμα τῆς λέξεως μέγας βασιλεὺς, ἐνῶ τὸ ιδεόγραμμα τῆς μεγάλης βασιλίσσης εἶναι γυναικεία κεφαλὴ μετὰ διπλοσπείρας). Ἰσως ὁ στῦλος οὗτος δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν κοινὴν ἀντίληψιν πολλῶν λαῶν τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου περὶ ταυτίσεως τῆς κατοικίας ἢ τῆς παρουσίας τοῦ ἰδίου τοῦ οὐρανίου καὶ χθονίου συγχρόνως θεοῦ τούτου πρὸς τὸν ἐλεύθερον στῦλον τῶν ἱερῶν του, διὰ τοῦ ὁποίου ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἐνίοτε ἡ ἐπιφάνειά του. Ἡ ὑπάρχουσα παράδοσις (βλ. σ. 166 καὶ κατωτέρω) ὅτι, πρὶν ἢ ἐμφανισθοῦν τὰ ἀγάλματα, τὸ θεῖον ἐτύγχανε λατρείας διὰ τῶν ἐλευθέρων στύλων, ἢ κιόνων, σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην κατὰ τὸ ἀνεικονικὸν στάδιον λατρείας πιθανῶς.

Ἡ εἰκὼν μιᾶς θρησκευτικῆς «κοινῆς», καλυπτούσης τὴν περιοχὴν τοῦ Αἰγαίου, καὶ πολλῶν χωρῶν τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, ἀναδύεται, ὡς παρατηρεῖ ὁ PALMER⁴, ἐκ πολλῶν παραδειγμάτων τοῦ εἶδους τούτου καὶ ἐκ σχετικῶν συμπερασμάτων τῶν συγχρόνων ἐρευνητῶν τῆς λατρείας. Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα, τὰ ὅποια ἔχουν ἤδη ἐπισημανθῇ ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν τούτων, δυνατόν νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ ἐλεύθεροι στῦλοι,

1 L. R. PALMER, ἔ.δ. 255 κ.ε.

Herr der Erde.

2 Αὐτόθι.

4 Ἔ. δ.

3 HAUSSIG, ἔ.δ., Μεσοποτ., 114, ἐν λ. *Ninurta* =

μεμονωμένοι ἢ μή, τῶν κρητομυκηναϊκῶν ἱερῶν κορυφῆς, εἶναι δὲ οἱ στῦλοι οὗτοι ἐνδεικτικοὶ τῆς λατρείας τοῦ οὐρανίου θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ, τοῦ καὶ χθονίου συγχρόνως «Κυρίου τῆς Γῆς» καὶ τῶν ἐγκάτων της, ὑπερτάτου ρυθμιστοῦ τῆς ἐπὶ τῆς γῆς ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν γῆν ζωῆς, ἦτοι καὶ ἀδυσωπῆτου κριτοῦ μετὰ θάνατον.

Βεβαίως ὁ θεὸς οὗτος δὲν προβάλλεται δεόντως εἰκονογραφικῶς ὑπὸ τῆς κρητομυκηναϊκῆς τέχνης, ὅπως ἡ θεία ἄνασσα (ἡ ὁποία κατὰ τὰ ἀνατολικά πρότυπα εἶναι τὸ μὲν σύζυγος τὸ δὲ μήτηρ του), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔχει, φαίνεται, ὁδηγήσει εἰς τὴν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν περὶ τῆς μειονεκτικῆς θέσεως τοῦ τότε ἀνδρὸς ἔναντι τῆς συγχρόνου του γυναικός. Τοῦτο ὁμῶς συμβαίνει, ὅπως φαίνεται, λόγῳ τῆς ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνεικονικῆς φύσεως τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τούτου, ἡ ὁποία εἶναι ἐν πολλοῖς ὁμοία τῆς ἀνεικονικῆς φύσεως τῆς λατρείας ἀντιστοίχων μορφῶν τοῦ ἀνατολικοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς καὶ «Κυρίου τῆς Γῆς».

Ἡ παρουσία ὁμῶς τοῦ θεοῦ τούτου ἐπὶ τῶν κρητομυκηναϊκῶν ἱερῶν κορυφῆς εἶναι ὅπωςδήποτε σαφὴς καὶ διὰ τῆς ἐνίοτε ἀπεικονίσεως αὐτοῦ τοῦ ἰδίου (πρβ. χρυσοῦν δακτύλιον ἐκ Κνωσοῦ, εἰκ. 29, καὶ μάλιστα εἰς πλεονεκτικὴν θέσιν ἔναντι τῆς ὁμοίως εἰκονιζομένης θεᾶς τῆς Γῆς, καὶ χρυσοῦν δακτύλιον ἐκ Μυκηνῶν, εἰκ. 31) καὶ κυρίως δι' ὠρισμένων *μαρτυρίων* τῆς λατρείας του, τὰ κυριώτερα τῶν ὁποίων εἶναι τὰ δένδρα καὶ οἱ ἐλεύθεροι στῦλοι (ἐξελιγμένη μορφή λατρείας τοῦ ἱεροῦ δένδρου).

ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΚΡΗΤΟΜΥΚΗΝΑΪΚΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ (ΤΟΥ ΘΕΟΥ) ΤΟΥ ΚΕΡΑΥΝΟΥ

Ἡ γνώμη αὕτη περὶ τῆς ἐκ τοῦ δένδρου τῶν ἱερῶν κορυφῆς πάσαι ποτὲ ἐξελίξεως τῶν ὑψηλῶν ἐλευθέρων στύλων φαίνεται νὰ περιέχῃ καὶ τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν ὠρισμένων κρητο-μυκηναϊκῶν παραστάσεων, οἷον π.χ.:

α) Τοῦ ἤδη μνημονευθέντος δακτυλίου ἐκ Κνωσοῦ (εἰκ. 29). Ἡ ἐξ οὐρανοῦ κάθοδος ἀκριβῶς παρὰ τὸ ἀνώτερον ἄκρον τοῦ στύλου τούτου τοῦ ἐκ Κνωσοῦ χρυσοῦ δακτυλίου, ἦτοι ἡ ἄνωθεν κατάβασις καὶ ἐπιφάνεια τοῦ ἄρρενος θεοῦ πρὸς συνάντησιν τῆς θεᾶς, ἡ ὁποία ἴσται ἐπὶ τοῦ λιθίνου βωμοῦ, τοῦ εἰκονιζομένου πρὸ τοῦ στύλου τούτου καὶ πρὸ τοῦ ἱεροῦ καὶ μάλιστα εἰς στάσιν ἱεσείας πρὸς τὸν θεὸν τοῦτον, σχέσιν ἔχει ἴσως πρὸς τὴν κάθοδον (τοῦ θεοῦ) τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς: ἡ ἐν ἱεσείᾳ θεὰ εἶναι πιθανῶς ἡ τοπικὴ ὑπὸ γονιμοποίησιν μεγάλη θεὰ Γῆ ζητοῦσα παρακλητικῶς τὴν ἐκ τοῦ θεοῦ τῶν νεφελῶν εἰς αὐτὴν ἀποστολὴν τῆς βροχῆς μέσῳ τοῦ θείου πυρός, τοῦ κεραυνοῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐρμηνείαν προκαλεῖ συνήθως ἐκτόνωσιν τῆς ἀτμοσφαίρας καὶ δημιουργεῖ τὰς προϋποθέσεις βροχῆς, κατὰ τὴν πρωτόγονον ὁμῶς ἀντίληψιν ἀπλῶς γονιμοποιεῖ τὴν γῆν. Διὰ τῆς ἐπιφανείας λοιπὸν ταύτης τοῦ θεοῦ τούτου τοῦ κεραυνοῦ, τῶν θυελλῶν καὶ τῆς βροχῆς παρὰ τὸν ἱερὸν τοῦτον στῦλον τοῦ ἐκ Κνωσοῦ δακτυλίου φαίνεται νὰ ἐκπληροῦται ἡ ἱεσεία τῆς θεᾶς, τῆς ἱσταμένης ἐπὶ τοῦ πρὸ τοῦ ἱεροῦ εἰκονιζομένου βωμοῦ, διὰ τοῦ τρόπου δὲ τούτου δηλοῦται ἱερογαμία πιθανῶς.

Σημειοῦμεν συναφῶς ἀντίστοιχον κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Πausανίου (I 24. 3) παράστασιν θεᾶς τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἔνθα ὑπῆρχεν ἄγαλμα Γῆς, ἱκετευούσης ὕσαι τὸν Δία, εἴτε αὐτοῖς ὄμβρον δεῆσαι Ἀθηναίοις εἴτε καὶ

τοῖς παῖσιν ἐπισυμβάς αὐχμός, παράστασιν προερχομένην ἐκ τινος παλαιᾶς παραδόσεως πιθανῶς. Ἐξ ἀντιστοίχου πρὸς αὐτὴν πηγῆς ἴσως προέρχεται καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Μ. Αὐρηλίου¹: «ὕσον, ὦ Ζεῦ φίλε, κατὰ τῆς ἀρούρας τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν πεδίων...».

Ἡ ἐπὶ τοῦ λιθίνου βωμοῦ τοποθέτησις τῆς θεᾶς ἱκετευούσης τὴν πρὸς αὐτὴν καὶ τὸν βωμὸν κάθοδον τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ χρυσοῦ ἐκ Κνωσοῦ δακτυλίου δηλοῖ πιθανῶς ὅτι ὁ βωμὸς οὗτος ἦτο βωμὸς θείου πυρὸς καὶ ὅτι ὁ πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν ἐπ' αὐτοῦ (νοουμένην) θεὰν κατερχόμενος θεὸς εἶναι ὁ θεὸς τῶν θυελλοφόρων νεφῶν, τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς, ἡ δὲ θεὰ αὕτη εἶναι, ὡς φαίνεται, τοπικὴ προσωποποίησης τῆς γῆς.

Ὁ μῦθος συνεπῶς τῆς ἀπανθρακώσεως τῆς Σεμέλης, ἡ ὁποία, κατὰ μίαν γλῶσσαν², σημαίνει *τράπεζαν* (=βωμόν;) ἱκετευούσης τὸν Δία ὅπως ἐμφανισθῇ πρὸ αὐτῆς ὑπὸ τὴν πραγματικὴν του μορφήν, δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην. Σημειοῦμεν σχετικῶς ὅτι ὁ KRETSCHMER³ ἔχει ἤδη συνδέσει πρὸ πολλοῦ τὴν λέξιν Ζεμελώ (*Zemelo*), ἡ ὁποία ἀπαντᾷ ἐπὶ φρυγιακῶν τάφων τοῦ 3ου αἰῶνος μ.Χ., πρὸς τὴν Σλαβικὴν λέξιν *Zemlja*, ἡ ὁποία σημαίνει γῆ. Ἐς προστεθῇ σχετικῶς ὅτι ὁ C. D. BUCK⁴ παρατηρεῖ ὅτι ἡ ρίζα τῆς λέξεως ταύτης χρησιμοποιεῖται εὐρέως ὑπὸ τῶν βαλτικῶν - σλαβικῶν γλωσσῶν πρὸς δήλωσιν τῆς γῆς [οὕτω π.χ. *zeme*=Λιθουανικὴ, *zeme*=Λεττονικὴ, *semmin*=Παλαιοπρωσσικὴ, *zemlja*=σλαβικὴ (ἐκκλησιαστικὴ)]. Ἐς προστεθῇ ἐπίσης ὅτι ὁ ΠΛΑΤΩΝ⁵ τὸ τοπωνύμιον Μαζᾶ τῆς Κρήτης, ἐνθα ἔσκαψεν οὗτος καὶ εὗρε μινωικὸν ἱερὸν κορυφῆς, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ ἐκ δύο προελληνικῶν λέξεων: *Mā*=Μήτηρ καὶ *Zā*=Γῆ, δηλωτικῶν, κατ' αὐτόν, τῆς ἐκεῖ λατρευομένης θεᾶς. Σημειωτέον ὅτι ἡ Σεμέλη κατὰ μίαν ἄλλην ἐλληνικὴν γλῶσσαν⁶ καλεῖται Ὑή (ἀπὸ τῆς ὕσεως), Ὑῆς δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν γλῶσσαν λέγεται καὶ ὁ Ὁμβριος Ζεύς.

Πρὸς τὸν ὡς ἄνω πυρῆνα τῆς ἀντίληψεως ταύτης δὲν εἶναι συνεπῶς πιθανῶς ἄσχετος ἐπίσης καὶ ὁ μῦθος τοῦ ὑπὸ μορφήν χρυσῆς βροχῆς πρὸς συνάντησιν τῆς Δανάης κατερχομένου Διός, ἥτοι τοῦ κατ' ἐξοχὴν θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς.

β) Τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν (εἰκ. 31). Περὶ τούτου ὁ καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ⁷ λέγει, τρόπον τινά, προφητικῶς: «Θεὰ ἀσφαλῶς εἶναι ἡ ὑπὸ τὸ δένδρον καθημένη μορφή. Δύο ἄλλαι θεαὶ ἢ νύμφαι προσφέρουν εἰς αὐτὴν ἱερὰ ἄνθη. Ἐξ λεοντοκεφαλᾶι προφανῶς εἶναι συντεταγμένα σύμβολα τῶν λεόντων, οἱ ὅποιοι ἀνὰ δύο συνοδεύουν τὰς θεάς. Δύο μικραὶ γυναικεῖαι μορφαὶ θεραπεύουν ὡσαύτως τὴν θεάν. Ὁ διπλοῦς πέλεκυς δηλοῖ τὴν ἱερότητα τοῦ χώρου. Ἐξ οὐρανοῦ κατέρχεται ὁ Κοῦρος. Εἰς τὸν οὐρανὸν ἥλιος καὶ μήνη (αὕτη εἰς ἀδύνατον πρὸς τὸν ἥλιον θέσιν). Ὁ μὴν τῆς συμβολικῆς γονιμοποιήσεως τῆς φύσεως;» Ἐλέχθη προφητικῶς, διότι: ὁ ἐξ οὐρανοῦ κατερχόμενος Κοῦρος ἐνθυμίζει τὴν ἀντίστοιχον παράστασιν τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου ἐκ Κνωσοῦ καὶ οὐδὲν ἄλλο οὗτος εἰκονίζει πιθανῶς ἢ τὸν κατερχόμενον ὑπὸ μορφήν κεραυνοῦ θεὸν πρὸς γονιμοποίησιν τῆς γῆς καὶ τῆς ἐκπροσωπούσης αὐτὴν θηλείας θεότητος. Ὁ στῦλος δηλαδὴ τοῦ ἐκ Κνωσοῦ χρυσοῦ

1 Τὰ εἰς ἑαυτὸν V 7.

2 ΗΣΥΧΙΟΣ ἐν λ.

3 Aus der Anomia, Göttingen 1892, 7.

4 Ἐ. ἀ. 16 [1. 21].

5 Κρητικὰ Χρονικὰ 1951, 114.

6 ΗΣΥΧΙΟΣ ἐν λ.

7 ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ - ΗΙΜΕΡ, ἔ. ἀ. 122 (εἰκ. 207).

δακτυλίου καὶ τὸ μέγα δένδρον τοῦ ἐκ Μυκηνῶν χρυσοῦ δακτυλίου δηλοῦν τὸ αὐτὸ περίπου πρᾶγμα πιθανῶς. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις τῶν δακτυλίων τούτων πιθανῶς πρόκειται βωμοὶ θεοῦ πυρός, ἡ ὅλη δὲ σκηνὴ ὑποδηλοῖ ἱερογαμίαν τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς μετὰ τῆς τοπικῆς μεγάλης θεᾶς τῆς γῆς. Ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου τῶν Μυκηνῶν μάλιστα ὁ καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ βλέπει τὴν κατὰ τὸν φθινοπωρινὸν μῆνα γονιμοποίησιν τῆς γῆς: τὸν μῆνα δηλαδὴ τῶν θυελλοφόρων νεφῶν, τῶν κεραυνῶν καὶ τῶν βροχῶν. Σημειωτέον ὅτι ἀνάμνησις τοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατερχομένου θεοῦ τῶν δύο τούτων χρυσῶν δακτυλίων (ἐκ Κνωσοῦ καὶ ἐκ Μυκηνῶν), ἥτοι ἐσχηματοποιημένη μορφή αὐτοῦ, ἀποτελεῖ ἡ ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ τοῦ πί-

Εἰκ. 31. Δακτύλιος Μυκηνῶν.

θου Vinča τῆς Γιουγκοσλαβίας εἰκονιζομένη ὑπεράνω τοῦ ἱεροῦ, μὲ τοὺς ἑκατέρωθεν ὑψηλοὺς στύλους, μορφή (εἰκ. 30).

γ) Τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου ἐκ τῶν Μυκηνῶν, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ¹ λέγει: «Πολλὰ ἐγράφησαν περὶ τοῦ θέματος: Ἀνδρική μορφή ἐνεργεῖ τὴν τελετουργικὴν ἐκρίζωσιν τοῦ ἱεροῦ δένδρου. Γυναικεία μορφή «οἰμῶζει καὶ πλήττει τοὺς μηρούς», κατὰ τὴν δμηρικὴν ἔκφρασιν. Δεξιὰ ἄλλη μορφή γυναικεία κλαίει κλίνουσα ὑπεράνω τοῦ βωμοῦ. Πιθανὴ ἔννοια τῆς παραστάσεως: «ἐκ τοῦ θανάτου γεννᾶται ἡ ζωή». Ἐλέχθη προφητικῶς, διότι τὸ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου εἰκονιζόμενον δένδρον οὐδὲν ἄλλο εἶναι πιθανῶς ἢ δένδρον πληγὲν ἢ θεωρούμενον ὡς πληγὲν ἤδη ἀπὸ τινος καιροῦ ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ καὶ ταυτιζόμενον κατόπιν τούτου πρὸς τὸν κεραυνὸν (κεραύνιον ἢ ἐνηλύσιον δηλαδὴ) ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν θεὸν τοῦτον, νεκρὸν καὶ ἐκριζούμενον ὑπὸ τινος μορφῆς ἀποστρεφούσης σκοπίμως τὸ βλέμμα ἀπ' αὐτοῦ. Ὑπὸ τὸ φαινομενικῶς νεκρὸν τοῦτο δένδρον, ἐκπροσωποῦν καὶ τὸν τάφον τοῦ θεοῦ ἴσως, θάλλει ἢ ἀρχίζει νὰ θάλλῃ νέος βλαστὸς, ὁ ὁποῖος καὶ ἐκπροσωπεῖ τὴν αὐτὴν οὐ-

¹ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ - HIRMER, ἔ.δ. εἰκ. 206. Πρβ. ὁμοίαν «ὁ θάνατος ὑπερνικᾶται διὰ τοῦ θανάτου, καὶ διὰ τοῦ παρᾶστασιν ἐπὶ δακτυλίου Φαιστοῦ, αὐτόθι 103 εἰκ. 111: θανάτου δημιουργεῖται νέα ζωή».

σίαν ἢ ὑπόστασιν καὶ τὸ κεκαυμένον δένδρον πιθανῶς. Ἀλλὰ καὶ τὸ νεκρὸν τοῦτο δένδρον, καθὼς πλησσομένον ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ, ταυτίζεται πρὸς τὸν θεὸν τοῦτον, καθὼς μόλις ἐλέχθη, καὶ ὁ νέος ὑπ' αὐτὸ βλαστὸς συνεπῶς, ἐκπροσωπῶν τὴν αὐτὴν καὶ τὸ νεκρὸν δένδρον οὐσίαν, ταυτίζεται ἴσως ὁμοίως πρὸς τὸν αὐτὸν θεόν. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν συνεπῶς ἐπαληθεύει ἡ γνώμη τοῦ ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ¹ ὅτι ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἡδὴ ἐποχῆς τὸ δένδρον τῶν διαφόρων ἐλληνικῶν ἱερῶν ἀπετέλει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιβίωσιν τῆς λατρείας τοῦ χθονίου θεοῦ (ὁ ὁποῖος ἐν καιρῷ ὑπεβιβάσθη εἰς ἥρωα) καὶ ὅχι τῆς θεᾶς μητρὸς του.

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΑ ΜΕΣΑ ΠΡΟΣΕΛΚΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΕΡΑΥΝΟΥ

ΑΛΛΟΙ ΑΓΩΓΟΙ

Ἐγγὺς διαφόρων ἐλληνικῶν ἱερῶν, πολλὰ τῶν ὁποίων, προέρχονται ἐκ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ ἐγγὺς προϊστορικῶν ἱερῶν κορυφῆς, ὡς καὶ ἱερῶν τῆς Ἐγγυς Ἀνατολῆς, ὑπῆρχον πηγαὶ ἢ κρήναι καὶ δεξαμεναὶ ἢ ξηραὶ τάφροι ἢ ἀμφοτέραι, αἱ ὁποῖαι ὠδήγουν — ἢ ἐπιστεύετο ὅτι ὠδήγουν — πρὸς ὑπόγεια ρεύματα. Τὰ μαρτύρια ταῦτα, ἥτοι καὶ αἱ πηγαὶ ἢ αἱ κρήναι καὶ αἱ ξηραὶ τάφροι ἢ τὰ χάσματα προῆλθον ἴσως ἐκ κτηθείσης ἐμπειρίας ὅτι διηυκλύνουν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ (ἥτοι τὴν δημιουργίαν τῶν κυκλωμάτων κατὰ τὸν ἰονισμόν τῆς ἀτμοσφαίρας — συμφώνως πρὸς τὴν τρέχουσαν ὁρολογία — λόγω τῆς χαμηλῆς εἰδικῆς ἀντιστάσεως τῶν ὑδατίνων ἀγωγῶν, βλ. σ. 149, σημ. 1), δηλ. προσεφέροντο ὡς πρόσθετα μέσα τῆς καθόδου τοῦ καὶ μάλιστα ἄνευ καταστρεπτικῶν συνεπειῶν. Αἱ κρήναι ἢ αἱ τάφροι αὐταὶ καθὼς καὶ τὰ μεγάλα σκεύη, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο κατὰ μίμησιν αὐτῶν, ἀνατολικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προελεύσεως, καλούμενα *θάλασσα* συνήθως καὶ ὑπὸ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, ἀπέβησαν σὺν τῷ χρόνῳ μαρτύρια συμβολικά.

Ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως *θάλασσα* τοῦ Ποσειδῶνος - Ἐρεχθίδεως συνεπῶς οὐδὲν ἄλλο ἢτο πιθανῶς ἢ συμβολικὴ ἐπιβίωσις στοιχείου λατρείας ἀνατολικῆς προελεύσεως καὶ μυκηναϊκῆς καταγωγῆς πιθανῶς. Ἡ *θάλασσα* αὕτη τῆς Ἀκροπόλεως, περὶ τῆς ὁποίας πραγματεύεται διεξοδικῶς ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ², παρουσιάζει, καθὼς παρατηρεῖ καὶ ὁ ΠΑΛΛΑΣ³, ἄμεσον μὲν σχέσιν πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους Καρμῆλου τάφρον, ἡ ὁποία καλεῖται ὑπὸ τῆς Π. Διαθήκης *θάλασσα*, ἔμμεσον δὲ σχέσιν πρὸς τὴν *χαλκὴν θάλασσαν* τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ: «The large bronze Sea», λέγει ὁ G. E. WRIGHT⁴ προκειμένου περὶ τοῦ μεγάλου σκεύους τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ, «closely resembles the Babylonian apsu, a word used both as a name of a subterranean fresh-water ocean, from which all life and fertility were derived, and also as the name of a basin of holy water in the temples».

Αἱ κρήναι ἢ αἱ τάφροι καὶ αἱ δεξαμεναὶ αὐταὶ, ὅπως καὶ οἱ στῦλοι ἢ αἱ στήλαι καὶ τὰ δένδρα, ἀπέβησαν σὺν τῷ χρόνῳ συμβολικά, ὡς ἐλέχθη, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μαρτύρια τῆς οὐρανίας καὶ συγχρόνως χθονίας εὐετηριακῆς φύσεως τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς, κατ' ἐξοχὴν δὲ δηλωτικὰ τῆς εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς εἰσχωρήσεώς του.

¹ Τὸ Ἐρεχθίδιον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας, 37 κέ.

² Αὐτόθι 34 κέ.

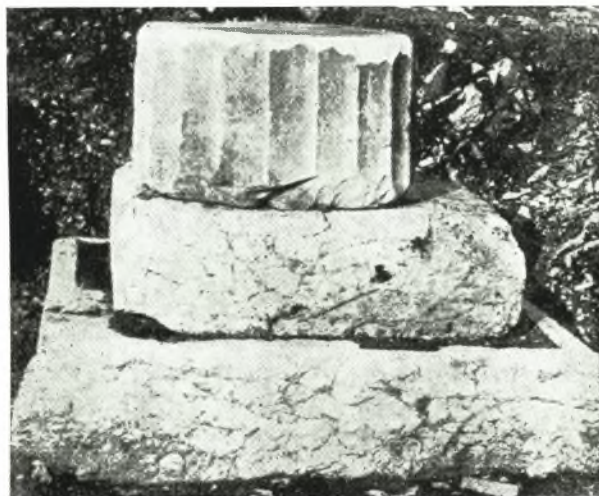
³ Ἡ θάλασσα τῶν ἐκκλησιῶν, 74, 148.

⁴ The House of Lord ἐν Bibl. Arch. Reader 1961, 180 κέ.

Τὰ υπόγεια ταῦτα ὕδατα ἦσαν ὁμοίως χαρακτηριστικά καὶ τῆς λατρείας τοῦ ἀντιστοίχου τοῦ μυκηναϊκοῦ Ποσειδῶνος (=Κυρίου τῆς Γῆς) ἀνατολικοῦ θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους, τοῦλάχιστον ὅταν στῦλοι καὶ δένδρα εἶχον λειτουργίαν μηχανικὴν, ὅχι ἀπλῶς συμβολικὴν, ἐλαμβάνετο ἴσως ὑπ' ὄψιν· διότι εἶναι γνωστόν (βλ. σ. 149 σημ. 1), ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ διαγνωσθοῦν δι' ἐμπειρικοῦ τρόπου καὶ σήμερον ἀκόμη ὑπὸ ὠρισμένων ἀτόμων ὠρισμένοι εὐπαθεῖς εἰς τὸν κεραυνὸν περιοχαί.

ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΕΠΙΒΙΩΣΕΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Τὸ θέμα τῆς ἐπιβιώσεως τῆς λατρείας τοῦ ἱεροῦ δένδρου ἔχει μελετηθῇ ἐξαντλητικῶς ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν, χρήσιμον ὅμως εἶναι νὰ ἐπαναληφθῇ μόνον τὸ συμπέρασμα τῆς ἐρεῦνης τοῦ ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ¹ ὅτι τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἱερὸν δένδρον (ἡ ἐλαία

Εἰκ. 32. Ἡ βάση τοῦ ἑτέρου τῶν ἐλευθέρων ὑπαιθρίων στύλων τοῦ ἱεροῦ τοῦ Λυκαίου Διός.

ἐπὶ τοῦ προκειμένου) ἀποτελεῖ μὲν ἐπιβίωσιν τῆς προϊστορικῶν χρόνων λατρείας, ὅχι ὅμως τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς ἀλλὰ τοῦ τοπικοῦ χθονίου θεοῦ Ἐρεχθέως (Ἐριχθονίου) ὁ ὁποῖος, ταυτισθεὶς βραδύτερον ὡς ἦρως πρὸς τὸν θεὸν Ποσειδῶνα, ἐγένετο Ποσειδῶν - Ἐρεχθεύς.

Τὸ θέμα ἐξ ἄλλου τῆς ἐπιβιώσεως τῆς λατρείας τῶν ἐλευθέρων στύλων ἔχει μὲν ἐπίσης πολλάκις συζητηθῇ ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν ἐξαντλητικῶς ἀλλ' ὑπὸ τὸ πρῶτον τῆς ἐξομοιώσεως τῶν πρὸς τοὺς στύλους τῶν σπηλαίων καὶ τῶν κρυπτῶν — καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν προελεύσεως τῶν συνεπῶς. Καθὼς ὅμως ἐτονίσθη, οἱ λατρευτικοὶ στῦλοι (ἢ κίονες) πρέπει νὰ διακρίνονται πλέον σαφῶς: α) εἰς στύλους ὑπαιθρίους (καὶ ἐλευθέρως ἱσταμένους) καὶ β) εἰς στύλους ἐστεγασμένων χώρων, σπηλαίων καὶ κρυπτῶν δηλαδή. Χρήσιμα συνεπῶς εἶναι ὀλίγα τινὰ σχετικῶς πρὸς τὴν ἐπιβίωσιν ὠρισμένων ἐλευθέρων στύλων.

Ἐπιβιώσις τῆς λατρείας τῶν ἐλευθέρων στύλων, καὶ δὴ συνεχῆς, παρατηρεῖται εἰς

¹ Ἐ.ἀ. 37 κέ.

τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴν μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (π.χ. εἰς τὴν Σαμάρειαν¹: σ. 165, εἰκ. 3). Τῆς αὐτῆς λατρείας ἐξ ἄλλου ἐπιβίωσις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν Κύπρον, ὁμοίως μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (σ. 167 κέ. εἰκ. 4 - 7, 9 - 11).

Ἀντίστοιχος ἐπιβίωσις διαπιστοῦται καὶ εἰς ὠρισμένας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος —καὶ τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου—, ἄλλοτε ὅμως μὲ ἐμφανῆ καὶ ἄλλοτε μὲ ἀφανῆ ἐπίδρασιν ἐκ τῆς εἰκονικῆς λατρείας.

Ἡ ἐπιβίωσις αὕτη τῶν ἐλευθέρων καὶ ὑπαιθρίων στύλων διαπιστοῦται ὑπὸ ἀπλῆν (μονὸς στῦλος) ἢ ὑπὸ δίδυμον (διπλοὶ στῦλοι) μορφὴν, πυκνὴ μὲν ἰδίως εἰς τὸ κεντρικὸν καὶ νοτιοδυτικὸν τμήμα τῆς Πελοποννήσου, σποραδικὴ δὲ εἰς ὠρισμένας ἄλλας περιοχὰς. Οὕτω π.χ.:

Ἐν τῇ ἀκρᾷ τῇ ἀνωτάτῃ τοῦ ὄρους τῆς Ἀρκαδίας Λυκαίου ὑπῆρχε κατὰ τὸν Πανσανίαν² ὑπαίθριον ἱερόν, ἀποτελούμενον κυρίως ἐκ τινος μεγάλου βωμοῦ καὶ ἐξ ἐνὸς ζεύγους ὑπαιθρίως ἱσταμένων ὑψηλῶν στύλων παρὰ τὸν βωμὸν τοῦτον, εὑρεθὲν κατὰ τὰς γενομένας ἀνασκαφὰς³ (εἰκ. 32: ὁ εἷς τῶν δύο στύλων, ἦτοι ἡ βᾶσις τοῦ μετὰ τινος τῶν σφονδύλων, ὅχι τοῦ κατωτέρου). Οἱ στῦλοι οὗτοι, μεθ' ὅσα ἐλέγχθησαν, οὐδὲν ἄλλο ἀπετέλουν πιθανῶς ἢ προέκτασιν τῆς προϊστορικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐπὶ τούτων (καὶ τῶν δένδρων), ὑπὸ μορφὴν κεραυνοῦ, καθόδου καὶ δι' αὐτῶν διελεύσεως τοῦ οὐρανίου θεοῦ εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς. Ὅτι ὁ Ζεὺς, ὁ ὁποῖος ἐλατρεύετο ἐπὶ τοῦ ὄρους Λυκαίου καὶ διέθετεν ἱερέα, ὁ ὁποῖος διὰ διαφόρων τελετουργιῶν ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ βροχὴν (σ. 185), κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἐθεωρεῖτο ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς βροχῆς καὶ ἐνίοτε ἐταυτίζετο πρὸς αὐτὸν τοῦτον τὸν κεραυνόν, εἶναι γνωστόν, καλούμενος ἄλλωστε διὰ τοῦτο⁴: *κεραύνιος* (*κέραννος*, *κεραυνοβόλος*), *ἀστραπαῖος*, *καταιβάτης* (*καββάτης*, *καππώτας*), *ἀφέσιος*, *βροντιῶν*, *ὄμβριος*, *νάϊος*, *ὑέτιος*. Κοιτὶς τῆς λατρείας τοῦ μάλιστα ἐκ τῶν μὴ κρητικῶν περιοχῶν ἦτο αὕτη αὕτη ἢ Ἀρκαδία κατὰ τὸν Α. Β. Cook⁵. Ἐκ τῆς ἀρκαδικῆς περιοχῆς ἀκριβῶς ἡ λατρεία τοῦ μετεφυτεύθη ἐξ ἄλλου, κατὰ τὸν καθηγητὴν MARINATON⁶, καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Κρήτην δι' Ἀρκάδων Ἀχαιῶν ἀποίκων, ἥδη κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν.

Εἰς τὴν ἐγγὺς τοῦ Λυκαίου ἐξ ἄλλου περιοχὴν, ΝΑ. αὐτοῦ, εἰς τὴν Λακωνικὴν, ἐπεχωρίαζεν ἡ λατρεία τῶν Διοσκούρων (εἰς τὰς Θεράπνας), οὗτοι δὲ ἐλατρεύοντο ἐκεῖ καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὡς *δόκανα*⁷, ἀνεικονικῶς δηλαδή, ἦτοι ὑπὸ μορφὴν δύο ἐλευθέρως ἱσταμένων ὑπαιθρίων στύλων, συνδεομένων μεταξὺ τῶν διὰ διπλῆς ὀριζοντίας διαμέσου δοκοῦ. Ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου (εἰκ. 33) τοῦ Μουσείου τῆς Σπάρτης, τοῦ 5^{ου} αἰῶνος π.Χ. κατὰ τὸν WACE⁸, ἔχει ἀντιγραφῇ ἢ κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα ἐπικρατοῦσα ἀνεικονικὴ, ἐκ δύο καθέτων στύλων μὲ διπλὴν διάμεσον δοκόν, παρὰστάσις αὐτῶν, ἐπιβίωσις συμβολικὴ παλαιότητος παραδόσεως προφανῶς. Ἡ διπλὴ διάμεσος δοκὸς τῶν δύο τούτων στύλων, ἐξ αἰτίας τῶν καθέτων

1 Πρβ. καὶ στύλους Γαδείρων, Α.Β. Cook, Zeus II, 423, σημ. 5.

2 VII 38. 7.

3 ΑΕ 1904, 152 κέ. πίν. 7-8, εἰκ. 2. ΑΕ 1905, 161-178.

4 FARNELL, Cults of Greek States I, 44 κέ. Α. Β. Cook, Zeus II, 31.

5 Αἰτόθι.

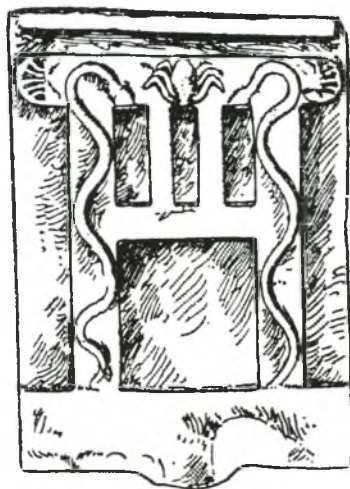
6 Περί τὸν πρῶτον Ἀχαιῶν ἐποικισμόν τῆς Κρήτης, Κρητικὰ Χρονικά 1961-2, 177 κέ.

7 ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Περί φιλαδελφ. 1, 478 Α.

8 ΤΟΔ καὶ WACE, A Catalogue of the Sparta Museum, εἰκ. 68.

χωρισμάτων της, ένθυμίζει ακριβώς την διάμεσον, διπλὴν καὶ μὲ ὅμοια χωρίσματα, δοκὸν τῶν διδύμων ἐλευθέρων στύλων τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 9 - 10), ἡ ὁμοιότης δὲ αὕτη ἔχει μὲν παρατηρηθῇ ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν (HARRISON ¹, WESTHOLM ², DEMANGELO ³), συμβαίνει ὅμως οἱ, δίκην πύλης, ἐλευθέρως ἰστάμενοι στῦλοι τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ — καὶ συνεπῶς καὶ αἱ δοκοὶ τῶν — νὰ συγχέωνται ὑπὸ τούτων πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ μεσαίου κλίτους τοῦ ἐνίοτε ὀπισθεν αὐτῶν εἰκονιζομένου ναοῦ (βλ. σ. 166 κέ.).

Ὅπως οἱ ἐλεύθεροι δίδυμοι στῦλοι μὲ τὴν διάμεσον διπλὴν τῶν δοκῶν τῆς αὐλῆς τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ ἀφ' ἐνὸς καὶ οἱ τῆς αὐλῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀφ' ἑτέρου, οὕτω καὶ τὰ λακωνικὰ δόκανα μὲ τὴν διάμεσόν των, διπλὴν ἐπίσης, δοκὸν ἀπετέλουν (ἢ ἐμιμοῦντο συμβολικῶς) ζεύγος ἐλευθέρων διδύμων στύλων, οἱ ὅποιοι, ἔχοντες ὑπερθυρον (μέλαθρον) ἐκ δύο ὀριζοντίων δοκῶν, ἐσχημάτιζον ἐλευθέραν πύλην σχήματος Η ἢ Π.

Εἰκ. 33. Ἀνάγλυφον δοκάνων.

Ὁ τύπος οὗτος τῶν λακωνικῶν δοκάνων, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς διαμέσου διπλῆς τῶν δοκῶν, εἶναι σαφῶς διάφορος τοῦ τύπου τῶν ἐλευθέρων στύλων τῶν μινωικῶν ἱερῶν, οἱ ὅποιοι στεροῦνται δοκοῦ ἐντελῶς. Οἱ στῦλοι οὗτοι τῶν κρητικῶν (μινωικῶν) ἱερῶν ἐξαφανίζονται ἄλλωστε κατὰ τὸν ΑΛΕΞΙΟΥ ⁴ μετὰ τὸ 1450 π.Χ., ἐνῶ κατὰ τὸν ΠΛΑΤΩΝΑ ⁵ ἐγκαταλείπονται ἐξ ἄλλου ἀπὸ τότε περίπου καὶ τὰ μινωικὰ ὑπαίθρια ἱερὰ κορυφῆς. Ἡ ἐξαφάνισις αὕτη τῶν στύλων καὶ ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ὑπαιθρίων ἱερῶν κορυφῆς, ἐλέχθη ἤδη, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μετὰ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος π.Χ.

ἐρημώσεως μεγάλου τμήματος τῆς μεγαλονήσου πιθανῶς. Ἡ ἐρήμωσις αὕτη κατὰ τὸν καθηγητὴν ΜΑΡΙΝΑΤΟΝ ὠφείλετο εἰς τὴν, λόγῳ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας, ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν καὶ εἰς τὴν ἀκολουθήσασαν μετανάστευσιν μεγάλου τμήματος τοῦ κρητικοῦ πληθυσμοῦ. Εἰς τοὺς μεταναστεύσαντας τότε πρὸς Ἀνατολὰς Μινωίτας Κρήτας φαίνεται ὅτι περιλαμβάνοντο καὶ οἱ Τελχίνες, οἱ μυθικοὶ τῆς νήσου χαλκουργοί, οἱ ὅποιοι ἦσαν ὑπεύθυνοι πιθανῶς τῆς κατασκευῆς ὠρισμένων μεταλλίνων στύλων τῶν κρητικῶν ἱερῶν, καθὼ τέκτονες χαλκοῦ (σ. 185 κέ.).

Ἡ εἰς τὴν Λακωνικὴν συνεπῶς παρουσία τῶν ἐλευθέρων ὑπαιθρίων στύλων ὑπὸ διάφορον τοῦ μινωικοῦ τύπου μορφήν, ὑπὸ ὁμοίαν δ' ἐξ ἄλλου μορφήν πρὸς τὸν τύπον τῶν ἐλευθέρων στύλων τοῦ κυπριακοῦ καὶ τοῦ φοινικικοῦ (ὥς καὶ τοῦ ἐβραϊκοῦ) ἱεροῦ, ὑποδηλοῖ ἀντιστροφὴν τοῦ ρεύματος, ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς δηλαδή, μεταγενεστέραν τῆς ἐρημώσεως τῆς Κρήτης καὶ τοῦ ἐποικισμού τῆς Κύπρου δι' Ἀρχαίων Ἀχαιῶν.

Ἀγνωστον ἐὰν καὶ οἱ στῦλοι τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἱεροῦ τοῦ Λυκαίου Διὸς εἶχον μεταξὺ

¹ ΤΟΠ καὶ WACE, ἔ.ἀ. σ. 193 σ. 1.

² Βλ. σ. 166, σημ. 10.

³ Βλ. σ. 174 σημ. 1.

⁴ Βλ. σ. 185 σημ. 2.

⁵ Βλ. σ. 185 σημ. 1.

των ὀριζοντίαν δοκόν: δὲν ὑπάρχει λεπτομερὴς περιγραφὴ ἢ ἀπεικόνισις των. Ἐὰν πάντως εἶχον τοιαύτην δοκόν, ὁ τύπος των, ὑπὸ μορφὴν πύλης, σχήματος Η ἢ Π, θὰ ἦτο ὁμοίως ἢ καὶ τῆς αὐτῆς καὶ τὰ δόκανα πιθανῶς καταγωγῆς καὶ θὰ ὁμοίαζεν ἔτι μᾶλλον πρὸς τοὺς ὑπὸ μορφὴν ἐλευθέρας πύλης διδύμους στύλους τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ, καθόσον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν στύλων τοῦ ἱεροῦ τοῦ Λυκαίου Διὸς εἶχον, κατὰ τὸν Πausanias, τοποθετηθῇ καὶ ἀνὰ εἰς ἀετός, μεγάλα δὲ πτηνὰ φαίνεται νὰ εἶχον τοποθετηθῇ καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν στύλων τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ. Ἡ μεταξὺ τῶν στύλων ὁμῶς τοῦ ἱεροῦ τοῦ Λυκαίου Διὸς ἀπόστασις (7 μ.) δυσκόλως συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως διαμέσου δοκοῦ.

Ὅτι καὶ τὰ λακωνικὰ δόκανα εἶχον μορφὴν πύλης, ὅτι οἱ Διόσκουροι δηλαδὴ ἐλατρεύοντο ἀνεικονικῶς, ὑπὸ μορφὴν πύλης, εἰς τὴν Λακωνικὴν, μαρτυρεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ Pausanias¹, ὁποῖος ἀναφέρει παρὰ τὸ Γύθειον πύλας Καστορίδας, αὗται δὲ ἀπὸ μακροῦ ἔχουν θεωρηθῇ (πρβ. CURTIUS² καὶ DEMANGEL³) ὡς σύμβολον νεκρικῆς πύλης.

Ὅτι ἡ ὑπὸ μορφὴν πύλης ἀπεικόνισις τῶν Διοσκούρων εἶχε χθόνιον, ἦτοι νεκρὸν, χαρακτηρῆσα, μαρτυρεῖ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἄλλῃ γραπτῇ πηγῇ⁴, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ δόκανα ἐξομοιοῦντο πρὸς τὸν τάφον τῶν Διοσκούρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῶν δοκάνων παρουσία τῶν ὄψεων, στοιχείων κατ' ἐξοχὴν χθονίων, ὡς γνωστόν. Πῶς προέκυψεν ἡ ἐξομοίωσις αὕτη τοῦ ἐλευθέρου στύλου ἢ τῶν ἐλευθέρων στύλων πρὸς τὸν τάφον ἔχει ἤδη ἀναλυθῇ, ἦτοι ὅπως προέκυψεν ἀρχικῶς ἡ ἐξομοίωσις τοῦ δένδρου (σ. 190) πρὸς τὸν τάφον αὐτόν, ἀφοῦ οἱ στῦλοι ἐκπροσωποῦν τὴν αὐτὴν καὶ τὸ δένδρον περὶ τοῦ ἀντίληψιν πιθανῶς.

Ἄλλ' ἡ ὑπαρξὶς λατρευτικῆς ἐλευθέρας πύλης χθονίου χαρακτῆρος φαίνεται νὰ ἐνδημῇ καὶ εἰς ἄλλας ἐγγὺς τῆς Λακωνικῆς περιοχάς: Αὐτὸ τοῦτο τὸ συχνάκις ἀπαντῶν τοπωνύμιον Πύλος εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνδεικτικόν. Τῆς γνώμης μάλιστα ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὴν ὑπαρξὶν πύλης⁵ εἶναι ἀπὸ μακροῦ οἱ ἐρευνηταί, κατ' αὐτοὺς δέ, ἰδίως κατὰ τὸν NILSSON⁶, καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Πύλου Νηλεὺς οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἡ χθονία ὑπόστασις τοῦ θείου ἀνακτος ὡς ἀδυσωπήτου μετὰ θάνατον κριτοῦ καὶ κατ' αὐτὸν δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι καὶ ὁ Ἀχέρων καὶ ὁ Λάδων ἀπαντοῦν εἰς τὴν ἐγγύς, ἦτοι τὴν νοτίως τῆς Ἡλίδος, περιοχὴν. Τυχαῖον δὲν εἶναι ἐξ ἄλλου καὶ κατὰ τὸν καθηγητὴν MARINATON ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ Νηλέως, ταυτιζομένη πρὸς τὴν θείαν ἄνασσαν, καλεῖται Χλωρίς. Σημειωτέον, ὁ Νηλεὺς, δίδυμος ἀδελφὸς τοῦ Πελίου, προέρχεται ἐκ Θεσσαλίας, εἰς ταύτην δὲ ἔχει εὐρεθῇ καὶ τὸ χρυσοῦν ἔλασμα (τοῦ Βόλου)⁷, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται δύο ὑψηλοὶ καὶ ὑπαίθριοι στῦλοι πρὸ μυκηναϊκοῦ ἱεροῦ κορυφῆς (ἄνευ διαμέσου δοκοῦ). Ἡ ἰδιότης τοῦ θείου ἀνακτος⁸ ὡς Νηλέως καὶ ἡ σχέσις του πρὸς νεκρικὴν πύλην ἐπιτρέπει ἴσως συσχετισμὸν τούτου πρὸς τὴν χετταϊκὴν παράστασιν (εἰκ. 24), εἰς τὴν ὁποίαν μεταξὺ δύο ἐλευθέρων (ἄνευ διαμέσου δοκοῦ) στύλων, δημιουργούντων ἐντύπωσιν πύλης, ἔχει εἰκονισθῇ, καὶ δὴ ἐπὶ βάθρου, ἀνδρική μορφή.

1 III 21. 9.

2 Βλ. RE V 1089 (Pelopon. II 316).

3 ΑΕ 1937, I, 144.

4 Μ. ΕΤΥΜ. ἐν λ. δόκανα.

5 Βλ. RE XXIII, 2 ἐν λ. Pylus.

6 Mycenaean Origin, 79 κέ., 89.

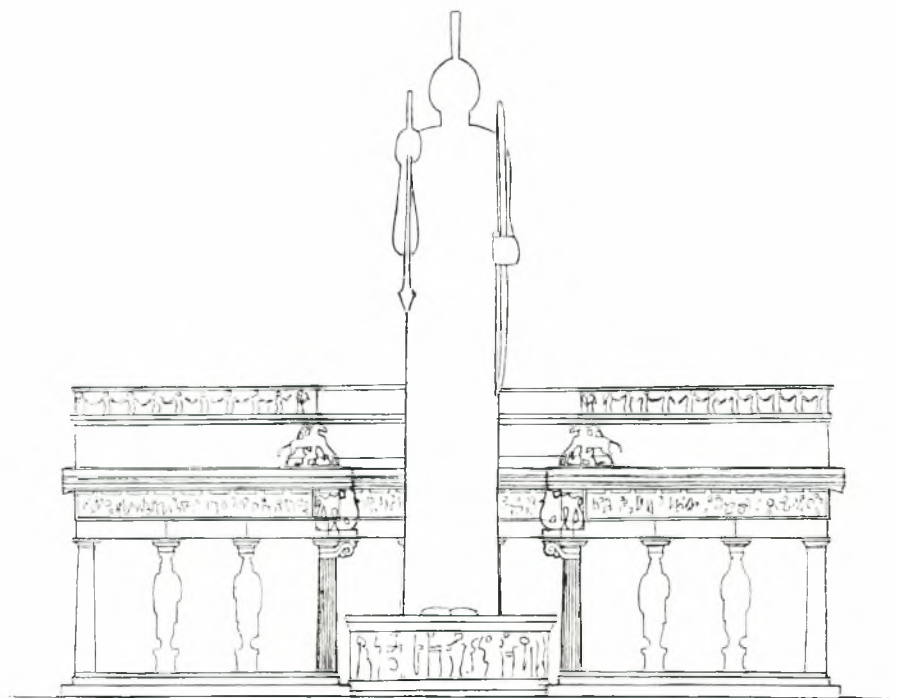
7 Κρητικά Χρονικά 1964, 346, σημ. 31.

8 Τὸ ἐπίθετον τοῦτο εἶναι ἐπίθετον ἄλλωστε τοῦ Ποσειδῶνος (RE XVI 2270).

Δίδυμοι στῦλοι, ἔχει παρατηρηθῇ, ἀπαντοῦν εἰς τοὺς Χετταίους, ἐκεῖ ὅπου οἱ Mitanni χρησιμοποιοῦν στῦλον ἀπλοῦν (μονόν) ¹.

Ἄλλ' εἰς τὴν Λακωνικὴν ἐπεχωρίασεν ἐξ ἄλλου ἢ λατρεία καὶ τοῦ ἀπλοῦ (μονοῦ), συνήθως ὑψηλοῦ, στύλου, τοιαύτη δὲ φαίνεται νὰ ἦτο π.χ. ἡ λατρεία: α) τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος καὶ β) τοῦ Διονύσου Κολωνάτα: Καὶ τοῦτο διότι:

Εἰκ. 34. Ἀμυκλαῖος Ἀπόλλων. Ἀναπαράστασις.

Εἰς τὰς Ἀμύκλας ἐντὸς ὑπαιθρίου ἱεροῦ, ἦτοι τεμένους, τὸ ὅποιον εἶχε τὴν μορφήν κολοσσιαίου θρόνου—διὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ ὁποίου εἶχε μετακληθῇ ὁ γλύπτης Βαθυκλῆς—, ὑψοῦτο τριακοντάπηγυς ἐλεύθερος στῦλος καὶ μάλιστα ἐκ χαλκοῦ (εἰκ. 34) ², ἐπὶ τούτου δὲ εἶχον προστεθῇ κεφαλὴ καὶ χεῖρες φέρουσαι τόξον καὶ λόγχην, ὁ στῦλος δὲ οὗτος, ὡς γνωστόν, ἐλατρεύετο ὡς ὁ Ἀπόλλων Ἀμυκλαῖος. Τὸ γιγαντιαῖον ὕψος τοῦ στύλου τούτου-θεοῦ τῶν Ἀμυκλῶν καὶ ἡ μεταλλίνη κατασκευὴ του οὐδεμίαν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἀρχικῆς προελεύσεως τῆς λατρείας του, ἐνῶ ἡ ἐπὶ τῆς κορυφῆς του κεφαλὴ καὶ αἱ χεῖρες ὑποδηλοῦν μεταγενέστερον ἐμβολιασμόν, ἐκ τῆς εἰκονικῆς λατρείας πιθανῶς.

Περὶ τῆς χθονίας (ὡς καὶ τῶν δοκάνων) ἄλλωστε φύσεως τῆς λατρείας τοῦ στύλου-θεοῦ τῶν Ἀμυκλῶν μαρτυρεῖ ἡ ἀρχαία ἀντίληψις ³ ὅτι ὁ στῦλος οὗτος ὑψοῦτο ἐπὶ τάφου (τοῦ Ὑακίνθου) ἀκριβῶς.

Ἡ φύσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος εἶναι δυνατὸν νὰ γίνη ἔτι

¹ Βλ. FRANKFORT, Cylinder Seals, 215.

³ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ αὐτόθι.

² ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ III 19. 1-2.

πλέον σήμερον κατανοητὴ κατόπιν τῶν συμπερασμάτων τῆς ἐρεῦνης τοῦ ALBRIGHT εἰδικῶς.

Ἡ λατρεία αὕτη εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ALBRIGHT ¹, ἀνατολικῆς προελεύσεως καὶ τοῦτο διότι Ἀμυκλαῖος καὶ Ἀμύκλαι συνδέονται πρὸς τὸ ἐκ σουμερικῆς διαλέκτου προερχόμενον ἐπίθετον τοῦ χθονίου θεοῦ Nergal Mkl (κατὰ τὸν ASTOUR ² τὸ ἐπίθετον τοῦτο εἶναι δυτικο-σημιτικῆς ρίζης καὶ σημαίνει δένδρον ἢ στῦλον, ὅπερ ὁμως προκειμένου περὶ τῆς λατρείας ταύτης τοῦ Ἀπόλλωνος εἶναι ὁμοίως ἐνδεικτικόν).

Κατὰ τὸν ALBRIGHT ³ ἐξ ἄλλου ἡ λατρεία τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος ἔχει προέλθει ἐκ τῆς Κύπρου ἀκριβῶς: ὁ χαναναϊκὸς θεὸς Reseph, ὁ ὁποῖος ἐταυτίζετο πρὸς τὸν σουμερικὸν θεὸν Nergal καὶ πρὸς τὸν ἐλληνικὸν θεὸν Ἀπόλλωνα ⁴, ἐλατρεύετο εἰς τὴν Κύπρον ὡς Ršp Mkl, καθὼς μαρτυρεῖ κυπριακὴ (=συλλαβικὴ) - φοινικικὴ ἐπιγραφή. Κατὰ τὸν ALBRIGHT, λοιπόν, ἡ λατρεία τοῦ χαναναϊκοῦ θεοῦ Reseph, περιπλανηθεῖσα ἐκ τῆς Παλαιστίνης (ἔνθα-Beth-Shan-ἀπαντᾷ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα π.Χ.) πρὸς Δυσμᾶς, μετεφυτεύθη, φθινούσης τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν Λακωνικὴν ἐκ τῆς Κύπρου, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε προηγουμένως ἐκ τῆς Παλαιστίνης μεταφερθῇ καὶ ἐπὶ τι διάστημα ἐγκλιματισθῇ. Οἱ δεσμοὶ Ἀχαϊκοῦ τμήματος τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κύπρου δικαιολογοῦν ἄλλωστε τὴν μεταφορὰν ταύτην. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι Reseph ⁵ σημαίνει φλόξ, ἀστραπὴ-κεραυνός, φλόγωσις-καῦμα, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς καταστροφῆς. Ἡ συνάφεια αὕτη Reseph καὶ Ἀπόλλωνος ἐξηγεῖ ἴσως καὶ τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος τούτου (ἐκ τοῦ ἐλληνικῆς ρίζης ῥήματος ἀπόλλυμι), ὡς καταστροφῆς δηλαδή ⁶.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ γνώμη (βλ. ἀνωτέρω) ὅτι καὶ τὰ δόκανα εἶναι κυπριακῆς καταγωγῆς εἶναι ἔτι πιθανή. Εἶναι δυνατόν λοιπόν ἡ λατρευτικὴ μορφή τῶν λακωνικῶν διδύμων ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος ἀφ' ἑτέρου νὰ μετεφυτεύθῃ ἐκ τῆς Κύπρου εἰς τὴν Λακωνικὴν συγχρόνως περίπου, φθινούσης τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, διαπιστουμένου ρεύματος ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Εἰς τὴν Σπάρτην ἐξ ἄλλου, ἥτοι εἰς τὴν Λακωνικὴν, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πανσανίου ⁷ καὶ τοῦ Ἀθηναίου ⁸ ἱερὸν τοῦ Διονύσου ⁹ Κολωνάτα, τοῦ ὁποίου ἡ λατρεία θὰ ἦτο ὁμοίως φύσεως πρὸς τὴν τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος πιθανῶς, ἀναφέρεται δ' ἐξ ἄλλου καὶ εἰς τὸ Γύθειον ὑπὸ τοῦ Πανσανίου ¹⁰ ὑπαίθριος ἀργὸς λίθος ὀνομαζόμενος Ζεὺς Καππώτας, σύμβολον τῆς ἀνεικονικῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ. Σημειωτέον τέλος ὅτι μεταξὺ Φιγαλείας καὶ Τριφυλίας ἀναφέρεται Κρήσιος Κολωνός ¹¹.

Ἡ λατρεία τῶν διδύμων στύλων καὶ ἡ λατρεία τοῦ ἀπλοῦ στύλου ἀπαντᾷ μὲν καὶ ἐκτὸς τῆς Λακωνικῆς, σποραδικῶς ὁμως, ἐπίσης δὲ καὶ μετὰ μερικοῦ ἢ καὶ ὀλικοῦ ἐμβολιασμοῦ ἐκ τῆς εἰκονικῆς λατρείας. Οὕτω π.χ.:

1 BASOR 1943, 32-4.

2 Hellenosemitica, 312.

3 BASOR, ἔ.ἀ.

4 BL. HAUSSIG, ἔ.ἀ., Συρία, 305 ἐν λ. Reseph.

5 Αὐτόθι.

6 Ὁ DEMANGEL (BCH 1938, 187) θεωρεῖ ὅτι ἡ ρίζα τῆς λέξεως Ἀπόλλων δὲν εἶναι ἐλληνικὴ ἀλλ' ἀσσυροβαβυλωνιακὴ: Abullu=θύρα.

7 III 13. 7.

8 XIII 574 d (Ἀπόσπ. Πολέμ.).

9 Ὁ KERÉNYI (Der frühe Dionysos) θεωρεῖ ὅτι καὶ ὁ θεὸς Διόνυσος εἶναι προϊστορικῆς καταγωγῆς. Πρὸς τὴν γνώμην τοῦ WELCKER (Griechische Götterlehre, 2, 218 κέ.) περὶ Διονύσου - Ἄττος καὶ τοῦ FARNELL (Cults of Greek States, 1, 38) περὶ Διὸς - Διόνυσου ὡς Σωσιπόλιδος τῆς Ὀλυμπίας.

10 III 22. 1.

11 Βλ. Κρητ. Χρον. 1961-2, 189, σημ. 19.

Οἱ δίδυμοι ἐλατρεύοντο ¹ κατὰ τὰς μαρτυρίας γραπτῶν πηγῶν εἰς διάφορα μέρη, ἐν οἷς: εἰς τὴν Μίλητον ἀνωνύμως καὶ ἐντὸς ὑπαιθρίου, ὑπὸ μορφὴν ναοῦ, ἱεροῦ (Διδυμαῖον), ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος· εἰς τὴν Σαμοθράκην μὲ ἀνατολικῆς προελεύσεως ὀνόματα, ἦτοι ὡς Κάβειροι = Μεγάλοι θεοί, ταυτιζόμενοι

Εἰκ. 35. Διόσκουροι-Δόκανα (τυρρηνικά κάτοπτρα).

πρὸς τοὺς Κορύβαντας· εἰς τὴν Θάσον ὡς Σθένελος καὶ Ἀλκαῖος, μὲ ὀνόματα ἀντίστοιχα τῶν ἐβραϊκῶν διδύμων (τοῦ Ἰαχούμ καὶ τοῦ Βαάς, τὰ ὅποια οἱ Ο΄ μετέτρεψαν εἰς τὰ θηλυκοῦ γένους ὀνόματα Ἰσχὺς καὶ Κραταΐωσις). Κατὰ τὰς μαρτυρίας ἔργων τέχνης ἐξ ἄλλου φαίνεται ὅτι οἱ Διόσκουροι ἐλατρεύοντο εἰς πολλὰ μέρη ἐν οἷς: Εἰς τὴν Κύζικον ², ἔνθα εὐρέθη πρὸ πολλοῦ πῆλινον εἰδώλιον εἰκονίζον ἀμφοτέρους καθημένους, ἑκάτερον τούτων δὲ ἐκτείνοντα τὸν βραχίονα ὀπισθεν τοῦ αὐχένος τοῦ ἑτέρου. Οἱ οὕτω, ὀριζοντίως, τοποθετημένοι βραχίονες ἐπεῖχον ἐπὶ τῆς εἰκονικῆς ταύτης παραστάσεως τὴν θέσιν τῆς διαμέσου τῶν καθέτων στύλων δοκοῦ (διπλῆς μάλιστα, ἦτοι ἀντιστοιχοῦ πρὸς τοὺς δύο βραχίονας). Εἰς τὴν κεντρικὴν Ἰταλίαν, ἔνθα εὐρέθησαν κάτοπτρα (τυρρηνικά) ³ εἰκονίζοντα τοὺς Διοσκούρους ὑπὸ μορφὴν εἰκονικὴν καὶ

¹ Περὶ τῆς λατρείας των γενικῶς: RE V ἐν λ. *Dioskuren.*

² AZ 1865, πίν. 199.

³ A. B. Cook, *Zeus* I, 766-7, εἰκ. 556-9.

ἀνεικονικὴν συγχρόνως (εἰκ. 35), ἥτοι ὡς νέους συνδεομένους ὅμως ἐνίοτε δι' ἀπλῆς ἢ διπλῆς ὀριζοντίας δοκοῦ καὶ οὕτω σχηματίζοντας Η ἢ Π. Μεταξὺ τῶν νεανικῶν μάλιστα τούτων μορφῶν σποραδικῶς ἀπαντᾷ καὶ ἀπολύτως ἀνεικονικὴ συμβολικὴ παράστασις αὐτῶν ὑπὸ μορφὴν ἀπλοῦ, ἥτοι μονοῦ, ἐλευθέρου στύλου, καταλήγοντος ἢ εἰς τριπέταλον ἀνθέμιον (τὸ ὅποιον ἀπηγεῖ τὴν παλαιὰν κυπριακὴν παράδοσιν, βλ. σ. 167 κέ., εἰκ. 5, 8 κλπ.) ἢ εἰς καθήμενον ἐπ' αὐτοῦ πτηνόν (τὸ ὅποιον ἀπηγεῖ τὴν αὐτὴν παράδοσιν, εἰκ. 9-10, καὶ ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην καὶ τοὺς ἐπὶ τῶν στύλων τοῦ ἱεροῦ τοῦ Λυκαίου Διὸς ἀετοῦς, σ. 194). Ὑπὸ ἀπολύτως ἀνεικονικὴν μορφὴν ἡ λατρεία τῶν Διοσκούρων φαίνεται νὰ ἀπαντᾷ καὶ ἄλλοι (εἰκ. 36)¹, ὡς ζευγὸς κίωνων ἄνευ μάλιστα διαμέσου δοκοῦ.

Ὅμοιως ἡ λατρεία τοῦ ἀπλοῦ ἐλευθέρου στύλου ἐμφανίζεται καὶ εἰς ἄλλας ἐκτὸς τῆς Λακωνικῆς περιοχᾶς, σποραδικῶς ὅμως: Γνωστὴ εἶναι, λόγου χάριν, ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος Ἀγυιέως, λατρευομένου ἐντὸς ὑπαιθρίων ἱερῶν καὶ πρὸ τῶν οἰκῶν ὑπὸ μορφὴν ὑπαιθρίου στύλου, συνήθως ὑψηλοῦ (εὐρισκομένου πλησιέστερον πρὸς τὸ ἀρχικὸν πρότυπον) ἢ καὶ χαμηλοῦ (συμβολικοῦ - προφυλακτικοῦ - εὐετηριακοῦ). Εἰς ποῖον βαθμὸν ἡ λατρεία αὕτη τοῦ, ὑπὸ μορφὴν ἐλευθέρου στύλου (ἢ κίονος), ὑπαιθρίως ἱσταμένου, λατρευομένου θεοῦ ἀπετέλει ἐπιβίωσιν τῆς παλαιᾶς λατρείας τοῦ οὐρανίου θεοῦ, τοῦ κατερχομένου εἰς τὴν γῆν ὑπὸ μορφὴν κεραυνοῦ (καὶ βροχῆς) καὶ χθονίου ἀκολούθως καθισταμένου, φαίνεται ἐκ τῆς, δίκην ὑψηλοῦ ὀβελίσκου, ἀπεικονίσεώς του ἐπὶ τῶν νομισμάτων ὠρι-
σμένων πόλεων, τῆς Κερκύρας² καὶ τῆς Ἀμβρακίας³ π.χ. Ὁ στῦλος μάλιστα, ὁ ὅποιος εἰκονίζεται ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ἀμβρακίας (εἰκ. 37), εἶναι διμερὲς καὶ ἀποτελεῖται:

Εἰκ. 36. Διόσκουροι
(σφραγιδολίθος).

Εἰκ. 37. Ἀπόλλων Ἀγυιεύς
(νόμισμα Ἀμβρακίας).

α) ἐκ κατωτέρου στύλου μετὰ λίαν πεπιεσμένου σφαι-
ρικοῦ κιονοκράνου καὶ β) ἐξ ἀνωτέρου ὑψηλοτέρου
στύλου αἰχμηροῦ. Ἐκ τῆς κορυφῆς μάλιστα τοῦ δί-
κην κεραίας αἰχμηροῦ τούτου στύλου φαίνεται νὰ
κρέμαται ἀπλῇ (ἀριστερᾷ μόνον) ἢ διπλῇ (ἀριστερᾷ
καὶ δεξιᾷ) ἄλυσις, αὕτη δὲ εἶναι δυνατόν νὰ γίνη
κατανοητὴ μόνον ἐὰν παραβληθῇ ἀφ' ἐνὸς πρὸς

τὰς ἀλύσεις τῶν στύλων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ (σ. 155) καὶ ἀφ' ἐιέρου πρὸς τὰς ἀλύσεις τῶν στύλων παραστάσεων τοῦ κυπριακοῦ ἱεροῦ (πρβ. εἰκ. 4, 5, 6 κλπ.) ἢ πρὸς τὰς ἀλύσεις τῶν ἀσσυριακῶν στύλων, ὅπως παρουσιάζονται ἐπὶ τῶν κυλίνδρων (βλ. εἰκ. 13-19), εἰσέτι δὲ καὶ πρὸς ἀλυσσοειδῆ ἐξαρτήματα ἐλευθέρων στύλων πόλεων τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς ὅπως εἰκονίζονται ἐπὶ νομισμάτων ρωμαϊκῶν⁴. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι θεοὶ ἐλατρεύοντο ὑπὸ μορφὴν ἀπλοῦ στύλου ἢ κίονος καὶ μέχρι τῆς Ἱταλίας ἀκόμη, ὁ δὲ FARNELL παραθέτει παράστασιν ἀγγείου τοῦ Ruvo, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ζεὺς παρου-
σιάζεται, ὑπὸ μορφὴν στύλου, ἀνεικονικῶς⁵.

1 FURTWÄNGLER, Ant. Gem., πίν. 13, ἀρ. 29.

πίν. 18 1 καὶ 2.

2 Βλ. A. B. COOK, Zeus II, 676, εἰκ. 616.

4 A. B. COOK, Zeus, II 423.

3 B. M. Cat. Coins (Θεσσαλίας κ. ἄ.), 94

5 Cults of Greek States, I πίν. 1a.

Σκοπὸς τῆς παραθέσεως τῶν ἐλαχίστων τούτων δειγμάτων ἐπιβιώσεων τῶν ἐλευθέρων ὑπαιθρίων στύλων (εἴτε ὑπὸ ἀπλὴν εἴτε ὑπὸ δίδυμον μορφήν), οἱ ὅποιοι ἦσαν γνωστοὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ὡς *ἀφιδρύματα*¹ καὶ ἐτύγγανον οἷας καὶ τὰ ξόανα λατρείας, εἶναι κυρίως ἡ παροχὴ ὠρισμένων βασικῶν στοιχείων εἰς τὸν ἐρευνητήν, τὸν ὅποιον ἐνδιαφέρει ἡ ἐξέλιξις τῆς λατρείας γενικῶς. Περαιτέρω συνεπῶς συζήτησις εἰς τὸν τομέα τοῦτον, τῆς λατρείας τοῦ ἐλευθέρου ὑπαιθρίου στύλου, ἀπλοῦ ἢ διπλοῦ, καὶ μάλιστα ἐνδελεχῆς, ἐκφεύγει τῶν πλαισίων τῆς παρούσης μελέτης². Ἐν κατακλείδι τονίζεται ὅμως, ὅτι οἱ ἐλεύθεροι οὔτοι κίονες ἢ στῦλοι οὐδὲν ἐνεῖχον στοιχεῖον φειχισμοῦ, ὡς παρατηρεῖ ἄλλωστε καὶ ὁ FARNELL³, διότι οὐδαμῶς ἐθεωροῦντο ἀντικείμενα μὲ αὐτοδύναμον ἱκανότητα ἀλλὰ σημεῖα τῆς παρουσίας τοῦ θεοῦ γενικῶς.

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΚΑΡΔΑΡΑ

1 Βλ. σ. 166 (ΚΛΗΜ. ὁ ΑΛΕΞΑΝΔΡ., σχολιάζων τὸν ΕΛΛΑΝΙΚΟΝ: ...γράφει οὕν ὁ τὴν Φορωνίδα ποιήσας) καὶ σ. 193, σημ. 7 (ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ).

2 Περὶ νέων ἐνδείξεων λατρείας ἐλευθέρων στύλων

ἐν Ἀρχαδίᾳ βλ. ΠΑΕ 1966. Περὶ τῆς λατρείας θεαινῶν τινων ὑπὸ μορφὴν ἐλευθέρων στύλων βλ. προσεχῆ μου μελέτην.

3 "Ε.ἀ. 1, 15.